

TRAKAI
PULVIS

1. BENDROSIOS ŽINIOS

Trakų vardu vadinamos trys pilys: Senųjų Trakų — viena ir Naujųjų Trakų — dvi: pusiasalio ir salos.

Kuri iš tų pilių minima istoriniuose šaltiniuose, labai sunku atskirti. Paminėjami net patys Trakai, nors jie ir nepanašūs. XVI a. publicistas ir istorikas Aleksandras Gvaninis (Gvagnini) Europos skaitytojams apie Trakus pateikė tokių žinių «Senieji Trakai — medinis miestas, kažkada buvęs aptvertas mūru, dar tebėra žymu mūro likučių, juos sugriovė kryžiuočiai. Nuo Vilniaus penkios mylios, pilis ežero viduryje, gana gerai apsaugotoje vietoje, į ją persikeliama valtimis. Čia yra buvusi visos Lietuvos kunigaikštystės sostinė, po to perkelta į Vilnių.

Naujieji Trakai — miestas medinis, jame yra keliolika mūrinių namų ir keletas mūrinių bažnyčių, tarp ežerų pilis, gerai apsaugota, mūrinė, keturios mylios nuo Vilniaus, miestas ant Vokės kranto»¹.

Lietuvos kelių aprašyme, sudarytame kryžiuočių 1384—1402 m., rašoma: „Jeigu kas ateina į Trakus ir nori po to vykti į šalies gilumą, tevyksta šiuo keliu: pradžioje iš Trakų į Senuosius Trakus («alde Tracken»), iki Vokės trys mylios, pašaro užtekintai»². Vokė čia paminėta kaip orientacinis taškas ir patogė vieta nakvynei prie vandens. A. Gvaninio pasakymą «ant Vokės kranto» reikia suprasti kaip nuorodą į artimiausią upę, kuria galima pasinaudoti.

Kad Senųjų Trakų, panašiai kaip ir Naujųjų, pilis stovėjo saloje, į kurią reikėjo keltis valtimis, patikėtina, nors dabar ten jokio ežero nebėra, yra pelkės ir griovių žymės, o pilies vietoje stovi bažnyčia. Mes negalime pasakyti, kaip pelkė ir grioviai atrodė XVI a., tačiau, kad Vokė būtų tekėjusi per Naujuosius Trakus — nepatikėsime. Arčiau jos Senieji Trakai. Tai aiškus autoriaus apsirikimas. Bet dėl vieno apsirikimo negalima atmesti visų kitų teiginių.

Naujųjų Trakų pilis dabar aiškiai skiriame: viena stovi Galvės ežero saloje, o kita — pusiasalyje. Kad kuri nors Trakų pilis stovėtų pusiasalyje, XIV—XVI a. šaltiniuose neužsimenama, rašoma stačiai — Trakai arba Trakų pilis. Kartais pasakoma arba iš užuominų galima suprasti, jog tai salos pilis. Tačiau dėl to dar negalima tvirtinti, kad kalbama apie Galvės salos pilį. Daug kas teigia, jog dabartinis Aukų kalno piliakalnis ir net visas Trakų miestas yra stovėjęs saloje. Jeigu nuo XV a. ežerų vanduo yra nusiūgęs 1,8 m, kaip tvirtina hidrologai, tada teiginiu dėl vėlesnio pusiasalio atsiradimo reikia patikėti ir neatmesti minties, kad tolimoje praeityje visos trys Trakų pilys yra stovėjusios salose. Tada kitaip atrodys ir akademinio M. Tichomirovo paskelbtas «Rusų miestų sąrašas»³, kuriame rašoma: «Senieji Trakai mūriniai. O naujieji Trakai prie ežero dvi sienos mūrinės, o aukštai medinė. O saloje mūras». Tačiau neskubėkime

¹ A. Gvagnini, Z. kroniki Sarmacyi Europskiej, Kraków, 1860, p. 169.
² SRP, II, 698.

³ М. Н. Тихомиров, Список русских городов дальних и ближних, — «Исторические записки», т. 40, стр. 224.

sprešti, kad mūrinės sienos ir aukštai medinė priklauso pusiasalio piliai, o tai, kas sakoma apie salą — Galvės ežero salos piliai. Šie duomenys, kaip ir Gvaninio užuominos, tiek tepasako, kad Senujų Trakų pilis taip pat yra buvusi mūrinė; vadinasi, turėjusi mūrinę gynimosi sieną arba bergfrido tipo bokštą. Lauko tyrinėjimų čia nebuvo, be to, jie maža ką ir beduotų, nes mūro likučiai, kuriuos mini Gvaninis, galėjo būti sunaudoti vėlesnėms bažnyčios ir vienuolyno statyboms. 1405 m. Vytautas čia pastatė bažnyčią ir įkūrė benediktinų vienuolyną, kuriam atidavė žemės sklypą su daržais, o visą dvarą pasilikė sau⁴. Pirmoji, greičiausiai medinė, bažnyčia negalėjo stovėti pilies vietoje.

Senuosius Trakus 1822 m. aplankęs dailininkas V. Smakauskas (1797—1876) rašė, kad pagoniškos šventyklos pėdsakai buvę sunaikinti visai neseniai. Miestelyje jis radęs pakrypusią smuklę ir keletą susmukusių pirkių. Raudonų plytų nedidelė ir švari bažnyčia primenanti praeitį. Viduje, einant į zakristiją, kairėje pusėje jis matęs Vytauto portretą, nutapytą visu ūgiu su lotynišku užrašu, kad šis kunigaikštis esąs bažnyčios fundatorius. Vienuoliai jam parodę šventoriuje prie zakristijos esančius pagoniškos šventyklos pamatų griovius, kurie atsiradę, vykdant fanatiško, neapykanta pagonybei degančio žmogaus įsakymą. Pilies mūrų likučius tas fanatikas palaikęs pagoniškos šventyklos pėdsakais, įsakęs juos iškasti ir akmenis išmėtyti⁵. Tokį įsakymą davęs greičiausiai kuris nors vienuolyno viršininkas, pilies vietoje statant mūrinę bažnyčią, kurią

1857 m. ištiko gaisras. Dabar stovinti pseudogotikinė bažnyčia pradėta statyti po to gaisro ir užbaigta 1889 m.

Prie zakristijos erdvioje patalpoje V. Smakausko lankymosi metu buvusi nemaža biblioteka. Joje šalia knygų stovėjusios ir spintos su bažnytiniais drabužiais.

V. Smakausko užuomina padeda suprasti, kodėl Senuosiuose Trakuose nėra mūrinių pilies pėdsakų. Ir V. Smakauskas kalba apie šventyklą, o ne apie pilį. Pilis, jo manymu, buvusi medinė, statyta Gedimino ir, Kęstučiui išsikėlus į Naujuosius Trakus, nustojusi reikšmės, nes buvusi visiškame užkampyje.

V. Smakauskas pastebėjo nemažą smulkių dalykų ir nieko nepasakė apie pačią aplinką, kurioje pilis stovėjo, ar galėjo ji būti saloje, kaip teigė A. Gvaninis. Teiginys, kad į pilį XVI a. reikėjo keltis valtimis, šiandien atrodytų nepatikimas, jeigu ne vienas šaltinis, aiškiai paremiantis tą teiginį. Minėtame 1827 m. pilių ir kitų statybos bei architektūros paminklų albume, saugomame Krokovoje, Tautos muziejuje, yra ir Senieji Trakai. Pirmajame lape, pavadintame «Senujų Trakų pilies situacija», atvaizduotas dviejų aukštų pastatas, galuose su fligeliais, pylimas, juosiantis pastatą, ir gilus griovys su tiltu dešinėje. Paaškinimuose parašyta: «A — dviejų aukštų vienuolynas, mūrytas iš plytų; B — buvusios Kęstučio pirties pamatai; C — mūrinių sienų, ėjusių aplink pilį, liekanos su vartais; D — pilį supęs pylimas su mediniais tiltais per jį; E — griovys, prisipildantis vandens pavasarį; F — tvenkinys, į kurį buvo pri-

leidžiama vandens iš šiuo metu nusekusio ežero». Antrajame lape — Senujų Trakų pilies teritorijos ir pastatų planas. Šio lapo paaškinimai sako tą patį, ką ir pirmojo. Iš plano matyti, kad vienuolyno pastato teritoriją supa platus ir gilus griovys, per jį du tiltai, vienas važiuotiems, kitas — pėstiems. Bažnyčios dar nėra.

Albumas sudarytas 1827 m., betgi atskirų paminklų matavimai ir planai galėjo būti padaryti anksčiau, prieš V. Smakausko apsilankymą Trakuose. Taigi visi turimi duomenys rodo, kad Senujų Trakų pilis XIV—XV a. buvo mūrinė, kad XVI a. buvo jos griuvėsių. Pilies vietoje statant vienuolyną ir vėliau bažnyčią, pilies liekanos, net pamatų akmenys buvo pašalinti. Pilis stovėjo nedidelėje, iš dalies dirbtinėje saloje. Apsauginį griovį pripildydavo vanduo iš ežerėlio, buvusio pietryčiuose. Į pilį galima buvo patekti valtimis arba tiltais.

Su Senaisiais Trakais siejamas Gedimino vardas, o su Naujaisiais — Kęstučio. Kronikininkas Vygandas, rašydamas apie Gedimino mirtį, pavadino jį Trakų karaliumi (rex de Tracken)⁶. Tyrinėtojų tarpe ir dabar tebesiginčijama, kurią Trakų pilį priskirti kuriam kunigaikščiui. Žymiausias Trakų kunigaikštis, be abejo, buvo Kęstutis. Vytautas, kovodamas su Jogaila, siekė atgauti Trakus kaip tėvoniją, paveldėtą iš tėvo. XVI a. metraštininkai, neskirdami salos pilies nuo pusiasalio, visa, kas buvo Trakuose, priskyrė Kęstučiui. Kęstutis pilis statęs, Kęstutis jose ir gyvenęs, Vytautas jas paveldėjęs. Tokią

pažiūrą iš XIV—XVI a. metraštininkų perėmė XIX a. romantikai ir ją išpopuliarino. Jų dėmesio centre atsidūrė tai, kas buvo išpūdingiausia — Galvės salos pilis. Skaitant jų kūrinius, visai nesunku pastebėti, kad Trakus jie «atrado», ieškodami garbingos pagoniškos praeities, kurios didvyriu buvo Kęstutis.

Julius Slovackis (1809—1849) Trakus vadina Kęstučio sostine, jam ežerai — Trakų marios. Pilies bokštas — tai pagoniškoji šventykla, virš jos tirštuose debesyse blykčiojanti dievo Perkūno akis. J. Slovackis ne tik rašė eiles apie Trakus, bet ir piešė ežerą su salos pilimi. Vladislovas Sirokomlė (1823—1862), 1855 m. leidęs į kelionę po Lietuvą, pirmiausia aplankė Trakus. Jau daug šimtmečių Kęstučio pelenai dūlį Vilniuje, Šventaragio slėnyje, tačiau narsi jo dvasia tebedvelkianti iš pilies griuvėsių⁷.

Reikia manyti, kad į Trakus jų griuvėsių įamžinti dailininkas Vincas Smakauskas vyko, tos pačios pagoniškos Kęstučio dvasios viliojamas. Jis išlandžiojo pilį skersai ir išilgai, išmatavo ją žingsniais, apžiūrėjo ant sienų tinko išlikusias freskas ir nupiešė jas (iš viso 12). Aprašymą ir freskų piešinius jis paskelbė mokslinėje ano meto spaudoje⁸, labai apgalvestaudamas, kad sienų tinkas ištrupėjęs, vietomis atstojęs ir nugriuvęs, freskas plauna lietus.

Tą pačią pilį piešė V. Gersonas (1831—1901). Jo litografijos reprodukciją į savo knygą įdėjo V. Sirokomlė. Pilies neaplenkė ir entuziastas Elvyras Andriolis (1836—1893), susidomėjęs taip pat pusiasalio pilimi. J. Oziemblovskis savo graviūras

⁴ CDCV, I, 92—93.

⁵ Wincenty Smokowski, Wspom-

nienie Trok z 1822,—„Atheneum“, V, Wilno, 1841, p. 176—177.

⁶ SRP, II, 493—494.

⁷ W. Syrokomla, Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna, t. I, Wilno, 1857.

⁸ Wincenty Smokowski, Wspomnienie Trok z 1822, p. 166.

pavadino «Kęstučio pilys Trakuose». Trakų ir Kęstučio vardai pasidarė neatskiriami. Apie Trakus dainavo ir lietuvių poetai. Silvestras Gimžauskas (1844—1897), prisiminęs buvusią Trakų valdovų galybę, sielojosi, kad jos nebėra nė ženklo, kad mūrai saloje riogso kaip paminklas, kol «dar laiko ranka stipri geležinė, to mums palikimo suvis nenutrynė». Maironiui Trakų pilis — apaugusi pelėsiais ir kerpėmis, «nutilusios sienos, apleistos visų, be sargo, ginklų, be žmogaus», primena brangiausias laikus «ant vieškelio amžių plataus».

Trakams išgarsėjus, atsirado pretendentų į jų kilmės aiškintojus. Teodoras Narbutas, manydamas, kad vertingiausia tai, kas seniausia, savo žvilgsnį nukreipė į Kijevo Rusios laikus⁹. Narbuto mintį pasigavęs Vilniaus gimnazijos mokytojas A. Turcevičius išleido apie Trakus brošiūrą¹⁰, kurioje teigė, kad Senovinius Trakus įkūręs Jaroslavas Išmintingasis XI amžiuje. Autorius rėmėsi metraščio žinia, kad 1040 m. ir 1044 m. Jaroslavas žygiavo į Lietuvą. Tačiau Trakai rusų metraštyje neminimi, o Lietuva — daugiau, negu Trakai. Taikydamasis prie to meto carinės valdžios politikos, autorius savo brošiūroje kėlė aikštėn tai, kas Trakų pilyje atrodė rusiška.

Po metų Vilniuje pasirodė Trakams skirta Vladislavo Zahorskio knygelė¹¹.

V. Zahorskis pasakojo apie Trakus visa, ką tik rado literatūroje ir šaltinių publikacijose. Aiškina, iš kur ki-

lęš Trakų vardas, kokie žinomi Lietuvos istorijos įvykiai susiję su Trakais, kas kada pilyje yra gyvenęs, kokiomis legendomis apipintos pilys ir miestas. Jo knygelė iliustruota. Joje perspausdinti V. Smakausko padarytų pilies sienų dekoracijų piešiniai, įdėtos keturios pilies griuvėsių fotografijos. Šia V. Zahorskio knygele vėliau naudojosi turistinės literatūros autoriai¹². Ja susidomėjo ir vokiečių kultūros istorikai. Žinomas Mažosios Lietuvos veikėjas Aleksandras Kuršatas paskelbė straipsnį «Trakų griuvėsiai»¹³, kuriame atpašakojo V. Zahorskio knygelės turinį, nurodydamas autoriaus pavardę. A. Kuršatas nušvietė Trakų miesto ir pilių istoriją su visomis įdomybėmis, ši bei tą nuo savęs pridėdamas, iki 1655 m., kada pilis buvo sunaikinta ir apleista. Straipsnį jis užbaigė šitaip: «Šiuo metu miestas bereikšmis, prekiauja agurkais, kurių čia daug auginama ir vežama į Vilniaus turgų. Tačiau istorinė praeitis garsina miestelį ir romantiški pilies griuvėsiai privilioja nemaža turistų».

Lenkų meno istorikas M. Moreliovskis nebeprisiklausė tai lenkų istorikų grupei, kurią sudarė M. Balinskis, J. Kraševskis, V. Zahorskis ir kuriuos nedvejojant galima pavadinti senosios Lietuvos valstybės patriotais romantikais. M. Moreliovskis gyveno ir rašė Vilniuje tais laikais, kada abi senosios Lietuvos sostinės — Vilnius ir Trakai — buvo Lenkijos okupuotos. M. Moreliovskis savo kraštotyrimame vadove po Vilniaus kraštą pri-

⁹ T. Narbutt, Dzieje narodu Litewskiego, t. III, p. 227.

¹⁰ А. Турцевич, Троцкий замок, Вильна, 1901.

¹¹ W. Zahorski, Troki i zamek Trocki, Wilno, 1902.

¹² P. Kraujelis, Trakų pilis ir jos likimas, Vilnius, 1924; J. Maceika, Trakai, Vilnius, 1940; E. Kulwicz, Troki, Przewodnik, Wilno, 1939.

¹³ A. Kurschat, Die Ruinen von Troki, — „Altpreuussisches Monatschrift“, 41, Königsberg, 1904, p. 571—583.

minė, kad Lietuvos pilių statyba suklestėjusi ir aplamai civilizacija paplitusi po krikščionybės įvedimo bei Lietuvos sujungimo su Lenkija¹⁴.

Lietuvos valstybė 150 metų buvo pagoniška. Ji turėjo pilių, ginklų ir organizaciją, įgalinusius apsiginti nuo krikščionių puolimų, kurie buvo dažni ir žiaurūs. M. Moreliovskio teiginys apie krikščionybės ir unijos reikšmę pilims tėra duoklė oficialiajai politinei linijai, kuri buvo daugiau ar mažiau privaloma.

M. Moreliovskis Trakų ir kitoms Lietuvos pilims, buvusioms Vilniaus krašte, ieško analogijų Vakarų Europos architektūroje. Jo metodas lyginamasis. Trakų pilies planinę struktūrą ir stilistines savybes jis gretina su Susy (Coucy), Rueno (Rouen) pilimis Prancūzijoje. Vieną Trakų pilies trompą jis laiko mūrytą tipiškai prancūzišku būdu¹⁵. Keliautojo de Lanua pastabos, jog Trakų pilis mūryta prancūzišku pavyzdžiu, nereikia suprasti, kad gotikinę architektūrą jis vadino prancūziška. Visoje gotikinėje architektūroje, kurios pastatų jam teko matyti, jis galėjo skirti, kas išimtinai prancūziška. M. Moreliovskis atmeta vokiečių autorių mintį apie Lietuvos pilių panašumą su kryžiuočių pilimis. Tos pilys nevienodos, kryžiuočių pilys nebuvo pilys-slėptuvės gyventojams, jos daugiau panašėjo į vienuolynus. Trakų pilyje autorius ištyrė prancūzų-flamandų architektūros įtaką. Be architektūrinių mūro analogijų, savo išvada jis stengėsi paremti ir ūkiniais ryšiais.

Planinio ir stilistinio pilies vertinimo Europos architektūros istorijos požiūriu ligi šiol mes dar neturime ir todėl M. Moreliovskiiui reikia pripa-

žinti prioriteta šioje srityje, o jo samprotavimus laikyti rimto dėmesio verta hipoteze.

Poetams, dailininkams, istorikams ir aplamai romantikams daugiau rūpėjo tai, kas vyko pilyse, negu pati pilių, kaip statybos ir architektūros paminklų, istorija. Po romantikų į kultūros dirvą stojus pozityvistams, iškilo klausimas, kada ir kieno pilis statyta, kokios fortifikacinės ir architektūrinės tų pilių savybės? Nors Trakų pilimis iš seno domimasi, tačiau mokslinio tyrinėjimo, paremto istoriniais šaltiniais ir archeologiniais kasinėjimais, joms negreit teko susilaukti. Tenkintasi apsilankymo išpūdziais ir straipsniais vienu ar kitu pilies istorijos klausimu.

Kiek kitaip į Trakų pilį pasižiūrėjo vokiečių tyrinėtojai, ieškoję Lietuvoje vokiečių kultūrinės įtakos. 1917 m. Trakuose lankėsi Bernhardas Šmidas, gerai susipažinęs su Kryžiuočių ordino pilių architektūra ir gyvenęs Marienburge. Jo straipsnis, skirtas Trakams, iš dviejų dalių. Pirmojoje dalyje autorius dėstė Lietuvos istorijos žinias, susijusias su Trakais. Tarp kita ko, jis mini, kad Kęstutis ir Vytautas buvę gerai susipažinę su vokiečių kultūra. Antroji dalis paremta autoriaus stebėjimais natūroje, teigiant, kad mūrai gali pasakyti tai, apie ką tyli rašytiniai šaltiniai. Svarbiausia šioje dalyje — pilies vertinimas architektūriniu požiūriu. Joje rašoma: „Dėmesio vertas nuostabus rūpestingumas — pastatas tartum nulietas. Viršutinio aukšto mūro sienos iš fidlingo granito, taisyklingai sudėtos ir rūpestingai išlygintos. Aukščiau viskas mūryta iš didelių plytų. Plytų

¹⁴ M. Morelowski, Przewodnik krajoznawczy po Wileńszczyźnie, p. 44.

¹⁵ Ten pat, p. 62—63, 74, 201.

degimas, skiedinio mišinys ir mūrijimas — tobuliausias, koks yra tik geriausiuose ordino valdytos Prūsijos statiniuose. Atskirų dalių profiliavime nieko ypatinga, tačiau iš visko matyti meistro ranka. 10 m pločio, 1/5 aukščio skliautas, koks išlikęs koplyčios fligelyje, galėjo būti išmūrytas tik labai patyrusio mūrinniko. Įsidėmėtinos langų ir durų angų apvalios arkos. Jas mes turime laikyti pažangesnės, stilistiškai naujoviškos pusiau gotikos bruožu. Visas nepriekaištingai atliktas mūrų kūrinytis stebina kiekvieno senosios architektūros mylėtojo akį»¹⁶.

Lankydamasis pilyje, B. Šmidas matė išpiautas langų grotas,— jų prisireikė okupantams, nes, autoriaus žodžiais tariant, «karo metu kiekvienas metalo gabalas sunaudojamas». Tai, galima sakyti, vokiečių «kultūros» įnašas į paminklo apsaugą. Šiame straipsnyje B. Šmidas tiesiai nesakė, kad Trakų arba kitos Lietuvos pilys būtų buvusios pastatytos kryžiuočių kultūros įtakoje. Tą jis išdrįso teigti antrosios okupacijos metu.

Didžiausias darbas apie Trakų pilį išleistas 1941 m., Tarybų valdžios metais, Kultūros paminklų apsaugos įstaigos rūpesčiu. Jo autoriai — Z. Ivinskis ir J. Borovskis¹⁷. Pirmasis pateikė istorinę apžvalgą, paremtą rašytiniais šaltiniais, o antrasis — lauko tyrinėjimais, susijusiais su konservaciniais darbais. Z. Ivinskis iš vokiečių kronikų su geografinių vardų rodyklėmis išrinko žinias, kuriose minimi Trakai. Pirmą kartą vokiečiai apgulė Trakus

1375 m.¹⁸, antrą kartą Trakai minimi 1377 m. Tų metų vasario 2 d. kryžiuočiai, vadovaujami maršalo Godfrido fon Lindeno, pasiekę Vilnių ir Trakus. Vilniuje su jais diplomatinę susitikimą turėjęs Algirdas, o Trakuose — Kęstutis. Šią žinią kartojo net keli metraštininkai: J. Posilgė, Torunės pranciškonų vienuolyno kronikininkas, Vygandas Marburgietis ir XVI a. Gdansko (Dancigo) kronikininkas K. Siucas (Schütz)¹⁹. Rašydami apie tą patį žygį, vienas daugiau, kitas mažiau pasako. J. Posilgė teigia, kad grįžtantiems kryžiuočiams lietuviai labai daug žalos padarė: sunaikinę paslėptą maistą ir pašarus. Riteriai ir jų talkininkai išbadėję vos bepajėgę sugrįžti. Vygandas sako, kad kryžiuočiai atėję į Kęstučio žemę prie Trakų su 12 000 kariuomenės, kuri pasiskirsčiusi į tris dalis ir teriojusi kraštą: vieni Merkinę, kiti Trakus ir treči — Vilnių. Dėl Trakų sakoma, kad kryžiuočiai apgulė naują pilį (novum domum). K. Siucas priduria, kad kryžiuočiai sunaikinę Merkinės pilį ir Trakų sritį iki pat Trakų pilies, kurios paimti neįstengė. Dalį Vilniaus pilies jie sudeginę.

Vygando užuomina apie naują pilį sakyte sako, kad 1377 m. Trakų vardu jau buvo vadinamos dvi pilys: Senųjų ir Naujųjų Trakų. Jeigu tebtų buvusi viena pilis, nebūtų reikėję sakyti, kad ji nauja. Katra Naujųjų Trakų: salos ar pusiasalio pilis čia turima galvoje, iš kronikų negalima susekti. Puolimas vyko žiemą, ežerai buvo užšalę, todėl nebuvo reikalo kalbėti apie

242; yra to darbo atspaudas, išleistas 500 egz. tiražu.
¹⁸ SRP, II, 106, 574.
¹⁹ SRP, III, 104—105; SRP, II, 113, 589.

kliūtis, kurias teko nugalėti. Antra vertus, jeigu ir būtų pasakyta, kad naujoji pilis saloje, nežinia apie kurią kalbama, nes tuomet abi pilys galėjo būti salose.

Kad Kęstutis iš Senųjų Trakų kunigaikštystės sostinę kėlė į Naujuosius, liudija Lietuvos Metraštis, kuriame sakoma, kad jis kėlėsi labiau į vakarus, prie Galvės ežero kranto. Metraštyje (Bychovco kronikoje) šitaip rašoma: «Ir kunigaikštis Kęstutis paėmė ją (Birutę) jėga iš to miesto ir atvežė su didele pagarba į savo sostinę Trakuose ir, pakvietęs savo brolius, iškėlė su jais dideles vestuves ir padarė tą Birutę savo žmona. Ir kada kunigaikštis Kęstutis nuvažiavo mylią nuo Trakų, jam labai patiko vieta tarp ežerų, ir jis ten įsikūrė ir miestą pastatė, pavadinęs jį Naujaisiais Trakais, ir perkėlė savo sostinę iš Senųjų Trakų į Naujuosius Trakus, o štai jo sūnus Vytautas gimė Senuosiuose Trakuose. Ir toje vietoje, kur jis gimė, Vytautas po savo tėvo mirties įsteigė Dievo motinos apreiškimo bažnyčią ir įkurdino šventojo Augustino ordino vienuolius»²⁰.

Metraščiuose Trakai, kaip Kęstučio sostinė, minimi daug kartų, ypač konflikto su Jogaila metu, tačiau apie juos kalbama, kaip apie savaimę suprantamą dalyką, ir katra pilis Naujuosiuose Trakuose pastatyta Kęstučio, neįmanoma atspėti. Bychovco kronikoje neužsiminama apie Galvės ežerą. Kitame, kiek ankstesniame, Lietuvos metraštyje sakoma, kad Kęstutis pilį Trakuose pastatęs arčiau Galvės ežero. Tas posakis lyg ir liudytų, kad kalba eina apie pusiasalio pilį, kuri stovi

tarp dviejų — Galvės ir Bernardinų — ežerų. Viena aišku, kad Kęstutis į savo gyvenimo pabaigą iš Senųjų Trakų atsikėlė į Naujuosius ir čia pastatė pilį. Z. Ivinskis ir jo pirmtakai mano, kad tai bus ta pilis, katra dabar vadiname pusiasalio.

Persikėlus Kęstučiui į Naujuosius Trakus, Senieji pradedami užmiršti, ir Naujieji vadinami bendru Trakų vardu. Kryžiuočių sudarytuose Lietuvos kelių aprašymuose minimas kelias nuo Trakų į Senuosius Trakus. Vadinasi, apie 1380 m. Trakų vardas jau buvo perėjęs Naujiesiems Trakams.

Po Kęstučio mirties, Vytautui pabėgus į Ordiną, Trakai, galima sakyti, atsidūrė mūšio lauke. 1383 m. vasarą kryžiuočiai drauge su Vytautu suruošė didelį Trakų puolimą. Kryžiuočių kariuomenės buvo tūkstančiai, Vytautas atsivedė irgi nemažus žemaičių būrius. Pilyje gynėsi Jogailos įgula. Nors puolėjai turėjo atsigabenę akmenims svaidyti mašiną ir bombardų, apgulimas užtruko kelias savaites ir pilis pasidavė tik rugsėjo 11 d. Gniezno archidakono metraštyje sakoma, jog apgulimas užtrukęs, nes pilis buvusi didelė ir aukštomis sienomis apjuosta. Paėmę Trakus, kryžiuočiai nuskubėjo į Vilnių, bet jo paimti neįstengė ir turėjo sugrįžti. Juos persekiojo Jogailos ir Skirgailos kariuomenė, apsupusi Trakų pilyje buvusią kryžiuočių įgula. Apsupimas truko net 6 savaites. 1383 m. lapkričio 3 d. įgula iš apsupimo pasitraukė, palikdama pilį labai apgriautą. Kryžiuočių kronikininkų žiniomis, griūdami mūrai padarė daug nuostolių pagonims. Apgulimo

²⁰ Хроника Быховца, Москва, 1966, стр. 54—55.

¹⁶ B. Schmid, Burgruine Traken, p. 82.
¹⁷ Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis, t. I, Kaunas, 1941 m., p. 135—

metu pilis buvusi griauinama dviem mašinom ir vienu mūradaužiu. Tais pabūklais mūras buvęs taip sudaužytas, kad įgula nebeįstengusi laikytis. Viename metraštyje rašoma, kad, Jogailai Trakų pilį atsiėmus, naktį dar išgriuvęs virvės ilgumo (apie 17 m) mūras.

Šis Trakų pilies ėjimas iš rankų į rankas kronikose gana smulkiai aprašytas; tačiau, kur toji pilis stovėjo, neužsimenama, nekalbama apie vandens kliūtis, kurias, piliai esant Galvės ežero saloje, būtų reikėję nugalėti. Atrodo, jog kovos vyko dėl pusiasalio pilies. Nors ši pilis, kaip ir visas miestas, tuomet galėjo būti saloje, tačiau daug lengviau prieinamoje. Daroma išvada, kad Naujuosiuose Trakuose Kęstučio statyta pilis buvo ta, kurią dabar vadiname pusiasalio pilimi ir kurioje yra Aukų kalnas.

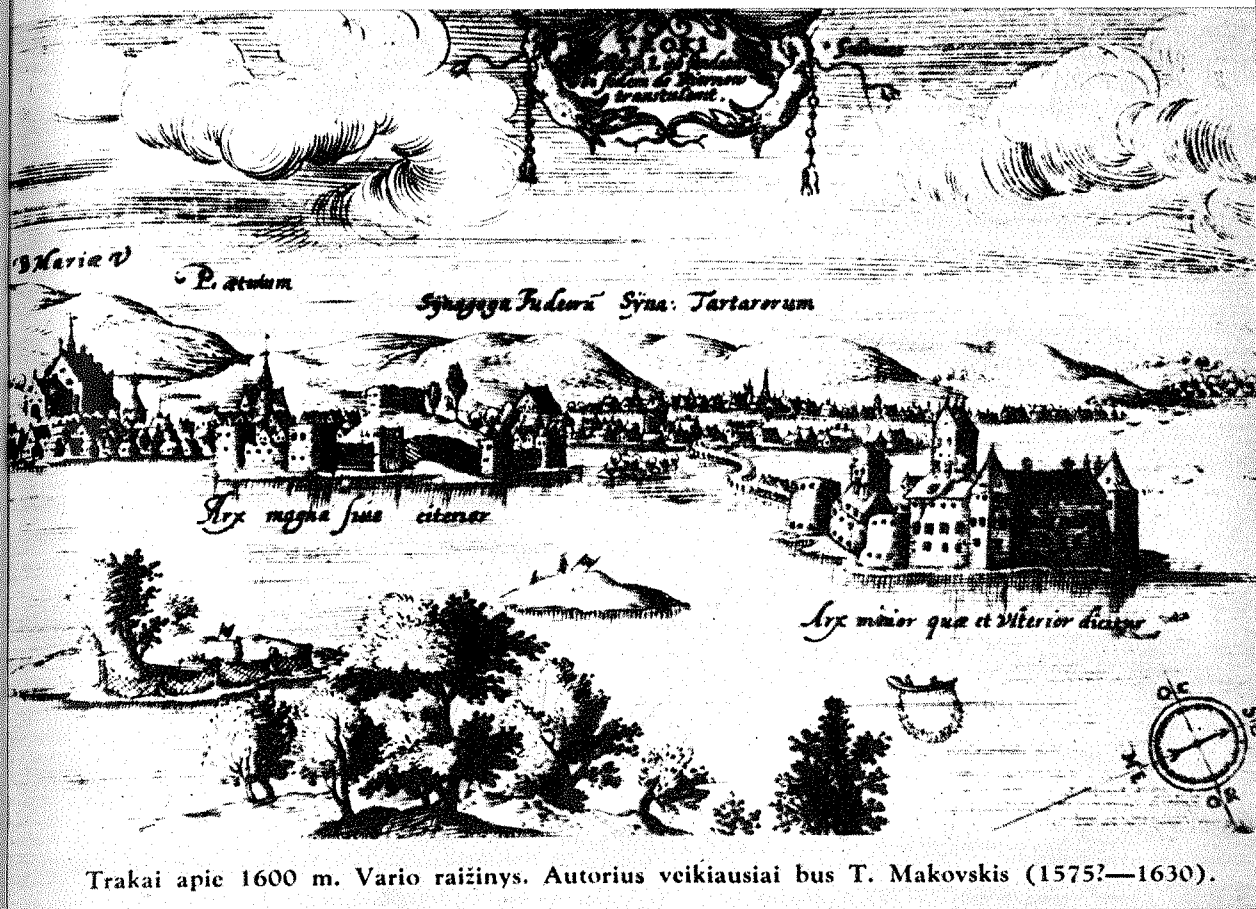
Po Kęstučio mirties, iki Vytautas pasidarė didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, Trakai šaltiniuose mažai beminimi. Matyt, jie nebeteiko turėtosios reikšmės. Skirgailai, kuris Lietuvą valdė Jogailos pavestas, Trakai nerūpėjo. 1391 m. rugpiūčio mėn. kryžiuočiai, vadovaujami magistro Konrado Valenrodo, išvyko į didelį žygį prieš Lietuvą. Jų pulkai pro Strėvą atvyko prie Trakų, bet rado juos sudegintus. Todėl jie pasuko naikinti Vilniaus ir Neries sričių²¹. Kodėl Skirgaila sudegino Trakus, dabar nelengva išaiškinti. Reikia manyti, kad strateginiais sumetimais, nesitikėdamas jų apginti ir matydamas apsupimo pavojų įgulai. Kad Trakų pilis nebuvo skubotai atstatyta, liudija Vygando kronikos žinia, kurioje sakoma, kad 1394 m. rugpiūčio pradžioje ordino

magistras Konradas fon Jungingenas, grįždamas nuo Vilniaus, buvo nakvynės sustojęs Trakuose²². Apie kokius nors karinius veiksmus čia neužsimenama. Peršasi mintis, kad Trakai tuo metu buvo apleisti. Ir 1403 m. ordino maršalka po žygio prieš Gardino ir Merkinės pilis užsuko į Trakus, bet kad čia būtų vykęs mūšis, kronikoje neužsimenama. Ką-ne-ką, o jau laimėtų mūšių kronikų autoriai neužmiršdavo.

Nors nė viename šaltinyje įakmiai nepabrėžiama, kad būtų kalbama apie pusiasalio pilį, tačiau pozityvistinės krypties istorikų manyta, jog šios žinios salos piliai netaikytinos. XV a. pradedama skirti didžioji Trakų pilis nuo mažosios. Kadangi pusiasalio pilis su priešpiliu savo plotu didesnė už salos pilį, tai manoma, jog pavadinimas atitiko realiąją padėtį. Be to, ir T. Makovskio graviūroje, darytoje apie 1600 m., salos pilis vadinama mažąja, o pusiasalio — didžiąja.

Paneigdami romantikų sudarytą kęstutinę tradiciją, pozityvistinės krypties istorikai dėl Trakų pilių statytojų padarė tokias išvadas: Senieji Trakai priklausė Gediminui, juos paveldėjo Kęstutis. Senuosiuose Trakuose gimė Vytautas. Naujuosius Trakus įkūrė, čia pilį pastatė ir į juos savo sostinę perkėlė Kęstutis. Atgavęs Trakus kaip tėvoniją ir pasidaręs didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, Vytautas pastatė pilį Galvės ežero saloje. Kuo remiamas šis teiginys?

Šaltiniuose nėra užrašyta, kad tą pilį būtų statęs Vytautas. Spėjimai, paremti stilistinėmis architektūrinėmis arba techninėmis savybėmis, kaip darė M. Moreliovskis ir B. Šmi-

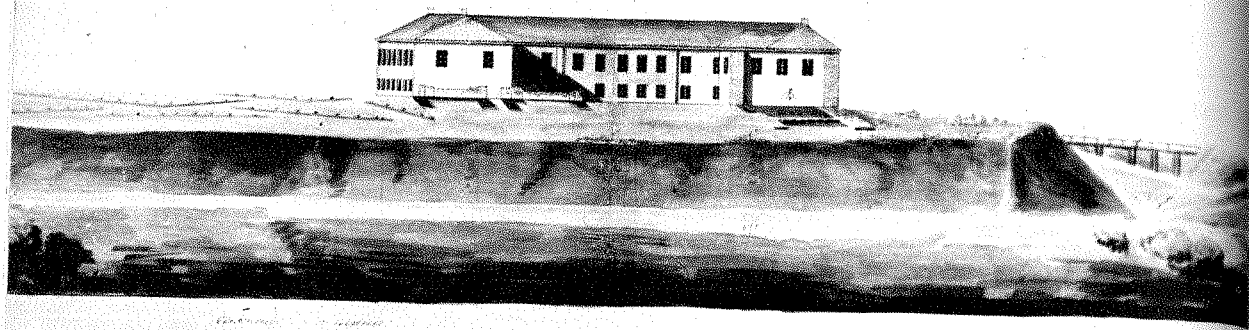
Trakai apie 1600 m. Vario raizynys. Autorius veikiausiai bus T. Makovskis (1575?—1630).

Trakų pilys XVII a. pradžioje. T. Makovskio graviūra

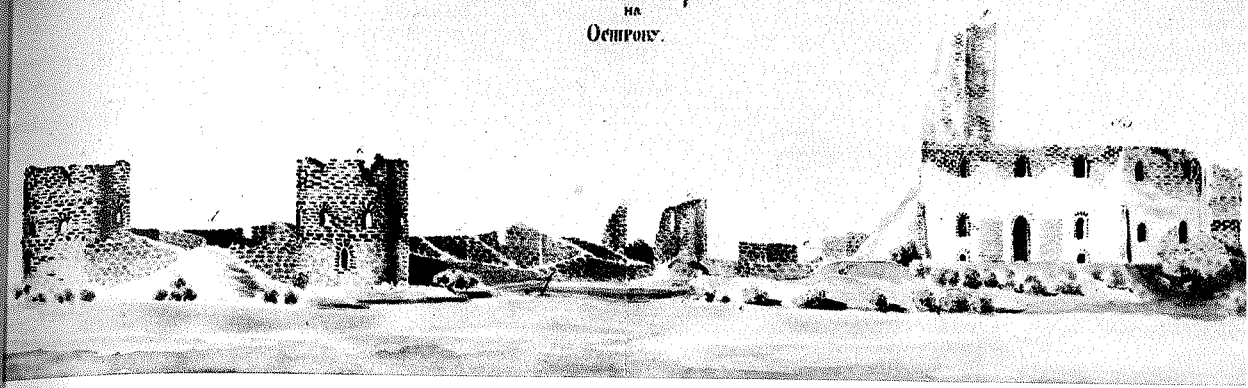
²¹ SRP, III, 172—173.

²² SRP, II, 660.

Снаро-мроккато. Заика.

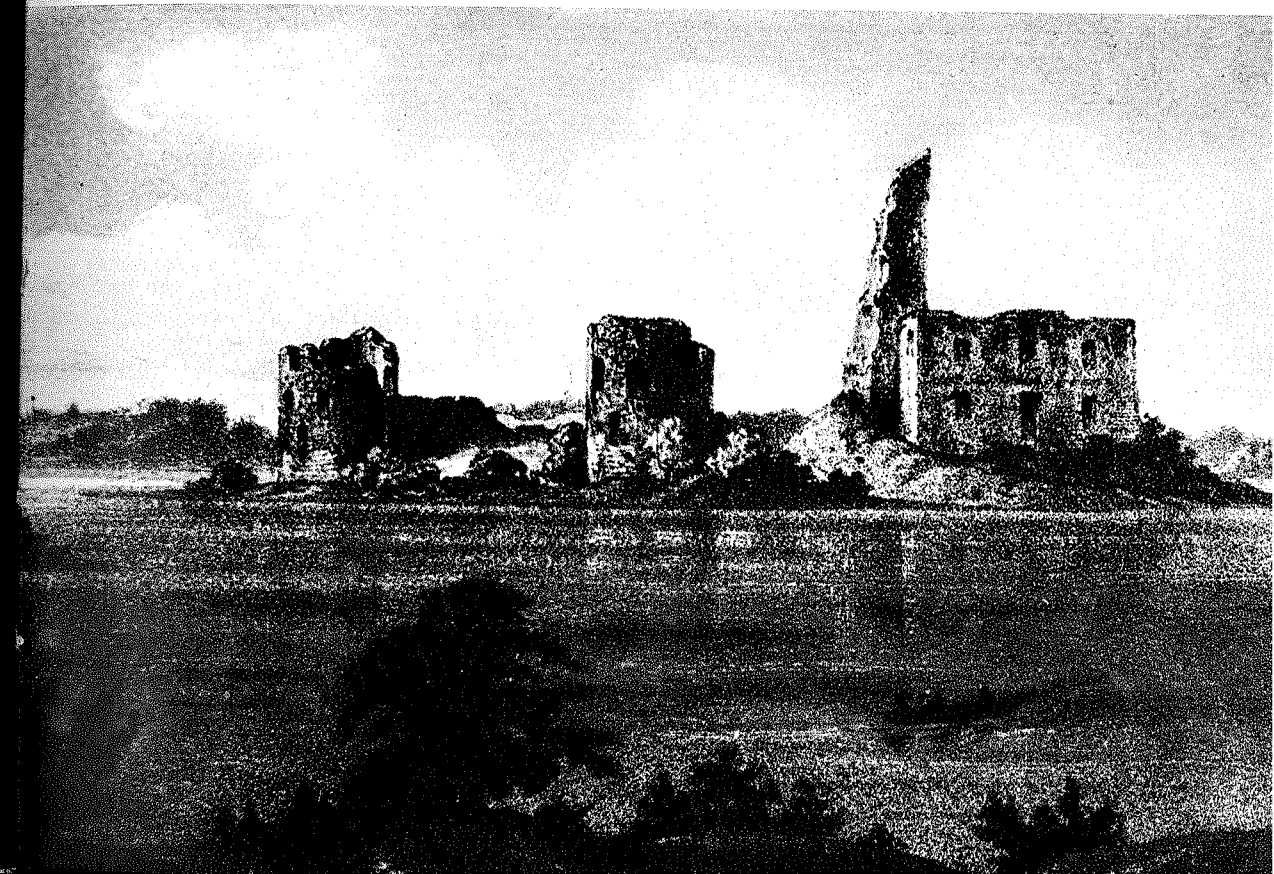
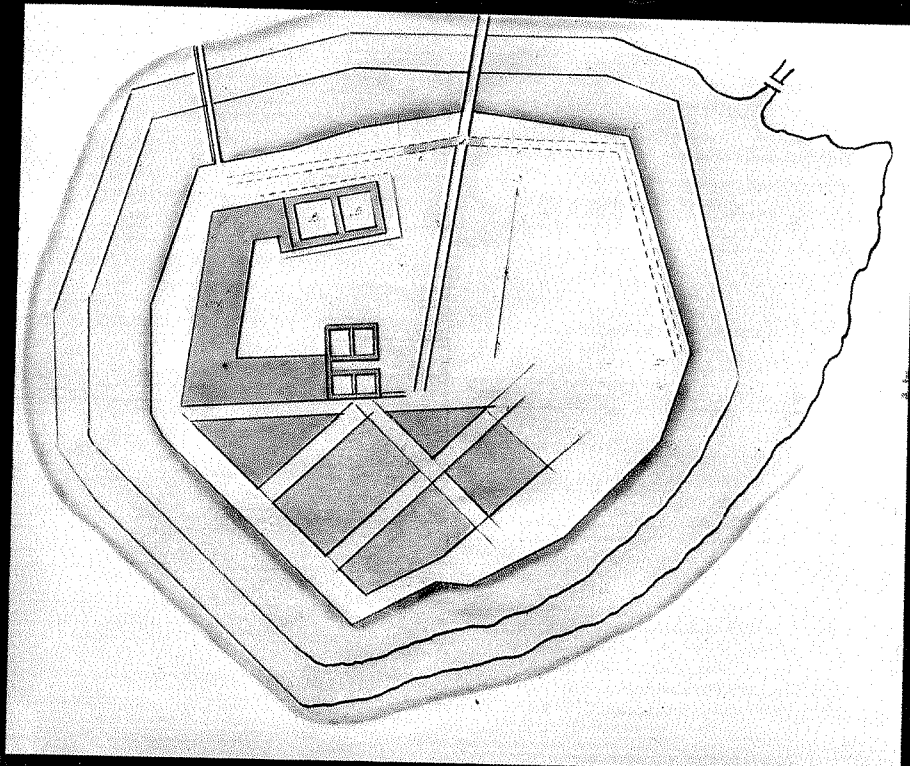
Замокъ Ново-мроккатоу.
на
Оемрону.

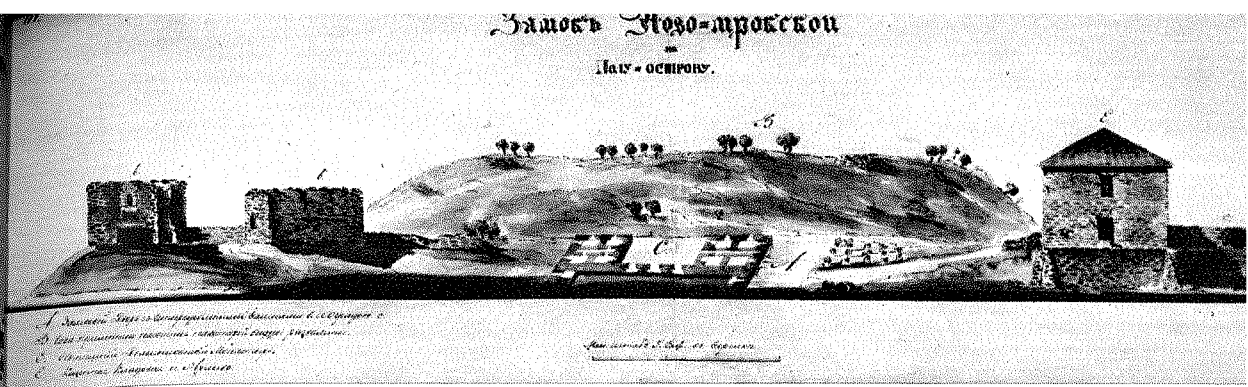
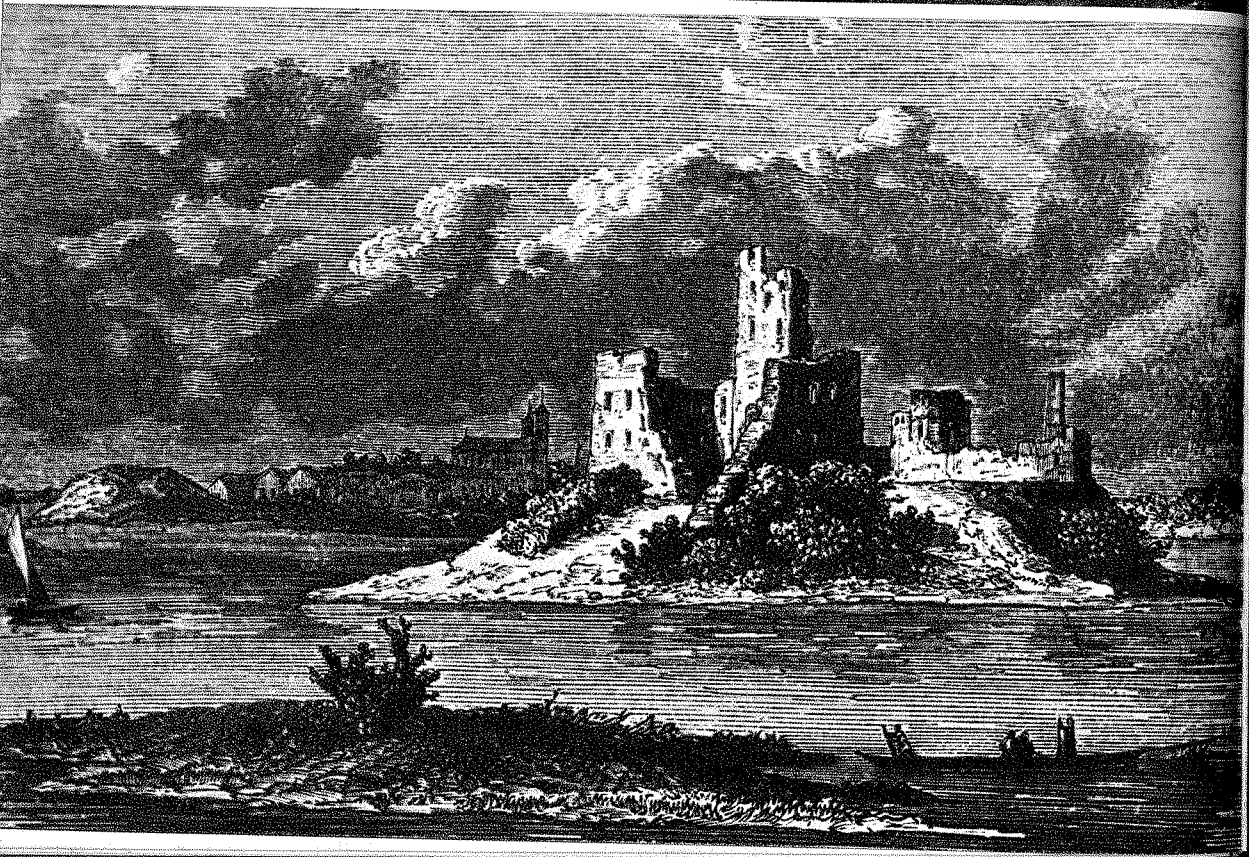
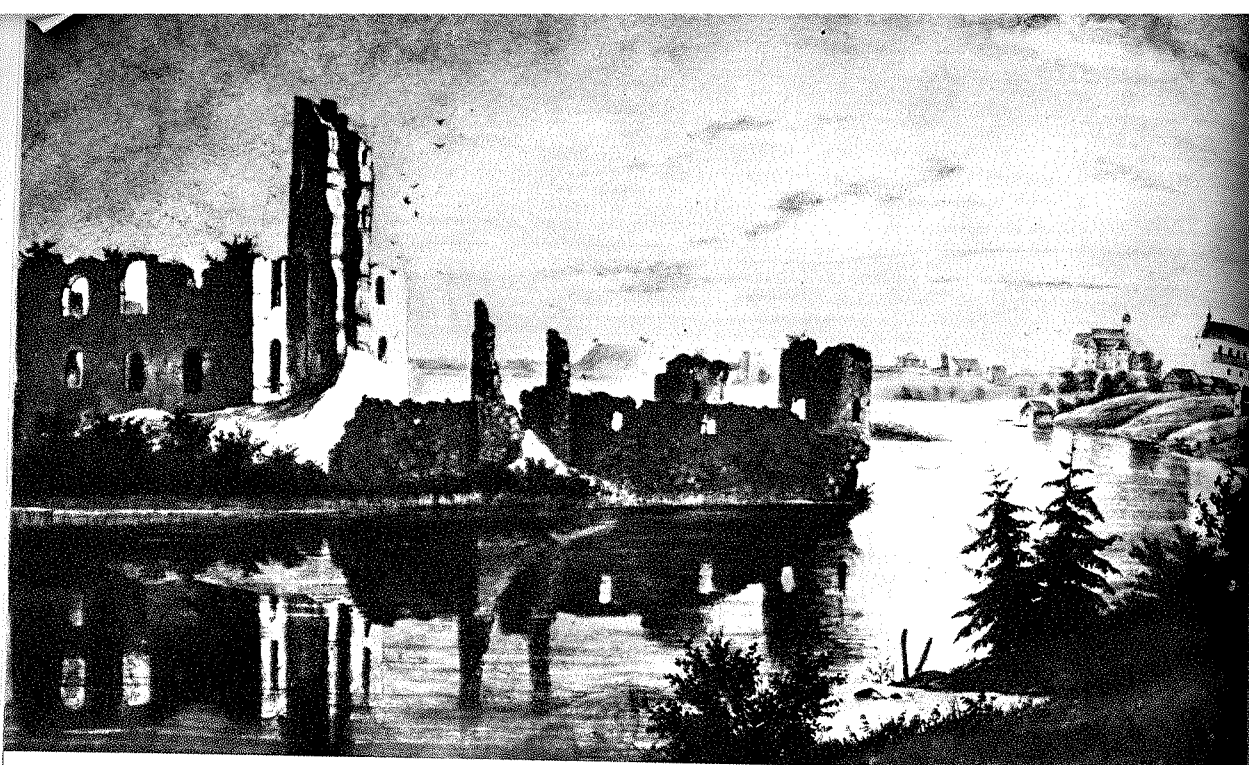

Senieji Trakai (piešinys ir brėzinys iš 1827 m. „Vilniaus gubernijos pilių atlaso“)

Naujieji Trakai, Salos pilis (piešinys iš 1827 m. „Vilniaus gubernijos pilių atlaso“)

Salos pilis XIX a. V. Gersono piešinys

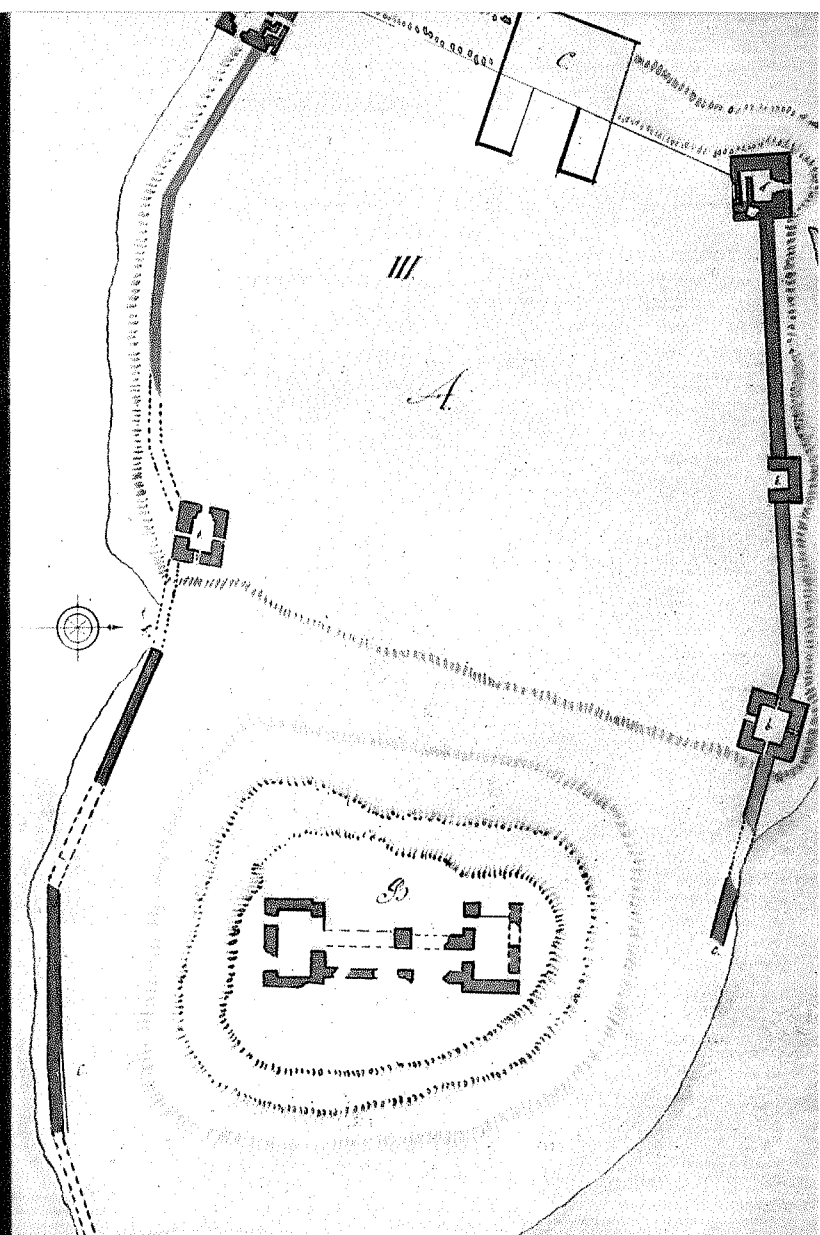

Salos pilis XIX a. Piešinyš

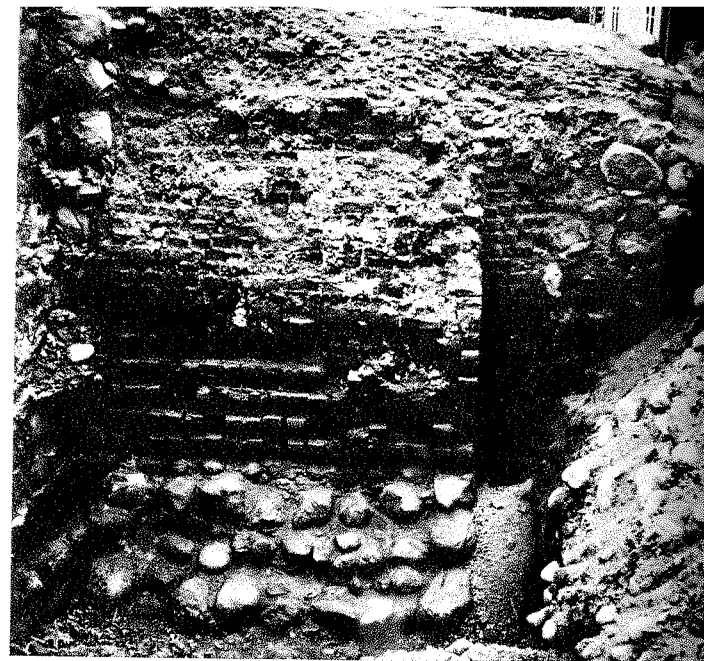
Salos pilis XIX a. pabaigoje. Graviūra

Pusiasalio pilis (piešinyš iš 1827 m. „Vilniaus gubernijos pilių atlaso“)

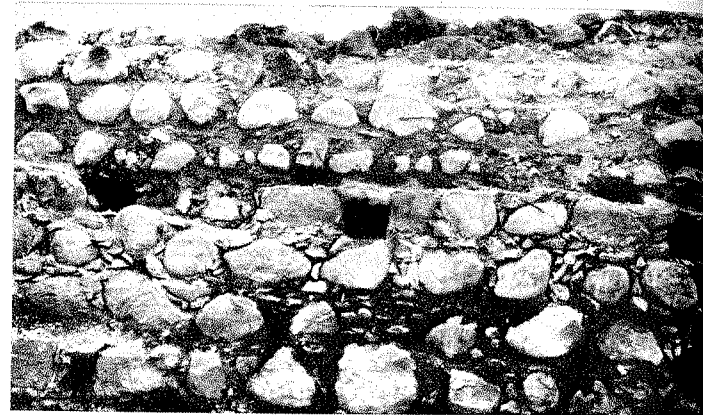
Pusiasalio pilies planas (brėžinyš iš 1827 m. „Vilniaus gubernijos pilių atlaso“)

Pusiasalio pilies sienos fragmentas prie pietryčių bokšto

Pusiasalio pilies siena iš kiemo prie pietryčių bokšto

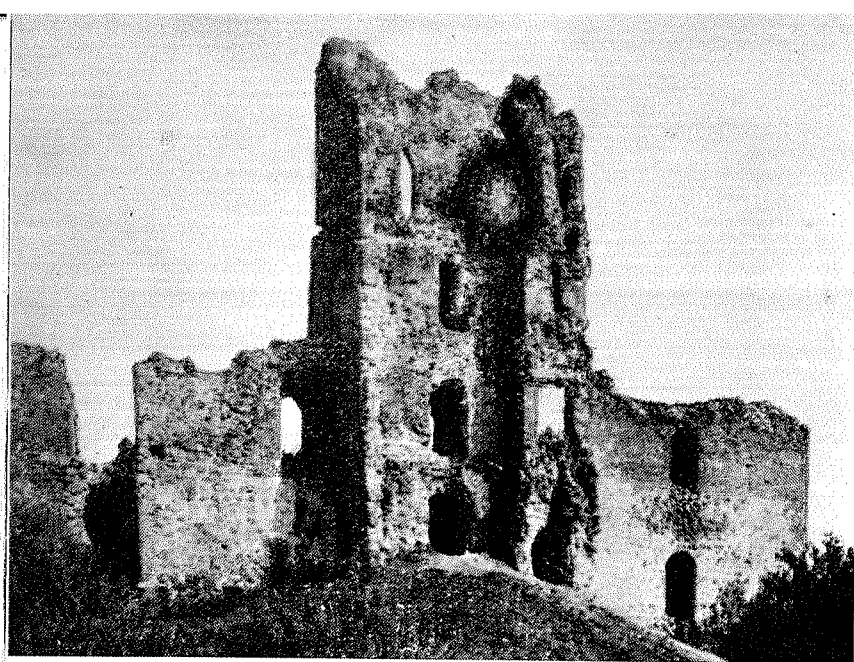
Pusiasalio pilies kieme buvusio pastato pamatai su įmūrytų stulpų lizdais

Pusiasalio pilies siena, mūryta antruoju statybos laikotarpiu, iš kiemo

Pusiasalio pilies kalne, šiauriniame kampe, pradėto statyti pastato liekanos

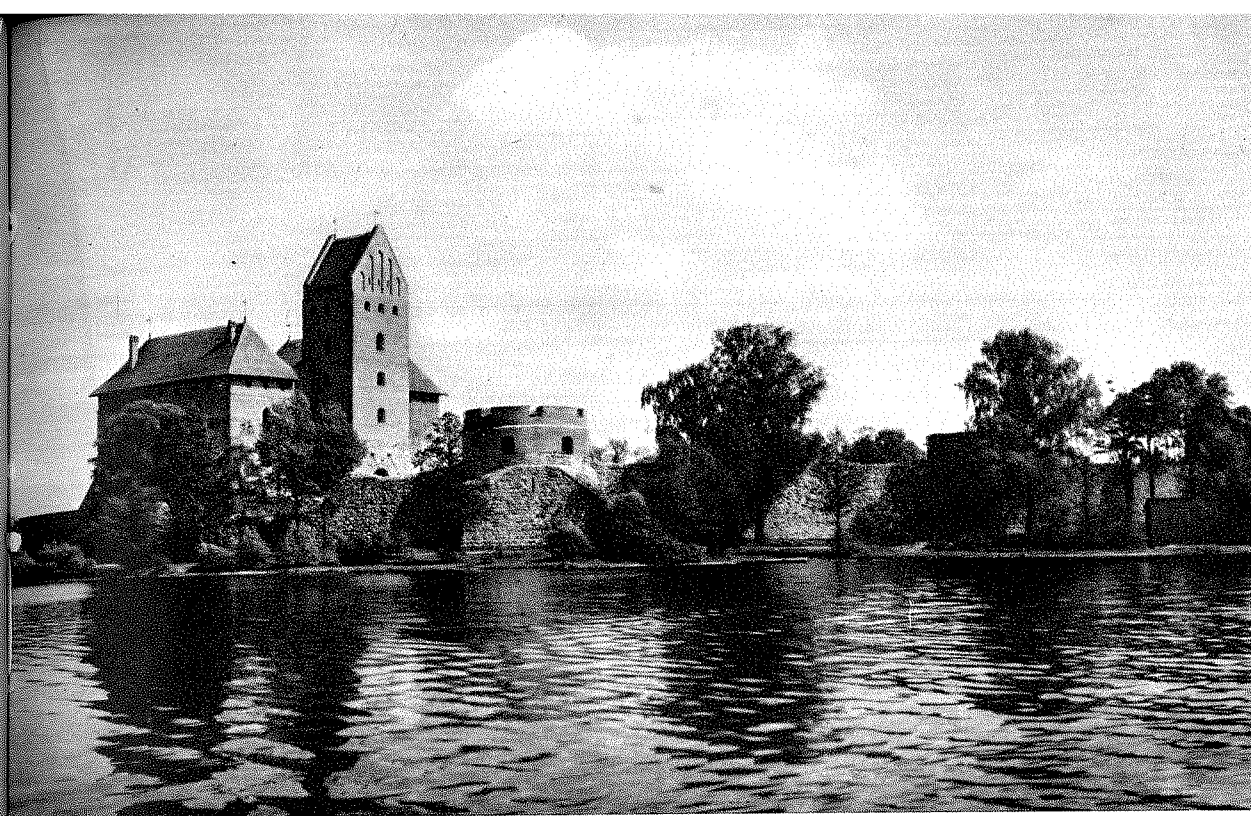

Pilies donžonas
1926 m.

Restauruotas pusiasalio pilies bokštas
prie Bernardinų ežero

Salos pilis po restauravimo

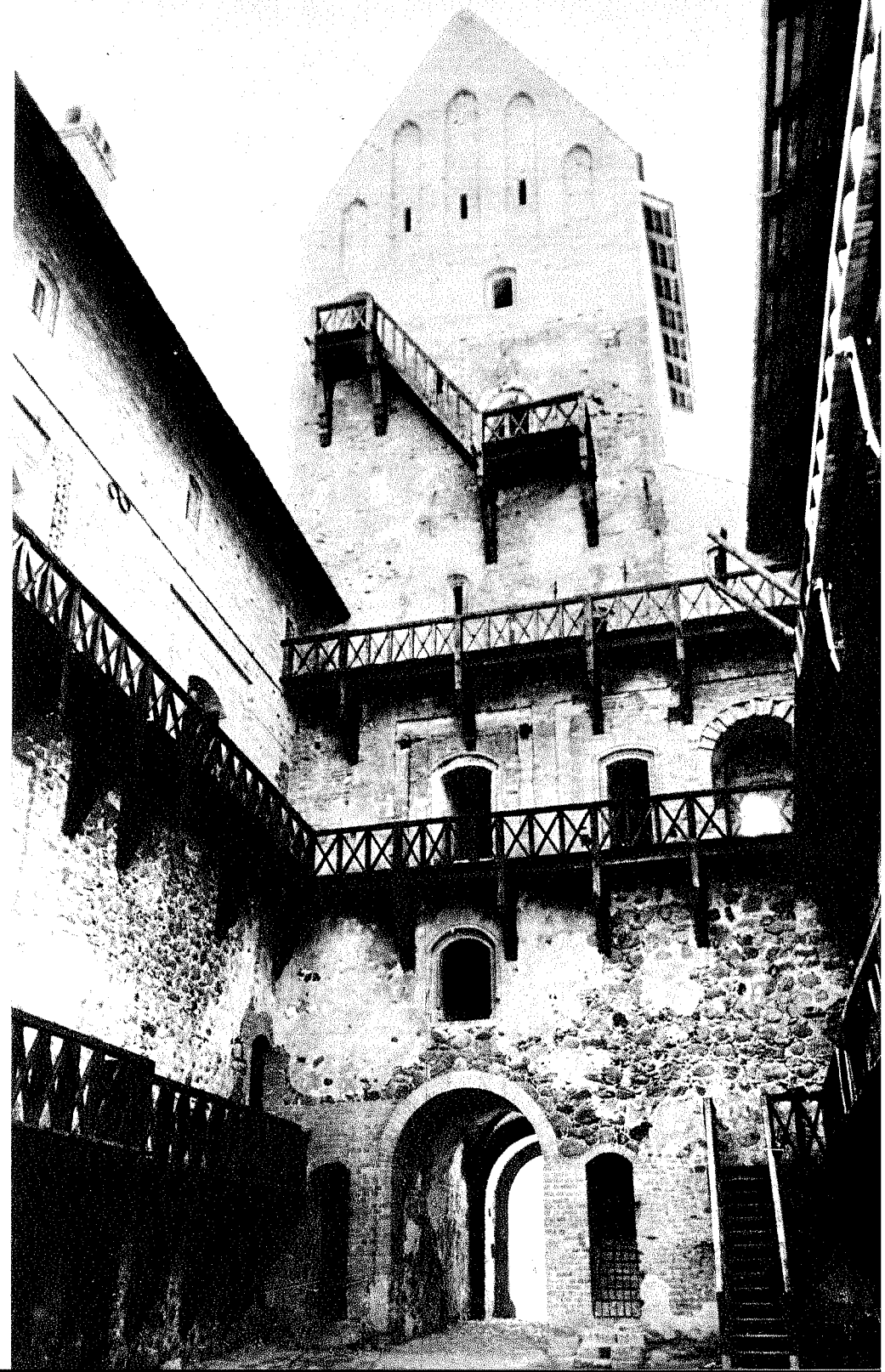
Salos pilies priešpilio dalis su restauruotu bokštu

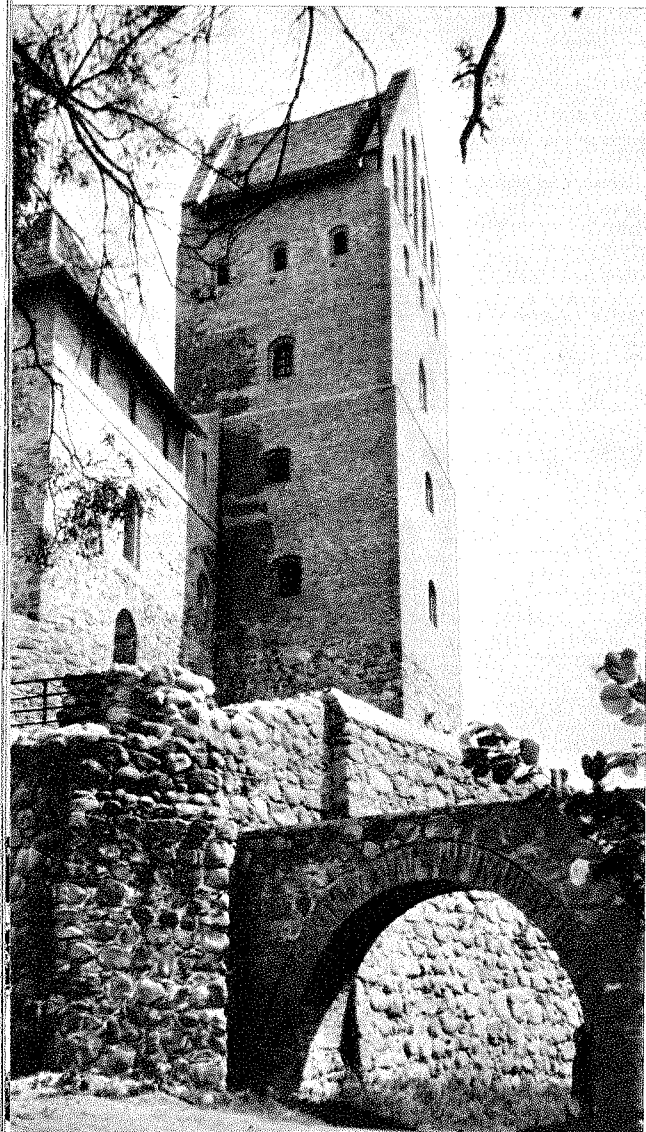

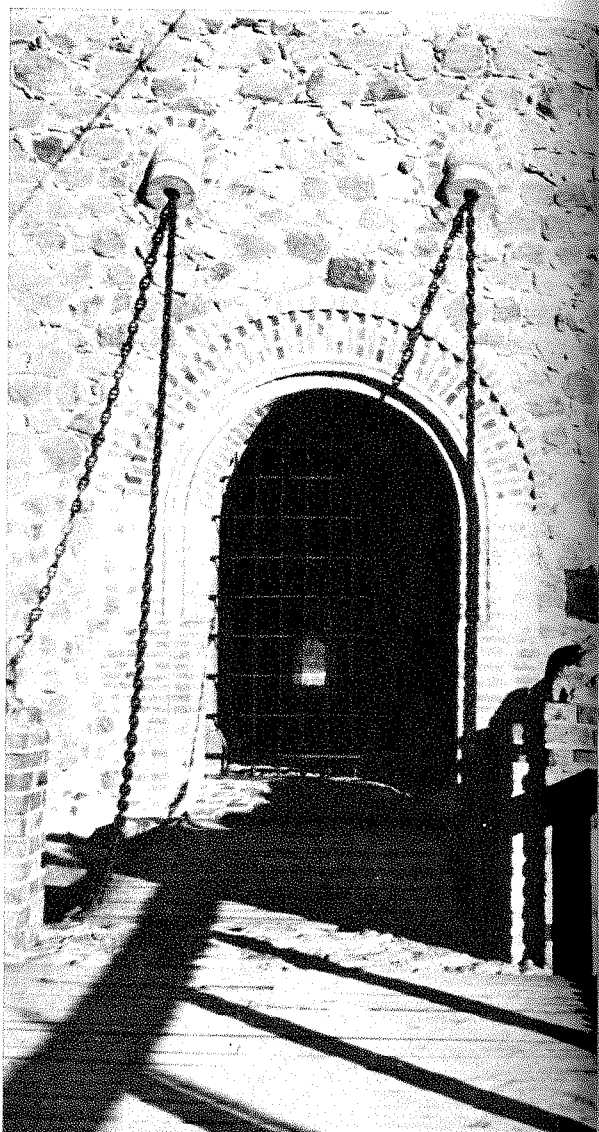
Salos pilies rūmai

Salos pilies rūmų kiemas

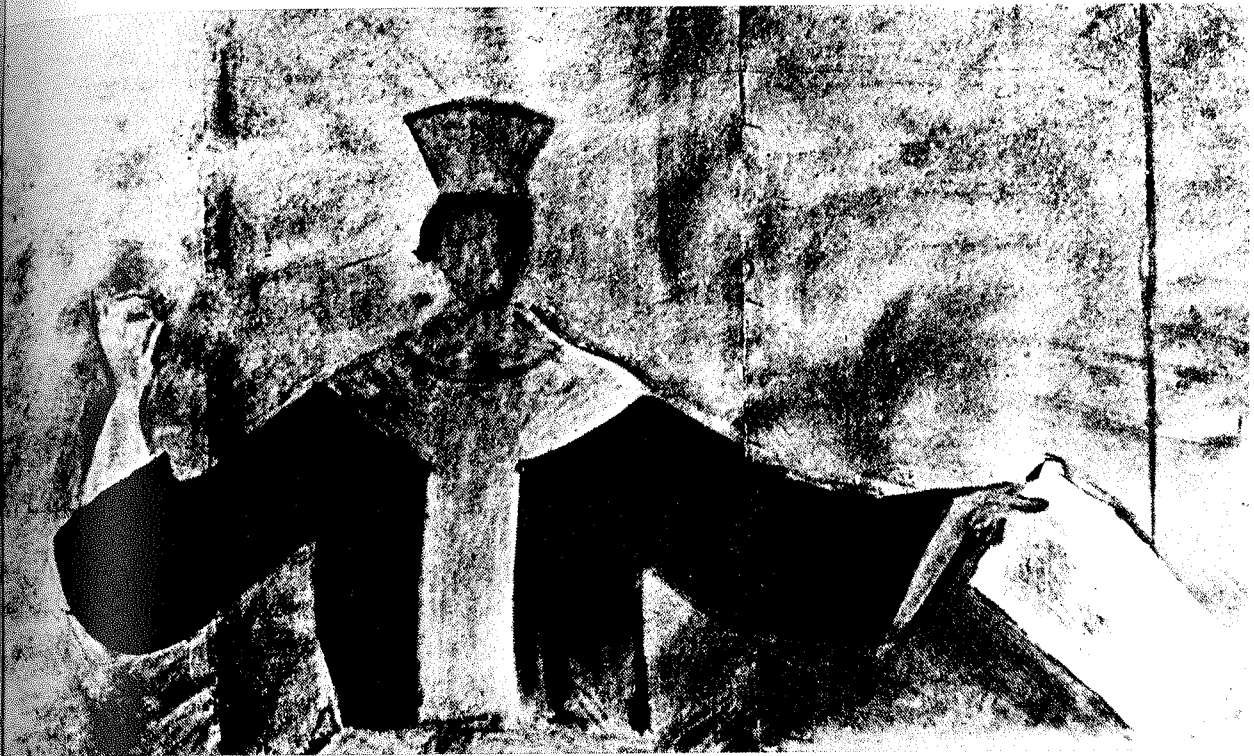
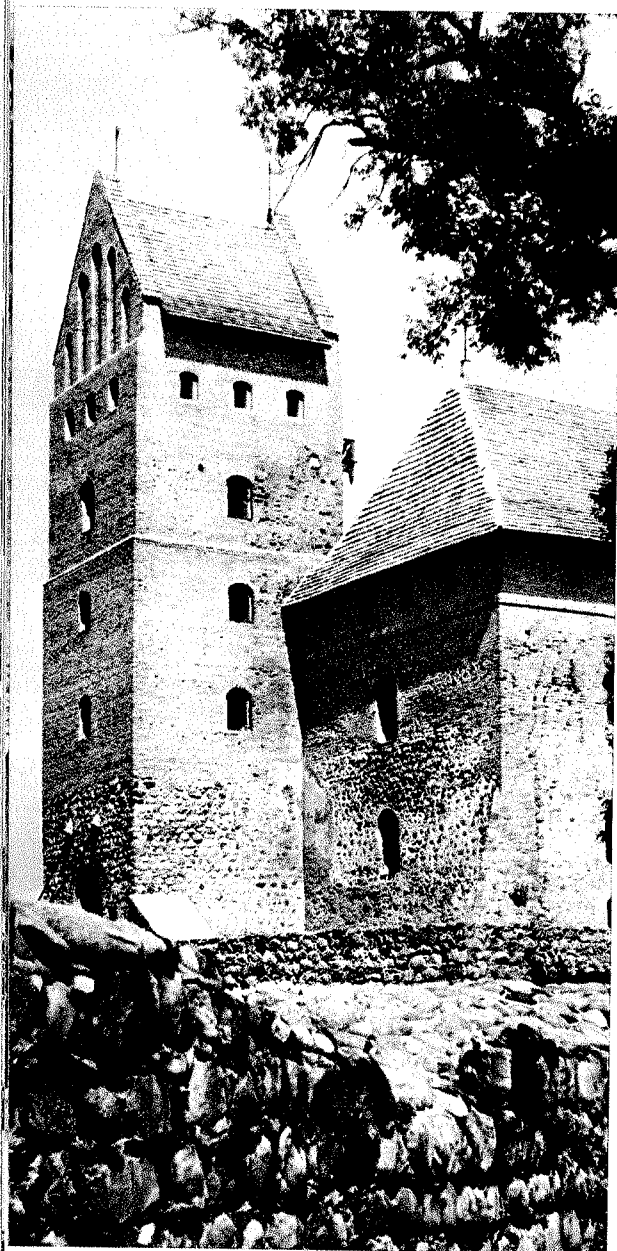

Salos pilies apsauginio griovio ir rūmų dalis
Salos pilies rūmų portalas su pakeliamuoju tiltu

Salos pilies rūmų salė

Salos pilies donžonas

Salos pilies sienų tapybos fragmentas. J. Hopeno kopija

Salos pilies sienų tapybos fragmentas. J. Hopeno kopija

Salos pilies sienų tapybos fragmentas. J. Hopeno kopija

Tyrinėtojai pozityvistai svarbiu savo pažiūrų argumentu laikė keliautojo ir diplomato Žilibero de Lanua žinias. Trakuose jis lankėsi 1414 m. ir dienoraštyje užrašė, jog mieste būta dviejų pilių, kurių viena labai sena, visa iš medžių ir suplūktos žemės. Ta senoji pilis stovėjusi ant vieno ežero kranto, o antroji — kito ežero viduryje, per patrankos šūvį nuo senosios. Pilis saloje buvusi dar visai nauja ir pastatyta iš plytų, kaip kad stato prancūzai²⁵. Šią žinią J. Orda aiškina taip: keliautojas į pusiasalio pilį žiūrėjęs iš salos pilies ir matęs senąją jos dalį, esančią piliakalnyje, kuri dabar vadinama Aukų kalnu, ir kuri yra buvusi ne visa pilimi, o tik pusiasalio pilies aukštutinę dalimi. Jis daro išvadą, kad pusiasalio gynybinės sistemos vadinamoji aukštutinė pilis išlaikiusi dar pirmąsias archaiskus bruožus iš priešgedimininių laikų, tokius kontrastiškus visai naujai salos piliai. Be to, pusiasalio pilies dalys labai skirtingos, primenančios Gardino ir Vilniaus pilių sudedamąsias dalis: priešpilį, arba žemutinę pilį, ir pilį, esančią kalne.

J. Orda mano, kad Žygimantas Kęstutaitis (1432—1440) buvo nužudytas 1440 m. kovo 20 d. ne salos, o pusiasalio pilyje. Strijkovskio kronikoje šio įvykio priežastys taip aprašytos: «O visados pats, žiūrėdamas pro langą į Trakų miestą, kuriame dažniau gyveno, ir pamatęs du ar tris besikalbančius, tuoj pasikvietęs, atskirai kiekvieną klausdavęs, apie ką kalbėję; jeigu kuris nors truputį sumišdavęs, tai liepdavęs visus kartu paskandinti, nežiūrėdamas įsta-

tymų; tuo būdu, kai niekuo netikėjo ir galvojo, jog visos kalbos jį lietusios, bet visų bijojo (tai yra kiekvieno tirono ypatybė), labai daug Lietuvos bajorijos ir prastų žmonių liepė sunaikinti». Stebėti pavaldinius kunigaikštis galėjęs tik iš pusiasalio, o ne salos pilies.

Žinoma, taip paraidžiui skaityti metraščių neverta. M. Strijkovskiui rūpėjo pasakyti, kad Žygimantas Kęstutaitis buvęs tironas, ir jis beletristiškai pailiustravo, kaip jo itarumas ir žiaurumas pasireiškė. Beletrizuotų detalių metraščiuose apstu, todėl juos reikia skaityti kritiškai, o ne paraidžiui. Kad iš tikrųjų didysis kunigaikštis būtų sekęs pro pilies langą, kas su kuo mieste kalbasi, reikia labai paabėjoti. Jis galėjo sekti, kas vyksta pilies kiemuose, ką kuždasi dvarionai, bajorai ir tarnai, o ne miestiečiai. Juk ne miestiečiai Žygimantą Kęstutaitį ir nužudė.

Yra kitų patikimesnių užuominų, kad Žygimantas Kęstutaitis gyveno ir buvo nužudytas pusiasalio pilyje. Štai kas rašoma Lietuvos metraštyje apie tą tragišką įvykį: kunigaikštis buvęs labai žiaurus kilmingiesiems bajorams ir jų vietoje norėjęs išaukštinti «šuniško kraujo prastuolius». Daug bajorų suėmęs: kunigaikštį Jurijų, Lengvenio sūnų, pasodinęs į mažąją Trakų pilį, Olelką — Kernavėje, o jo kunigaikštienę su dviem sūnumis — Utenoje. Kunigaikščiai suruošė sąmokslą. «Taip nusprendę pasiuntė dvarioną, kilusį iš Kijevo, gimimo Skabeiką, ir davė jam tris šimtus šieno vežimų ir kiekviename vežime po šieną paslėpė po penkis ginkluotus vyrus,

o vienas žmogus važnyčiojo, ir pasiuntė tą Skabeiką į Trakus, tarsi dėkliniam šienai pristatyti. Pasiuntę Skabeiką, jie (sąmokslininkai) ėmė ieškoti Moldavijoje kunigaikščio Švitrigailos, o kunigaikštis Aleksandras Čartoryskis su Skabeika įvažiavo į Trakų pilį Verbų sekmadienį. Kaip tik tuo metu kunigaikščio Žygimanto sūnus išėjo iš pilies į bažnyčią, o pats kunigaikštis Žygimantas klausė mišių pilyje, miegamajame. Ir kunigaikštis Čartoryskis, įvažiavęs su Skabeika ir su tais visais vežimais į pilį, velkes uždarė, ir visi tie žmonės išlindę iš vežimų suėjo tiesiai prie kunigaikščio miegamojo, kur jis klausė mišių. Kunigaikštis Žygimantas turėjo mešką, kurią labai mylėjo, ir kada ji, priėjusi prie miegamojo, pabrozdindavo savo letenomis, visada ją įleisdavo. Kunigaikštis Čartoryskis su Skabeika ir su tais visais vyrais pabrozdinė ranka į duris, kunigaikštis Žygimantas pamanė, jog tai meška, ir atidarė duris... Čartoryskis ir puolė prie jo, norėdamas užmušti, tačiau nieko rankoje neturėjo, tada Skabeika nustvėrė šakes, kuriomis židinyje buvo taisomos malkos ir tomis šakėmis smogė... ir kraujas iš galvos ištiško ant sienos, jo žymės ir dabar tēbematyti ant sienos jo miegamajame, didžiojoje Trakų pilyje»²⁶.

Metraštis liudija Kęstučio sūnų Žygimantą tikrai gyvenus pusiasalio, arba didžiojoje, pilyje. Mažojoje, arba salos, pilyje jis laikė kalinius. Į salos pilį negalėjo suvažiuoti ir tiek vežimų, nors tiltas ir būtų buvęs. Dėkla buvo gabenama į pusiasalio pilį.

Kodėl Žygimantas Kęstutaitis negyveno salos pilyje, galima aiškinti dvejopai. Pirma, pusiasalio pilis buvo tėvo, o salos — brolio, didesnis ir garbingesnis paveldėjimas iš tėvo, — anais laikais tai buvo labai vertinama. Antra vertus, pusiasalio pilis buvo didesnė ir patogesnė. Tai, kad Žygimantas Kęstutaitis gyveno pusiasalio pilyje, sakytų, jog ji Kęstučio. Iš to, kad ši pilis XVIII a. buvo vadinama Gedimino vardu, nedera daryti išvados, kaip daro J. Orda, kad ją būtų statęs Gediminas. Trakų apylinkių toponimika tokiais išvadais nepritaria.

XVI—XVII a. aktuose yra mini mi vietovardžiai, susiję su Lietuvos didžiųjų kunigaikščių vardais. Antai viename 1535 m. dokumente minimas Kęstučio kalnas, tačiau jis visai ne Trakuose, o prie Vievio ežero. Kitame 1571 m. žemės sienų nustatymo akte minimas Vytauto kalnas, lokalizuojamas tarp Galvės ir Birvio ežerų. 1535 m. žemės dalybų dokumente minima Algirdo sala, kuri turėjo būti gana didelė, nes joje stovėjo totorių kilmės bajoro Kalimavičiaus dvaro trobesiai. Iš aprašymo aiškėja, kad tas dvaras ir tuo pačiu Algirdo sala buvo priešais Trakų pilį tarp Galvės ežero ir kito ežero, kuris dokumente vadinamas Kurcios vardu²⁷.

Nors Algirdas su Trakais neturėjo nieko bendra, tačiau jo vardu pavadinta sala. J. Orda mano, kad tas vardas greičiausiai susijęs ne su didžiojo kunigaikščio Kęstučio brolio vardu, o su Vytauto karvedžio Algirdo, kuris 1396 m. nugalėjo totorius. Tada vėl kyla klausimas, kaip Vytauto vardo kalnas atsirado

²⁵ P. Klimas, Ghillebert de Lannoy, p. 119—120.

²⁶ Хроника Быховца, стр. 90.

²⁷ Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis, t. I, p. 150—151.

už Trakų, o jo karvedžio — Trakuose? Kaip nežymus asmuo pagal tradiciją galėjo aplenkti žymiausią?

1477 m. Trakuose lankėsi Venecijos ambasadorius Ambrozijus Kontarinis (Ambrosio Contarini) ir, kaip dera diplomatui, aprašė savo išpūdžius. Jis svečiavosi pas didįjį Lietuvos kunigaikštį Kazimierą. Po ilgos ir varginančios kelionės svečias į Trakus atvyko vasario 12 dieną. Miestas, matyt, jam išpūdžio nepadarė, nes jį vadina sodybėle arba žemele. Užtat pačią pilį, kurioje gyveno Kazimieras, jis vadina «palocium».

Svečio pasveikinti Kazimieras atsiuntęs du savo bajorus, kurie jam buvę pristatyti kaip adjutantai. Antrąją viešėjimo dieną A. Kontarinis buvęs pakviestas pas karalių pietų. Tam reikalui valdovas atsiuntęs tamsiai raudono damasko rūbus, pamuštus sabalų kailiais. Ambasadoriui buvusios atsiųstos taip pat karališkos rogės, šešiais ristais žirgais pakinkytos. Iš šono šalia rogių stovėjusi Kazimiero ponų palyda. Šitaip iškilmingai A. Kontarinis įvažiavęs į pilį. Kadangi minima antroji po atvykimo į Trakus diena, vadinasi, pasiuntinys buvo apgyvendintas ne toje pilyje, kurioje gyveno Kazimieras.

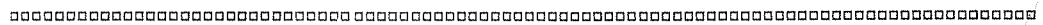
Skaitykime toliau. Lietuvos valdovas didingai sėdėjęs savo kambaryje, o šalimais — du jo sūnūs, apsilkę tamsiai raudono satino rūbais ir buvę tokie jauni ir gražūs, jog atrodę kaip angelai. Salė buvusi pilna bajorų ir kavalierių, kad net nebuvę kur stovėti. Ambasadoriui buvo paduotas suolas atsisėsti.

Kazimieras nieku būdu neleidęs jam kalbėti priklaupus ir prašęs būtinai atsisėsti. Nenoromis turėjęs tai išpildyti.

Kazimieras kalbėjęs per vertėją. Po audiencijos A. Kontarinis buvęs nuvestas į kitą salę, kur buvę paruošti stalai vaišėms. Kazimieras su sūnumis atvykęs į salę, trimitams gaudžiant. Ambasadorius buvęs pasodintas šalia vyskupo. Pietus valgė apie 40 asmenų. Valgius į stalą, irgi pirma trimitams sugaudus, nešę tarnai ant didelių padėklų, gausiai prikrautų. Valgiai buvę pateikiami su peiliu, kaip Venecijoje. A. Kontarinis pastebi, kad prie iškilmingų pietų stalo jam reikėjo išbūti beveik dvi valandas. Atsisveikindamas šeiminkas su vaikais svečią palydėjęs ligi salės slenksčio ir įsakęs duoti keliarodį. Vasario 16 d. A. Kontarinis išvykęs iš Trakų²⁸.

Nors ir kaip įdomios A. Kontarinio žinios apie jo viešnagę Trakuose, tačiau jos tiksliai nepasako, kurioje būtent pilyje jis nakvojo ir kurioje pietavo. Iš visko atrodo, kad Kazimieras jį priėmė salos pilyje. Tačiau teigti, kad salos pilis būtų buvusi reprezentacinė, galima tik labai atsargiai.

1517 m. per Trakus pravažiavo imperatoriaus pasiuntinys Zigmantas Herberšteinas. Jis pasakoja, kad per pietus, iškeltus Trakų vaivados, susitikęs su internuotu totorių chanu Sich-Achmatu. Tam chanui šeiminkai rodę deramą pagarbą; jis buvo saugomas, tačiau elgėsi savarankiškai dviejose tarp ežerų esančiose pilyse, apjuostose mūro siena ir atiduotose jam²⁹. Ši žinia saky-

²⁸ P. Klimas, Ambrosio Contarini, Venecijos ambasadorius Lietuvoje (1474—1477), „Praeitis“, II, p. 158—182.

²⁹ С. Герберштейн, Записки о Московских делах, СПб., 1908, стр. 229.

tų, kad abi pilys buvo vertinamos vienodai, ir ne taip jau labai, jeigu pavestos belaisviui, o kurioje Z. Herberšteinas pietavo, taip ir neaišku.

Kad Vytautas sustodavo salos pilyje, regis, visiems aišku. Tačiau karūnavimo iškilmes ruošė ne Trakuose, o Vilniuje. Žinia apie tų iškilmių ruošimą Trakuose literatūroje atsirado per nesusipratimą. Pirmasis ją paleido V. Sirokomlė, 1429 m. monarchų suvažiavimą Lucke perkeldamas į Trakus ir patį įvykį paankstindamas vieneriais metais. Trakų pilyje valdovų ir didikų suvažiavimo nebuvo. V. Sirokomlė pasekė V. Zahorskis ir kai kurie kiti vėlesni autoriai.

Lietuvos metraštis nesako, kur Vytautas mirė, kiti šaltiniai, tame tarpe ir Gvaninio vardu išleistas veikalas, labai artimas Strijkovskio kronikai, teigia, kad jis miręs Trakuose. Rusų Sofijos metraštyje (Sofijskij Vremeni) parašyta, kad mirties dieną (1430 m. spalio 27 d.) Trakų ežeruose pakilusi nematyta audra, ir vanduo tris dienas stovėjęs kraujuotas.

Panašios žinios Trakų pilis apgobia romantikos šydu, kurio negalima niekinti, tačiau tiesą surasti, jomis pasinaudojant, labai sunku.

Apskritai iš rašytinių žinių beveik negalima sužinoti, kaip pilys atrodė ir kada jos statytos. Rašiusieji nesidomėjo tais dalykais, nes tai jiems atrodė kasdieniška ir savaine suprantama.

Tikslesnius atsakymus galėtų duoti archeologiniai kasinėjimai ir architektūros istorikų lauko tyrinėjimai. Deja, šios mokslo šakos tebėra labai jaunos, be to, ir jos negali

atkurti to, kas yra dingę be pėdsakų.

Pirmasis Trakų pusiasalio pilį kasinėjo Eustachijus Tiškevičius. 1854 m. vietiniai gyventojai pastebėjo keistą reiškinių. Pilies (Aukų) kalne be jokios išorinės priežasties įgriuvo žemė. Vilniaus gubernatorius kreipėsi į E. Tiškevičių ir prašė reiškinių išaiškinti. E. Tiškevičius, atvykęs į Trakus, apžiūrėjo visas įgriuvusias vietas ir padarė septynis perkasus. Jokių pastatų liekanų arba griuvėsių neaptiko. Pasak jo, tai supiltas kalnas ir kokių nors paslaptinių urvų jame negali būti, nors keturiose vietose radęs skliautus, o po jais — švarų smėlį. Jam pasirodė, kad tie skliautai padaryti, pilant kalną, žemių slinkimui stabdyti. Plytos ir skliautų mūrijimas liudiję jų senumą ir, esą, galimas daiktas, kad kalnas supiltas dar prieš Trakų pilies pastatymą. Be to, jis aptikęs krosnių pėdsakų, radęs plytų nuolaužų ir didelį skylėtą neaiškios paskirties šaukštą. Krosnis ir plytas palaikė vėlyvo, jo nedominusio pastato liekanomis, o skylėtą šaukštą — kulto apeigų dalyku. E. Tiškevičiui pirmiausia rūpėjo pagonybė, todėl jis ir padarė išvadą, kad ant kalno galėjo būti atliekamos religinės apeigos. Pagonyms neturėjęs maldyklų ir savo dievus garbinę po atviru dangum.

Iš E. Tiškevičiaus kasinėjimų, kuriuos aprašė V. Sirokomlė³⁰, matyti, kokio neaukšto mokslinio lygio buvo tie kasinėjimai. Tyrinėtojas ieškojo paslaptinių urvų ir jų nerado, o ką rado, į tą nekreipė dėmesio, ir netgi nesurašė kasinėjimų dienoraščio. Iš jo pranešimo tik tiek

³⁰ W. Syrokomla, Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna, t. I, p. 54—56.

teaiškėja, kad kalne yra buvę mūriniai pastatai. Jeigu radiniai būtų buvę detalčiai aprašyti arba nupiešti, galima būtų spėti mūro atsiradimo laiką.

E. Tiškevičius pasuko romantikų sukurtos tradicijos keliu. Jam pilialkalis — supiltas kalnas, kurio viršūnėje buvo meldžiamasi pagoniškiems dievams. Labai galimas daktas, kad E. Tiškevičiaus spėjimas davė pradžią Pilies kalną vadinti Aukų kalnu. Senuose dokumentuose arba metraščiuose Aukų kalno vardo nėra. Bene pirmasis šį vardą į literatūrinę apyvartą paleido S. Lorencas³¹, matyt, pasiduodamas E. Tiškevičiaus ir V. Sirokmlės sugestijai. Žinoma, pagoniškos šventyklos galėjo būti pilies teritorijoje, tačiau kulto objektai išsiskirdavo iš karinių-strateginių.

Pusiasalio pilimi, kaip architektūros paminklu, susidomėjimas didėjo. Prieš pirmąjį pasaulinį karą ją tyrinėjo ir savo samprotavimus paskelbė 1909 m. kalendoriuje architektas Z. Hendelis ir V. Šukevi-

čius³². Nors V. Šukevičius buvo archeologas, bet Trakuose jis nekasinėjo, pasitenkindamas išoriniais mūro ir žemių sampilų stebėjimais.

1905 m., Krokuvos lenkų praeities paminklų mėgėjų draugijos pavestas, pilies griuvėsius tvarkė inž. B. Milevskis. Lėšos buvo surinktos iš visuomenės. Jų užteko tik pietryčių bokštui nuo griuvimo apsaugoti. Visa kita pamažu tebegriuvo iki 1929 m., kada Vilniaus vaivadijos konservatorius, gyventojų raginamas, pradėjo pilį tvarkyti. Buvo sudarytas darbų planas piliai nuo tolesnio nykimo apsaugoti. Dirbo arch. inž. J. Borovskis. Pirmiausia pašalinta griuvėsių dalis iš donžono bei gyventojų patalpų ir atidengti donžono vartai. Panašūs darbai buvo atliekami kasmet, tačiau pilies konservacija vyko labai lėtai. Pradėjęs antrasis pasaulinis karas juos nutraukė. Be to, tie darbai buvo dirbami be archeologinių kasinėjimų. Archeologiniai tyrinėjimai pradėti tik 1960 m. Jų duomenys daug ką išaiškina.

2. PUSIASALIO PILIS

Trakų pusiasalio pilies griuvėsiai tebėra miesto centre — pusiasalyje, kuris įsiterpia tarp Galvės ir Bernardinų (Lukos) ežerų. Galvės ežeras supa pilį iš šiaurės, o Bernardinų ežeras iš rytų ir pietryčių. Tik pietvakarių ir šiaurės vakarų kraštu pilis rėmėsi į sausumą.

Pusiasalio pilis apėmė apie du ha ir buvo viena iš didžiausių feo-

dalinės Lietuvos pilių. Tačiau iki mūsų dienų paviršiuje iš jos teliko menkos kai kurių bokštų ir gynybinių sienų liekanos bei griovių žymės. Visi šie pėdsakai rodo, kad ji susidėjo iš trijų dalių: 1) priekinės dalies, kurią sudaro vakariniame pilies gale — nuo sausumos — netaisyklingo keturkampio formos kiemas, apjuostas grioviu ir mūrinėmis

³¹ S. Lorentz, Wycieczki po województwie Wileńskim, Wilno, 1932, p. 18.

³² Kalendarz ilustrowany „Kurjera Litewskiego” na rok 1909, Wilno.

sienomis bei bokštais; 2) aukštutinės pilies — teritorijos viduryje esanti 12—14 m aukščio kalva (dažnai vadinama Aukų kalnu) stačiais šlaitais ir beveik 50 m ilgio ir iki 20 m pločio gana lygia aikštele viršuje, kurioje dar XIX a. pirmojoje pusėje ir viduryje buvo matyti mūrinių pastatų žymių; 3) žemutinės dalies — į šiaurės rytus nuo kalno — pusiasalio gale esąs trikampis kiemas, saugomas iš pietvakarių aukštutinės pilies kalno, o iš kitų pusių apsuptas Galvės ir Bernardinų ežerų.

Jau seniai buvo stengiamasi išaiškinti, kada ši pilis statyta, ar ji iškart apėmė visą plotą, ar palaipsniui išaugo apie pilies kalną, koks buvo jos vaidmuo kovų su kryžiuočiais metais. Menki griuvėsiai žemės paviršiuje ir negausios, dažniausiai labai lakoniškos rašytinių šaltinių žinios neleido bent kiek išsamiau atsakyti į minėtus klausimus, dažniausiai tekdavo apsiriboti paprasčiausiais spėjimais ir prielaidomis.

Kaip minėta, iš rašytinių šaltinių ne visada aišku, kuri Trakų pilis (salos, pusiasalio ar Senujų Trakų) minima. Rašytinių šaltinių žinios ne tik lakoniškos, labai nepilnos, bet kartais netgi prieštaringos.

Sakysim, bene ankstyviausiame šią pilį neabejotinai mininčiame dokumente, apie 1387—1392 m. sudarytame «Rusų miestų sąrašė», nurodoma, kad Senuosiuose Trakuose yra mūrinė pilis, Trakuose prie ežero (t. y. pusiasalyje) esanti pilis su

dviem mūro sienom ir medine aukštutine pilimi, o saloje — mūrinė pilis³³. Remdamiesi šia žinia ir interpretuodami ano meto terminologiją, galėtume teigti, kad XIV a. pabaigoje dvi pilies dalys (gal būt, priekinė ir žemutinė) jau buvo su mūrinėmis gynybinėmis sienomis, o ant kalno stovėjusi aukštutinė pilis — medinė³⁴.

Tuo tarpu po keliolikos metų — 1414 m. pradžioje — per Trakus važiavęs flamandas Žiliberas de Lanua mini, čia esant visai naują mūrinę pilį saloje ir seną «ištisai iš medžio pastatytą» pusiasalio pilį³⁵. Taigi abiejų šaltinių duomenys prieštarauja. Matyt, kad arba vieno iš jų pateikiami duomenys klaidingi, arba pirmasis šaltinis — «Rusų miestų sąrašas» — greičiausiai ne visai tiksliai datuotas. Žinios apie Trakus ir iš viso Lietuvos miestus į sąrašą galėjo būti įtrauktos ir XV a. pradžioje.

Rašytinių šaltinių trūkumas, išlikusių žinių lakoniškumas ir prieštaravimai neleido tiksliau nustatyti, kada ši pilis buvo pastatyta, kaip ji atrodė kovų su kryžiuočiais metu. Įvairiai interpretuojant rašytinių šaltinių žinias, susidarė kelios nuomonės dėl Trakų pusiasalio pilies pastatymo datos ir kitais klausimais.

Plačiausiai Trakų pusiasalio pilies istoriją išnagrinėjo J. Orda³⁶. Remdamasis rašytinių šaltinių interpretavimu ir išlikusių pilies mūrų bei jos plano analize, jis priėjo išvadą, kad ši pilis yra senesnė ne tik už salos pilį, bet ir už Senujų

³³ М. Н. Тихомиров, Список русских городов дальних и ближних, — «Исторические записки», т. 40, стр. 224.

³⁴ Р. Батура, Оборонительные укрепления некоторых центров Литвы XIV века, — Материалы VI-ой конференции по

истрии науки в Прибалтике, Вильнюс, 1965, стр. 86—88.

³⁵ P. Klimas, Ghillebert de Lannoy, p. 119—120.

³⁶ J. Orda, Trakų pusiasalio pilis, p. 49—60.

Trakų pilį; pradžią Trakų pusiasalio piliai davęs tipiškas ankstyvas piliakalnis, esąs pilies teritorijoje ir nuo XIX a. antrosios pusės dažnai be jokio pagrindo vadinamas «Aukų kalnu». J. Orda, išnagrinėjęs rašytinius šaltinius, pasisakė, kad ši pilis buvo kryžiuočių puolama 1382 ir 1383 m. Kartu J. Orda, remdamasis detaliu išlikusių mūrų apžiūrėjimu, nuneigė spaudoje pasirodžiusį teiginį, kad priekinė pilies dalis esanti žymiai vėlesnė. Jis įrodė, kad šios dalies mūrai yra archaiskiausi, kad šios pilies dalies negalima vadinti priešpiliu, o reikia vadinti priekine pilies dalimi.

Tačiau J. Ordos darbas kartu parodė, kad pilies istorijai, ypač jos seniausiam laikotarpiui, pažinti dar labai trūksta duomenų ir daugeliu atvejų prisieina tik spėti.

Pilniau pilies istorijai nušviesti būtinais reikėjo papildomų duomenų, kurių galėjo duoti pilies teritorijos archeologiniai kasinėjimai.

1960—1961 m., konservuojant priekinės pilies dalies pietvakarių bokšto griuvėsius, buvo išvalytos šio bokšto liekanos nuo griuvėnių ir tyrinėta jo aplinka³⁷. 1962—1964 m. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos instituto archeologai ištyrė dalį šios teritorijos (apie 3500 m²), norėdami išaiškinti pilies planą ir surinkti duomenų jos istorijai³⁸. Plačiausiai kasinėta kalno viršuje esanti aikštelė (iširtas 582 m² plotas), kalno pašlaitė ir priekinės pilies dalies bokštų aplinka bei pilį supęs griovys.

Kasinėjant buvo surasta dar trijų bokštų ir dviejų mūrinių pastatų pamatai bei griovių kraštus stiprinusių sienų liekanos. Tai leido atkurti tikslesnę pilies planą ir išskirti du didesnius pilies statybos laikotarpius. Be to, šie kasinėjimai parodė, kad pilis išsyk apėmė visą plotą, o ne palaiptiui išaugo.

Tačiau daug pilies plano ir statybos detalių liko nepakankamai išaiškintų. Todėl 1964—1968 m. pilies teritoriją toliau kasinėjo Spec. mokslinė gamybinė restauracinė dirbtuvė³⁹. Surasti dar vieni pietryčių sienoje buvę vartai ir Bernardinų ežero pakrantėje, ties kalno pietryčių galu, buvusio bokšto pamatai bei žymės tilto per griovį tarp priekinės pilies dalies ir aukštutinės pilies.

Visa pastarųjų metų iš kasinėjimų sukaupta medžiaga leidžia mums kiek tiksliau nušviesti seniausią Trakų pusiasalio pilies istoriją, išskirti du didesnius pilies statybos laikotarpius.

Pirmasis pilies statybos laikotarpis. Kasinėjimai parodė, kad pradžioje atlikti dideli žemės darbai: iškastas griovys, atskyręs ir saugojęs pilį nuo sausumos (iš šiaurvakarių ir pietvakarių), taip pat griovys, atskyręs priekinę pilies dalį nuo aukštutinės pilies; apie žemutinę pilį, Galvės ir Bernardinų ežerų pakrante, supiltas žvyro ir molio pylimas, kurio išorinis šlaitas leidosi tiesiai į vandenį. Kad pilis stovėtų pakilesnėje vietoje, domintų aplinkoje ir jos išoriniai šlai-

tai būtų aukštesni bei statesni, priekinės pilies kiemo pakraščiais supiltas gana storas žvyro, žemių sluoksnis.

Storiausias (iki 2,3 m storio) supilto žvyro sluoksnis rastas priekinio kiemo pietryčių kampe, kur užpilta nedidelė ežero pakrantėje buvusi pelkė. Toliau į šiaurės rytus kiemo pakraščiu supiltas sluoksnis palaiptiui plonėja, daugiau užpiltas tik pats kiemo pakraštys, buvusios kalvos šlaito viršutinė dalis, kad šlaitas nuo ežero būtų statesnis. Kiemo šiaurės vakarų pakraštys paaukštintas 0,8—1 m. Tuo tarpu kiemo viduryje supiltų sluoksnių nepastebėta.

Po supilto žvyru yra išlikęs senasis žemės paviršius — buvusi vėlėna. Ji kai kur padengta smulkių degėsių kruopelėmis. Galimas dalykas, jog, prieš statant pilį, teritorijoje buvo nudeginta smulkesnė augmenija, kad nekliudytų darbams.

Senajame žemės paviršiuje, nei priekinėje pilies dalyje, nei kalno aplinkoje, nei už kalno esančiame kieme, aiškesnių žmogaus gyvenimo pėdsakų nerasta. Tai rodytų, kad pusiasalio pilis buvo statoma tuo metu negyventame plote — ne prie piliakalnio ar buvusioje gyvenvietėje. Todėl suprantama, kad, pastatęs naują pilį, valdovas pavadina ją tuo pačiu vardu. Iš pradžių — tai Naujieji Trakai, o paskui — tiesiog Trakai. Tuo tarpu pirmieji Trakai jau 1384 m. vadinami Senujų Trakų vardu, kuris išlieka iki šių dienų. Jei dabartinė pusiasalio pilis būtų buvusi statoma šalia gyvenvietės, tai ji būtų gavusi tos gyvenvietės vardą ir jį išsaugojusi.

Taigi pusiasalio pilis Trakuose statoma ne kokiam stambesnei gyvenvietei apsaugoti, o parinkus saugesnę, sunkiau prieinamą vietą. Ji

turėjo duoti pradžią Trakų miestui, išaugusiam šalia pilies, pavojaus metu suteikti saugų prieglobstį.

Verta atkreipti dėmesį į tai, kad pilies statybos pradžioje supiltuose sluoksniuose yra plytgalų ir kalkių skiedinio gurvoliukų. Tai rodo, kad lygiagrečiai su žemės darbais priekinėje pilies dalyje ėjo ir mūro darbai.

Tokiu būdu žemės pylimų su rąstų sienomis, kuriuos palaiptiui būtų pakeitę mūriniai bokštai ir sienos, priekinėje dalyje nebuvo. Ji išsyk statyta mūrinė, nes nuo sausumos turėjo būti stipriausi įtvirtinimai.

Priekinės pilies dalies gynybinius įrengimus sudarė apsauginis griovys nuo sausumos, už jo aukštytyn kylas (nuo 3—4 m iki 7—8 m aukščio) status šlaitas ir jo viršuje pastatyta mūrinė siena ir bokštai. Griovio pločio ir gylio nustatyti negalima, nes jis pasikeitė antruoju pilies statybos laikotarpiu, XV a. pirmojoje pusėje. Aišku tik, kad iš šiaurės vakarų pelkėto slėnio dugne iškastas griovys buvo ne daugiau kaip 12—14 m pločio ir apie poros metrų gylio (nuo dabartinio žemės paviršiaus). Jo dugnas apsemtas vandens. Tuo tarpu iš pietvakarių, kur prie pilies prieina aukštuma, griovys bus buvęs platesnis. Jo vieta dabar užstatyta miesto pastatais ir tyrinėjimams neprieinama.

Už griovio kilo status (7—8 m aukščio) šiaurės vakarų pilies šlaitas. Nuo Bernardinų ežero šlaitai žemesni (3—5 m aukščio).

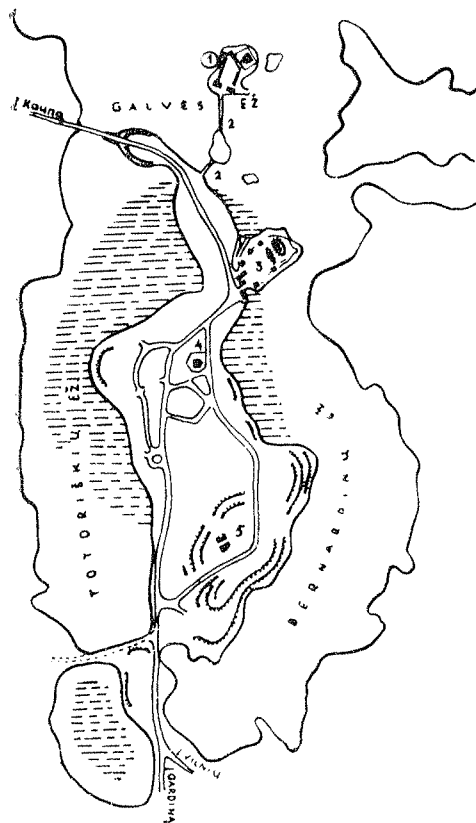
Priekinę pilies dalį nuo kalno skyrė taip pat griovys (apie 15 m pločio ir iki 4 m gylio), kurio šiaurės vakarų galas rėmėsi į Galvės ežerą, o pietrytinis — į Bernardinų ežerą. Griovio dugnas, atrodo, bus buvęs sausas.

³⁷ Kasinėjimams vadovavo SMRGD bendradarbė archeologė I. Jučienė.

³⁸ Kasinėjo moksl. bendradarbiai: O. Kunčienė, I. Mulevičienė, L. Nakaitė, K. Navickas, A. Tautavičius ir architektė

R. Jarmalavičienė. Radiniai saugomi Trakų muziejuje.

³⁹ 1964—1966 m. kasinėjimams vadovavo I. Jučienė, 1967—1968 m. — K. Mekas.

18 pav. N. Trakų miesto schema:
 1 — salos pilis, 2 — tiltas į miestą, 3 — pusiasalio pilis, 4 — bažnyčia, 5 — buv. Bernardinų vienuolynas

Priekinėje pilies dalyje greičiausiai buvo šeši ar net septyni keturkampiai įvairaus dydžio bokštai: keturi iš jų — kiemo kampuose ir po vieną ties pietryčių, pietvakarių ir šiaurės vakarų krašto sienos viduriu. Ties pietvakarių krašto viduriu stovėjusiame bokšte, tur būt, buvo pagrindiniai pilies vartai. Pietryčių sienoje — nuo Bernardinų ežero — nedideliame bokštelyje buvo antri, tarsi atsarginiai, vartai.

Trys kampiniai bokštai nuo sausumos (pietryčių, pietvakarių ir šiaurės vakarų) bei pagrindinių pilies vartų bokštas buvo didesni; šiaurės rytų kampe stovėjęs kiek mažesnis, ir mažiausi bokštai ties šiaurės vakarų ir pietryčių sienos viduriu.

Sveikiausias — pietryčių bokštas, stovėjęs Bernardinų ežero krante. Dalis jo sienų išliko iki ketvirtojo aukšto. Tai vienintelis bokštas su kontraforsais kampuose. Jis yra apie 15×15 m dydžio, jo sienos (3,2—3,3 m storio) mūrytos beveik ištiesai iš akmenų, viduje yra 8,5×8,5 m dydžio patalpos. Nuo ketvirtojo aukšto bokšto sienų paviršius išorėje ir viduje mūrytas iš plytų. Durys į pirmąjį aukštą su negiliu pusrūsiu yra šiaurės rytų sienoje. Greta jų, arčiau šiaurinio kampo, — mažesnės durys į koridorių ir jo gale esantį laiptų narvelį. Šie laiptai jungė visus likusius aukštus. Antrajame ir trečiajame aukšte buvo mediniai perdenginiai ir siauri gynybai pritaikyti langai. Ketvirtajame (ir, tur būt, penktajame) aukšte langai didesni. Manoma, kad šie aukštai pritaikyti pilies valdovui ar įgulai gyventi.

Kai XVII a. viduryje pilis buvo apgriauta ir neteko karinės reikšmės, pietryčių bokštas pritaikytas kitiems reikalams. Jo pusrūsis ir pirmasis aukštas užversti griuvenomis, o viršutinių aukštų sienos iš vidaus nutašytos, paliktos tik 2,3—2,8 m storio, iškirsti didesni keturkampiai langai; išmūrytos pertvaros bokštą dalijo į kelis kambarius.

Šis bokštas 1963—1965 m. konservuotas ir iš dalies atstatytas⁴⁰.

Pietvakarių bokštas dydžiu ir išplanavimu panašus į pietryčių bokštą. Jis taip pat turi pusrūsį, įėjimus į pusrūsį ir viršutinius aukštus. Šio bokšto sveiki išliko du aukštai ir dalis trečiojo. Bokšto griuvėsiai 1960—1961 m. konservuoti.

Šiaurės vakarų kampe stovėjusio pirmojo bokšto tėra tik pamatai, kurie surasti 1963 m. po dabar tebestovinčio mažesnio bokšto griuvėsiais. Senasis bokštas buvęs apie 15×15 m dydžio. Jo šiaurės vakarų sienos storis — 3,7 m, o kitų sienų net 3,9—4 m. Taigi patalpa bokšto viduje galėjo būti tik apie 7×7,5 m dydžio. Kiek daugiau išliko šio bokšto šiaurės rytų ir šiaurės vakarų sienų pamatų, kurie panaudoti vėliau čia statytam mažesniai bokštui plonesnėmis sienomis. Senojo bokšto pietrytinės ir pietvakarinės sienų pamatai daug daugiau nuardyti. Jų liekanų galime rasti tik 2,5—2,9 m gylyje nuo dabartinio kiemo paviršiaus.

Galima spėti, kad senasis kampinis bokštas buvo smarkiai apgriautas 1383 m. mūšiuose, ir apgriuvusio bokšto akmenys panaudoti skubiam pilies sienų remontui bei naujo, mažesnio, bokšto statybai. Išlikusių pamatų viršuje matyti iš mūro išluptų akmenų lizdai, o ant pietrytinės sienos pamatų gulėjo dar apie 70 cm ilgio geležinis laužtuvas. Tačiau prie šių pamatų liekanų visai nerasta nei kalkių skiedinio trupinių, nei skaldos, kuria užpildydavo akmenų tarpueilius. Matyt, ir griuvenos buvo sunaudotos statybai.

Naujas mažesnis bokštas ant senojo bokšto pamatų dalies buvo pastatytas ne anksčiau kaip pačioje XIV a. pabaigoje, nes naujojo bokšto asloje, molio sluoksnyje, kuris dengia senojo bokšto pamatų viršų, surasta viena XIV a. pabaigos Lie-

tuvos monetėlė su stiebų vartais vienoje pusėje ir ietigaliu bei kryžiumi — kitoje, taip pat du apdile XIV a. pabaigos ar XV a. pradžios Prahos grašiai.

Atrodo, kad senajame šiaurės vakarų bokšte pusrūsi nebuvo.

Jau seniau spėta, kad ties priekinės dalies pietvakarių sienos viduriu turėjo stovėti bokštas, kuriame galėjo būti pilies vartai. Tiesia linija pilies pietvakarių siena turi apie 85 m ilgio (atstumas tarp kampinių pietryčių ir pietvakarių bokštų) ir iš kampinių bokštų visą ją apginti gana sunku. Be to, ties šios sienos viduriu iš pietvakarių priena aukštuma, todėl pilis čia lengviausiai puolama.

XVIII a. ši pilies dalis buvo labai apnaikinta, atidavus ją dominikonams, kurie čia pradėjo statyti apie 50 m ilgio ir 26 m pločio bažnyčią. Jos šiaurės rytų galas stovėjo priekiniame pilies kieme, o pietvakarių galas — už pilies. Statybai pritrūkus lėšų, bažnyčios šoninė pietrytinė nava buvo perstatyta į dviejų aukštų vienuolyno korpusą, o šiaurės vakarų nava — paversta vienuolyno bažnytele. Centrinės navos vietoje — tarp abiejų pastatų — liko 8,5 m pločio kiemas, kuriame dar matyti buvusio pilies griovio žymės.

1964 m. rudenį kieme, griovio šiaurės rytų pakraštyje, iškastas nedidelis perkasas. Griovio pakraštyje, 2,6 m žemiau kiemo lygio, surasti 3,4 m storio sienos pamatai, kurie įleisti daugiau kaip 5,5 m nuo dabartinio kiemo lygio. Griovio gylio nepavyko nustatyti. Nuo sienos į šiaurės rytus — į pilies kiemą — buvusi patalpa, kuri užversta griuvenomis.

Minėtieji radiniai patvirtina spėjimą, šioje vietoje stovėjus bokštą.

⁴⁰ Griuvėsių konservacijai ir dalinei bokštų

restauracijai vadovavo SMRGD architektas S. Mikulionis.

Bokštas buvęs keturkampis, kurio bent 9 m pločio dalis išsikišo iš gynybinės sienos — tai buvęs vienas iš labiausiai išsikišusių gynybinėje sienoje ir greičiausiai vienas iš didžiausių bokštų. Jo viduje buvo ne mažesnė kaip 8,5×8,5 m dydžio patalpa bei daugiau kaip 4,5 m gylio rūsys.

Jei iš tiesų čia buvo pilies vartai, tai jų padėtis patogi ir tuo atžvilgiu, kad juos galėjo ginti šauliai iš gretimų kampinių bokštų, stovėjusių už 35 m.

Kada ir kodėl šis bokštas nugriautas, per kur tuo metu įvažiuojama į pilį, tebėra neaišku. Iš turimų duomenų atrodo, kad bokštas nugriautas anksčiau, negu prasidėjo dominikonų bažnyčios statyba, nes pilies išorinis griovys iš dalies užlygintas ir jo dugnas (2,5 m gylyje nuo kiemo paviršiaus) išgrįstas akmenimis. Griovio kraštas prie pilies sutvirtintas 80 cm storio iš akmenų mūryta sienele, kurios išliko 3,6 m aukščio dalis.

Šiaurės rytų kampe, Bernardinų ežero pakrantėje, gamtos labiau apsaugotoje pilies dalyje pastatytas mažesnis keturkampis bokštas. Jis tik 10×11 m dydžio, jo sienos 2—2,4 m storio. Bokštas taip pastatytas, kad iš jo galima būtų apšaudyti priekinę pilies dalį, nuo kalno skyrusio griovio dugną ir šio griovio krašte esančią pilies kiemo šiaurės rytų sieną.

Keturkampis bokštas kelis kartus remontuotas; yra vėliau įrengtas, skliautais perdengtas rūsys, paverstas kalėjimu. Prie pietvakarių sienos kieme buvę kažkokie priestatai, greičiausiai kalėjimo sargams.

Vakarinis priekinės pilies dalies bokštas stovi kiemo šiaurės vakarų krašte, ties gynybinės sienos viduriu, visiškai gynybinės sienos išorėje.

je. Šio bokšto siena iš kiemo sutampa su gynybine siena, ir joje yra tik apie 1 m pločio durų anga, pro kurią patenkama į 4×4,4 m dydžio patalpą bokšto viduje. Iš lauko bokštas netaisyklingo keturkampio formos, nes šiaurės rytų ir pietvakarių sienos trumpesnės (6 ir 6,5 m), o šiaurės vakarų — ilgesnė (8,5 m). Nevienodas ir sienų storis (2,2—2,6 m). Bokšto išoriniai kampai mūryti iš plytų, į sienas įmūryti keturkampiai rąstai. Galimas dalykas, kad bokštas pastatytas ir vėliau — po 1383 m. mūsų. Šį klausimą galima bus išspręsti, tik atidengus ir ištyrus visą kiemo šiaurės vakarų kraštą supančią gynybinę sieną ir kultūrinį sluoksnį.

Kadangi šio bokšto iki mūsų dienų teliko pamatai ir šiaurės rytų kampas, tai ne visai aišku, kaip buvo susisiekama tarp bokšto aukštų. Juos galėjo jungti viduje mediniai laiptai arba nuo kiemo sienoje antrajame aukšte prasidedęs laiptų narvelis.

Septintasis nedidelis bokštas stovėjo ne ties pietryčių (nuo Bernardinų ežero) gynybinės sienos viduriu, bet arčiau pietryčių bokšto — 25,70 m nuo jo į šiaurės rytus. Dydžiu jis panašus į vakarinį bokštą, bet beveik visas yra pilies kiemo viduje. Jo tėra tik pamatai ir dalis pirmojo aukšto sienų. Į jas, kaip ir į vakarinio bokšto, buvę įmūryti tašyti rąstai. Visą pirmąjį aukštą užėmė įvažiavimui skirta patalpa. Bokšto išoriniame šone esanti vartų anga yra 2,15 m pločio, o iš kiemo — 2,75 m pločio. Pats bokštas netaisyklingos formos, kiemo link plonėjančiomis išorinėmis sienomis. Jo dydis iš lauko apie 8×6,6 m.

Visi priekinės pilies dalies bokštai, išskyrus Bernardinų ežero pakrantėje stovėjusį vartų bokštelį, iš-

sikiša iš gynybinės sienos. Iš jų pilies gynėjai galėjo apšaudyti sienas puolančius priešus. Pietryčių ir pietvakarių bokštuose iš sparno galima buvo apšaudyti vartų puolėjus. Visi bokštai greičiausiai buvo dengti lentelėmis, nes čerpių aplink juos nerasta.

Priekinės pilies dalies gynybinės sienos mūrytos beveik ištisai iš akmenų. Vidutiniai ir didesni akmenys dėti eilėmis, tarp jų likę tarpai užpildyti kone išimtinai akmenų skalda ir skiediniu. Daugiausia išliko tik sienų pamatai (ir tai ne visur — nėra dalies pietvakarių sienos pamatų), o kai kur ir žemutinė sienos dalis. Liekanos rodo, kad sienos nevienodo storio, nevienodai giliai įkasti pamatai. Matyt, sienos mūrytos ne vienu metu.

Pirmiausia sienos, tur būt, mūrytos nuo sausumos — iš pietvakarių ir šiaurės vakarų. Įdomios yra pietvakarių sienos liekanos prie pietryčių bokšto šiaurės vakarų sienos. Čia siena mūryta iš vidutiniškų akmenų ir yra 3,2 m storio. Jos pietryčių galas pasuktas stačiu kampu į šiaurės rytus, kampas mūrytas iš plytų. Tačiau toliau į šiaurės rytus ji netęsta, o prie posūkio pastatytas kampinis bokštas. Matyt, iš pradžių pilies kiemo pietryčių kampe bokštas nebuvo numatytas, panašiai kaip senojoje Kauno pilyje, Lydos ir Medininkų pilyse. Pakeitimai daryti jau dirbant — išmūrytas keturkampis kampinis bokštas ir gynybinė siena toliau į šiaurės rytus. Bernardinų ežero pakrante, mūryta jau nuo jo šiaurės rytų sienos.

Gynybinė siena kiemo pietryčių pakraščiu vesta kiek į išorę išlenktu lanku, prisitaikant prie ežero kranto ir stengiantis kiek galima padidinti kiemą. Ji nevienodo storio; prie pietryčių bokšto — 2,5 m,

o toliau kiek plonėja ir yra tik 2,2 m. Sienos pamatai visur siekia natūralų gruntą, visur perkastas storas supiltasis sluoksnis (vietomis iki 2,3 m storio). Į nejudintą gruntą įleista tik apatinė akmenų eilė. Kadangi sienos pamatai remiasi į buvusios kalvos šlaitą, tai išorinio sienos krašto (nuo ežero pusės) pamatų akmenys įkasti giliau, nes ten ir nejudintos žemės paviršius yra giliau. Pamatų vidinio ir išorinio krašto gylio skirtumas kartais pasiekia 60—70 cm.

Prie pietryčių bokšto siena mūryta beveik ištisai iš akmenų, tarpai tarp jų užpildyti akmenų skalda, o toliau į šiaurės rytus kai kur paviršiuje įmūryta viena kita plyta. Protarpiais į sieną buvę įmūryti keturkampiai (iki 30×30 cm storio) skersiniai rąstai.

Kiemo šiaurės vakarų—vakarų pakraščio gynybinė siena (3 m storio) išmūryta taip pat beveik ištisai iš akmenų ir taip pat kiek išlenkta išorėn. Jos pamatai įleisti palyginti negiliai ir tik į supiltą gruntą, jie natūralaus žemės paviršiaus nesiekia. Pamatų apačioje yra tik viena ar dvi eilės skiediniu nesurištų akmenų. Ant jų dėtos dar dvi įvairaus dydžio akmenų eilės, surištos skiediniu, o aukščiau siena mūryta iš rūpestingiau parinktų akmenų, yra lygi. Taigi sienos pamatus sudaro 3—4 akmenų eilės, įleistos į supiltą gruntą tik 80—90 cm.

Prie pietvakarių bokšto yra sienos dalis (tik 29 m), kurios pamatai siekia nejudintą gruntą, 2,8 m gylyje. Ši sienos dalis išmūryta perstatyta antruoju pilies statybos laikotarpiu. Likusioji sienos dalis turėtų priklausyti pirmajam statybos laikotarpiui. Kai kur jos paviršiuje akmenys tarsi apdege.

Kiemo šiaurės rytų krašte tiesi 2,2 m storio siena jungė šiaurės vakarų bokšto rytinį kampą su šiaurės rytų bokšto šiaurės vakarų siena. Ji mūryta ant griovio, skyrusio priekinę pilies dalį nuo kalno, krašto. Sienos pamatams ir žemutinei jos daliai atvežti dideli (iki 60—70 cm skersmens) akmenys. Tarp akmenų joje kiek daugiau plytelių ir plytų. Apie 4 m aukščio sienos žemutinė dalis remiasi į griovio kraštą. Kiek ji buvo iškilusi virš priekinės pilies dalies kiemo, galima tik spėlioti. Greičiausiai ne mažiau kaip 5 m. Tuo būdu jos aukštis nuo griovio dugno būtų siekęs bent 9 m. Maždaug kiemo lygyje ir šioje sienoje vienur kitur buvo įmūryti stori keturkampiai skersiniai rąstai. Griovyje prie sienos pamatų rasta nemažai griuvenų, kurių tarpe daug plytų skaldos. Atrodytų, kad viršutinė sienos dalis arba bent jos paviršius buvo mūrytas iš plytų (30,5—31,5 cm ilgio, 13—13,5 cm pločio bei 9 cm storio) be ryškesnių išilginių braukų.

Arčiau šiaurės vakarų kampinio bokšto, ties kalno vakariniu kampu, sienos liekanose pastebėta įmūrytų vertikalių ir horizontalių įstrižai sienos krypties rąstų galų. Spėjama, kad šioje vietoje galėjęs būti tiltas per griovį iš priekinės pilies dalies į kitą pilies dalį. Tačiau kol kas neaiškus nei tilto plotis, nei tolesnė kelio kryptis.

Gynybinių sienų aukštis tebėra nenustatytas. Neturime duomenų, kuriais remdamiesi galėtumėme apibūdinti ir sienų viršuje buvusias šaulių galerijas.

Tuo būdu, ligšiolinių tyrinėjimų duomenimis, jau pirmutiniu statybos laikotarpiu priekinę pilies dalį sudarė griovio nuo sausumos atkirsta gana stačiais šlaitais kalvos dalis su viršuje netaisyklingu keturkampiu

kiemu, kurį juosė akmeninės (2—3,2 m storio) sienos ir saugojo šeši ar septyni keturkampiai bokštai. Joje buvo bent treji vartai: vieni — pietvakarių sienos viduriniame bokšte patekti į pilį iš sausumos, antri — bokštelyje Bernardinų ežero krante ir tretis — susisiekti su likusia pilies dalimi šiaurės rytų sienoje.

Likusią pilies dalį, saugomą nuo sausumos mūrinės priekinės pilies, pirmuoju laikotarpiu supo tik žemės molio pylimas ir medžio įtvirtinimai, kuriuos dar mini XV a. pradžios rašytiniai šaltiniai.

Šio pylimo išliko tik nežymių pėdsakų, nes jis buvo suardytas, mūrijant akmenines gynybines sienas ežerų pakrante. Išlikusios pylimo žymės Galvės ežero krante rodo, kad pylimas buvo daugiau kaip 4 m aukščio, supiltas iš žvyro, tik kai kur sustiprintas moliu. Ant pylimo turėjo stovėti medinė siena. Tačiau jokių jos pėdsakų nėra.

Kalno viršuje buvusių pirmųjų medžio ir žemės įtvirtinimų pėdsakų taip pat nerasta. Juos mini tik rašytiniai šaltiniai. Todėl negalime atstatyti pirmosios aukštutinės pilies plano.

Pilies kiemai buvo neužstatyti, todėl įgula turėjo gyventi daugiausia bokštuose.

Kada pilis pastatyta? Kasinėjimai tiesioginio atsakymo nedavė. Tačiau surinkti radiniai ir jų sulyginimas su rašytinių šaltinių duomenimis leidžia iš dalies į šį klausimą atsakyti.

Pirmiausia priekinėje pilies dalyje, ypač kieme arčiau bokštų ir šiaurės vakarų sienos, surinkta apie 70 įvairaus dydžio akmeninių sviedinių, kurių dalis suskilę ar apdegę. Rasta čia ir arbaletinių strėlių įtvirtinimų antgalių. Radiniai liudytų, kad kaip tik ši Trakų pilis galėjo būti puolama kryžiuočių 1383 m., kad prie šios

pilies dalies vyko aršios ilgai užsitęsios kovos.

J. Ordos surinktos iš vokiečių ir lenkų kronikų žinutės rodo, kad 1382, 1383 ir 1390 m. buvo puolama tik viena Trakų pilis. Lenkų metraštininkas ją apibūdina kaip didelę ir apjuostą aukšta mūro siena.

Matyt, po 1383 m. mūšių pilis buvo tiek nukentėjusi, kad iki 1390 m. nespėta atstatyti ir, kaip minėta, artėjant kryžiuočiams, įgula joje gintis nesiryžo, sudegino pilį ir pasitraukė į Vilnių.

Kasinėjimų radiniai (sudaužyti, apdegę sviediniai, strėlių antgaliai) liudytų, kad mūšiai vyko prie priekinės pilies dalies mūro sienų ir bokštų. Greičiausiai tada galėjo apdegti šiaurės vakarų sienos dalis, galėjo būti apardytas šiaurės vakarų bokštas, kurio išliko tik pamatai.

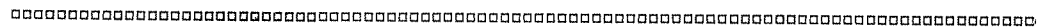
Kadangi pilies kiemuose nesudarė kiek storesnio kultūrinio sluoksnio (iš radinių tėra vienas kitas geležinis kirvis, kiti įrankiai, mažai žiestų puodų šukių, šiek tiek XIV a. pabaigos monetėlių, kaulinės šachmatų figūrėlės ir kt.), iš to galima spręsti, kad priekinė pilies dalis jau iš pat pradžių statoma mūrinė, o jos sienos sustiprinamos bokštais, pritaikytas priešui iš šono apšaudyti. Visa tai rodo, kad pilis buvo statoma minėtų mūšių išvakarėse, tur būt, XIV a. septintajame dešimtmetyje. Ankstesnėse lietuvių pilyse (Medininkuose, Lydoje, Krėvoje, 1362 m. sunaikintoje Kauno pilyje) buvo daug mažiau bokštų ir jie nepritaikyti priešui iš šono apšaudyti. Greičiausiai Trakų pusiasalio pilis bus statyta netrukus po Kauno pilies sunaikinimo.

Šią pilies statybos datą (1362—1382) iš dalies paremia ir kitos žinios. Pavyzdžiui, Lietuvos metraščiuose iš XV a. pradžios išliko žinia, kad didysis kunigaikštis Vytautas gimė apie 1350 m. Senuosiuose Trakuose⁴¹. Tai rodytų, kad apie 1350 m. kunigaikščio Kęstučio šeima tebegyveno Senuosiuose Trakuose. Vadinas, Senujų Trakų pilis tebebuvo Trakų kunigaikščio rezidencija, svarbiausia jo pilimi, o pusiasalio pilis Naujuosiuose Trakuose turėjo būti pastatyta po 1350 m.

Pirmąją pilies statybos laikotarpį nutraukė 1382—1383 m. įvykiai — Kęstučio mirtis, Vytauto ir Jogailos kovos dėl didžiojo kunigaikščio titulo.

Antrasis pilies statybos laikotarpis. Šis laikotarpis prasidėjo pačioje XIV a. pabaigoje, greičiausiai tada, kai didžiuoju kunigaikščiu tapo Vytautas.

Tuo metu priekinėje pilies dalyje turėjo būti atstatytos išgriautos sienų dalys, sutvarkyti geriau išlikę bokštai ir vietoje senojo šiaurės vakarų bokšto pastatytas naujas, mažesnis, kurio griuvėsių išliko iki mūsų dienų. Jis tokio pat dydžio kaip ir šiaurės rytų: keturkampis 10,5×11 m, sienos 2,5—2,8 m storio, mūrytos iš akmenų, viduje 5×5,4 m dydžio patalpa. Bokšto sienose, kaip ir vakariniame bokšte, buvo įmūryti horizontalūs keturkampiai rąstai. Bokštas be rūšio, nors stovi gana aukštoje vietoje. Į pirmojo aukšto patalpą yra durys iš kiemo pietryčių sienoje, o į antrąją aukštą patenkama per balkoną virš pirmojo aukšto durų; į balkoną turėjo būti mediniai laiptai. Tuo atžvilgiu šis

⁴¹ M. Jučas, Lietuvos metraštis, kn. Rusų knygos spausdinimo pradžia ir Lietuva, Vilnius, 1966, p. 106.

bokštas panašus į Trakų salos priešpilio bokštus. Tačiau jo ir viršutiniai aukštai keturkampiai, o salos — apvalūs. Išoriniai bokšto kampai ir durų bei langų glifai mūryti iš plytų.

XVII a. antrojoje pusėje ar XVIII a. prie šio bokšto pietinio kampe kieme buvęs pastatytas nedidelis, greičiausiai vieno aukšto, pastatėlis su menkai į žemę įleistais pamatais.

Šiuo statybos laikotarpiu kiemo pietvakarių kampe supiltas dar vienas (0,8—1,5 m) žvyro sluoksnis ir perstatyta šiaurės vakarų sienos dalis (apie 29 m) prie kampinio bokšto. Perstatytos sienos pamatai įleisti iki nejudinto grunto.

Kieme, pagal gynybinę sieną, 12 m nuo bokšto į šiaurės rytus ir 0,95—1,1 m nuo gynybinės sienos, buvo pastatytas mūrinis 14,3 m ilgio ir 12 m pločio pietvakarių gale bei 13,1 m pločio šiaurės rytų gale dviejų patalpų pastatas. Jo išliko tik pamatai (apie 1,1 m storio, įleisti apie 1,25 m į supiltą gruntą). Statyta iš akmenų ir plytų (30—31 cm ilgio bei 8—8,5 cm storio). Vien iš pamatų nustatyti durų ir langų vietą, pastato paskirtį — neįmanoma.

Netoli pastato šiaurės rytų kampe kieme, greičiausiai kažkokiame mediniame priestate, stovėjusios dvi ar trys iš plytų mūrytos krosnys. Į rytus ir šiaurės rytus nuo pastato surasta XVI—XVII a. būdingų puodynės formos koklių su keturkampėmis angomis.

XVII a. pabaigoje ar XVIII a. pastatas buvo nugriautas ir jo vietoje prie gynybinės sienos ir bokšto statoma kažkokia ūkinė patalpa.

Antro taip pat beveik kvadratinio pastato liekanos aptiktos priekinio pilies kiemo pietryčių pakraštyje, maždaug už 38 m nuo kampinių bokštų ir vos už kelių metrų nuo rytinių pi-

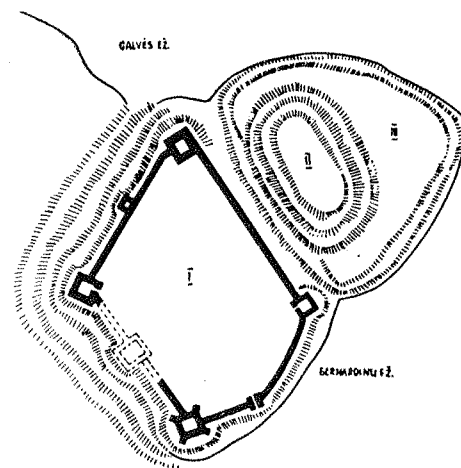
lies vartų. Tebėra šio pastato rūšio sienos, grindys ir laiptai į rūšį bei cilindrinį skliautų žymės. Viduje buvusi 6,3×5,7 m patalpa suskliausta cilindriniais skliautais, asla išgrįsta plytomis. Asla 3 m gylyje nuo kiemo paviršiaus. Pietiniame kampe 2,2 m ilgio ir 1,05 m storio iš plytų mūryta sienelė atitveria 1,75 m pločio patalpos dalį. Iš kiemo į rūšį ėjo laiptai, ir yra durų anga šiaurės vakarų sienoje prie šiaurinio kampe. Durų anga (1,65 m pločio ir 2,1 m aukščio) suskliausta lanko formos arka. Į rūšį — 9 laipteliai, mūryti iš plytų ir padengti storomis lentomis. Greta durų, atrodo, buvęs ir langelis.

Rūšio skliautai iškilo virš kiemo lygio, ir pirmojo aukšto grindys turėjo būti kiek aukščiau kiemo.

Durų angos, laiptų ir skliautų mūrijimui plytos yra 30—32 cm ilgio, 12,5 cm pločio bei 9 cm storio. Rūšio sienos iš lauko mūrytos labai netvarkingai ir nerūpestingai. Be to, į sienas buvę įmūryti, o kai kur iš išorės prie pamatų tik priglausti įvairaus storio vertikalūs keturkampiai stulpai. Tarpai tarp stulpų nevienodi (nuo 20 cm iki 1,25 m), nevienodas jų storis (nuo 30×13 cm iki 35×35 cm ar net 35×40 cm) ir jie nesudaro tiesios linijos. Šiaurės rytų ir pietryčių sienose buvę įmūryta po penkis stulpus, o pietvakarių sienoje — tik du. Šiaurės vakarų sienoje jų visai nebuvo.

Tokia pastato sienų konstrukcija išskiria jį iš kitų žinomų Trakų pilių pastatų ir iš viso dabar Lietuvoje žinomų XIV—XV a. pastatų. Jo datavimui duomenų neturime. Neišaiškinta ir jo paskirtis.

Kasinėjant pastato rūšys buvo pilnas juodos sąnašinės žemės, kurios viršutiniuose sluoksniuose rasta keletas XVI—XVII a. koklių ir keli įvairaus dydžio akmeniniai sviediniai.

19 pav. Trakų pusiasalio pilies pirmojo statybos laikotarpio schema:

I — priekinė pilies dalis su mūro sienomis ir bokštais, II — pilies kalnas, III — žemutinė pilis, apjuosta ežerų ir pylimo

Likusioji priekinės pilies kiemo dalis tebebuvo neužstatyta.

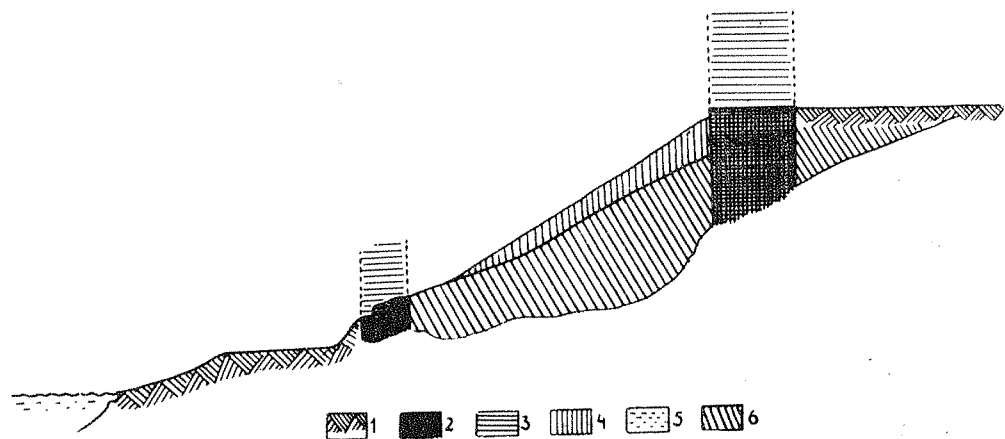
Tuo metu sutvarkyti ir sustiprinti už gynybinės sienos šlaitai ir rekonstruotas griovys, skyręs pilį nuo sausumos. Pavyzdžiui, Bernardinų ežero krante šlaito apačia sustiprinta 1,2—1,5 m storio siena iš akmenų; jos viršus dabar yra apie 2—2,2 m aukščiau ežero lygio. Ši siena eina lygiagrečiai gynybinei sienai (už 8—9 m) ir lanku juosia šiaurės rytų ir pietryčių bokštus.

Dalis šios sienos eina pilį juosusio griovio vidiniu kraštu, apie 7,5 m nuo gynybinės sienos pietvakarių pusėje ir 15—16 m nuo gynybinės sienos šiaurės vakarų pusėje. Griovio krašte išlikusi 0,8—1,3 m storio ir kai kur iki 3—3,6 m aukščio sienelė. Jos viršus visur apardytas, todėl neaišku, kokio aukščio ji buvo. Sieną pirmiausia sulaukė nuolaidėjanti (3—8 m aukščio) šlaitą nuo slinkimo į griovį. Tačiau ji galėjo būti naudojama ir gynybai.

Iš šiaurės vakarų pilį supusio griovio kraštas nuo lauko taip pat buvo sustiprintas beveik ištisai iš akmenų mūryta 1,2—1,4 m storio siena, kuri išlikusi tik iki žemės paviršiaus. Griovio plotis viršuje — 14,5 m. Padarius griovio piūvį, paaiškėjo, kad jis 2 m gylio. Jo dugnas tik 11 m pločio ir kiek žemiau ežero lygio. Griovio dugne per 1,5—1,7 m nuo pakraščiuose esančių mūrinių sienų sukalta stulpelių eilė ir prie jų pastatytos ant šoninės briaunos storos tašytos lentos. Tarp šių lentų ir mūrinių sienų pamatų supiltas į griovio dugną nuolaidėjantis pylimėlis, saugojęs sienų pamatus nuo paplovimo, o lentos savo ruožtu stiprino pylimėlio kraštą.

Iš pietvakarių pilį juosusio griovio išoriniame krašte sienos dar nerasta ir griovio plotis nežinomas. Dabar griovio teritorija yra užstatyta, tyrinėjimams neprieinama. Todėl galima tik spėlioti, kad nuo gretimos aukštumos pilis turėjo būti atskirta žymiai platesniu grioviu. Griovio plotis čia galėjęs būti apie 25 m.

Priekinė pilies dalis apjuosta antra siena ir griovio išorinis kraštas sustiprintas mūriniu siena po to, kai likusioji pilies dalis jau buvo apjuosta ežerų pakrante išmūrytos gynybinės sienos. Gynybinės sienos, supusios likusią pilies dalį, galai priglausti prie priekinės pilies dalies kampinių bokštų. Jos uždaro į ežerą besiremiančius vidinio griovio galus. Prieš statant gynybines sienas, abu vidinio griovio galai ežerų pakrante buvo užpilti žemėmis ir į supiltą gruntą įkasti griovio galus uždariusios sienos (tik 1—1,2 m storio) pamatai. Pamatuose ties griovio viduriu palikta anga, kad į griovį susirinkęs vanduo galėtų nutekėti į ežerą, nepaplaudamas pamatų. Į šias uždarančias sienas ir remiasi

20 pav. Pusiasalio pilies priekinės dalies sienos antruoju statybos laikotarpiu:
1 — velėna, 2 — išlikusios sienų dalys, 3 — nugriautų sienų dalys, 4 — griuvenų sluoksnis, 5 — ežeras, 6 — sluoksniai, supilti stataant pilį

priekinę pilies dalį apjuosusios antrosios sienos galai.

Prie griovio šiaurės vakarų galo, Galvės ežero pakrantėje, 25 m nuo priekinės pilies dalies šiaurės vakarų bokšto, buvo pastatytas nedidelis keturkampis bokštas. Išliko tik kiek jo pamatų dalių. Pamatai įleisti į buvusią pylimą. Bokštas buvęs apie 6 × 7,5 m dydžio, viduje — 4,5 × 5 m patalpa. Durys į bokštą galėjo būti jo šiaurės rytų sienoje.

1,3 m nuo šio bokšto šiaurinio kampo į šiaurės rytų sieną remiasi Galvės ežero krantuėjusi gynybinė siena. Jos storis apie 1,7—2 m, mūryta prie pat vandens, buvusio pylimo pašlaitėje. Vėliau žemutinė sienos dalis (iki 3—4 m aukščio) nuo kiemo buvo užpilta nulyginto pylimo žemėmis. Kai kur po sienos pamatais klotas medinis grindinys, kad vanduo jų nepaplautų. Sieną eina lenkta linija, prisitaikydama prie kranto.

Pačiame pusiasalio smaigalyje, maždaug Galvės ir Bernardinų ežerų sandūroje, buvo pastatytas dar vienas keturkampis 6,9 × 7 m bokštas su

3,1 × 3,8 m patalpa viduje. Išlikę jo pamatai ir šiek tiek pirmojo aukšto sienos iš kiemo su durų anga. Bokšto kampai ir durų glifai — plytų.

Gynybinės sienos Bernardinų ežero krante išliko daugiau, negu Galvės ežero pakrantėje. Tačiau ir čia jos kraštas nuo ežero kai kur smarkiai apardytas. Vietom išlikę tik pamatai, o vietom — pamatai ir dalis vidinio sienos krašto. Atrodo, kad vienur kitur siena buvusi sustiprinta kontraforsais. Be to, kasinėjimai parodė, kad nuo pusiasalio smaigalyje esančio bokšto iki priekinės pilies dalies šiaurės rytų bokšto Bernardinų ežero pakrante išmūryta gynybinė siena (124 m) ne visur vienoda. Ties buvusio vidinio griovio pietryčių galu siena (apie 1 m storio) mūryta beveik tik iš akmenų, jos pamatai įleisti į supiltą gruntą. Tokia plona siena jungė priekinės pilies dalies šiaurės rytų bokštą su toliau (už 24 m) šiaurės rytuose išmūrytu dar vienu netaisyklingo keturkampio bokštu (8,3 × 6,9—7,5 m). Jo išlikę tik sukilę pamatai ir nežymios šiaurės

vakarų sienos dalys su 1 m pločio durų angos pėdsakais.

Į šią tarp bokštų esančią ploną gynybinę sieną, 9 m nuo šiaurės rytų bokšto, iš pietryčių remiasi priekinę pilies dalį juosianti antroji siena, o iš šiaurės vakarų, 15 m nuo bokšto, — kalną supusio griovio išoriniame krašte buvusi siena, už kurios plonoji siena glaudžiasi prie skardžio, maždaug 4—4,5 m aukščio. Pilies kiemas yra apie 5 m aukščiau ežero lygio.

Toliau nuo mažesniojo bokšto rytinio kampo ežero pakrante mūryta 2—2,5 m storio siena. Kai kur jos vidinis kraštas dar iškylo iki 1,6—1,8 m aukščiau kiemo lygio. Čia sienos paviršiuje nuo kiemo yra išilginio keturkampio rasto pėdsakų; rastas buvęs nežymiai įleistas į sieną. Galimas dalykas, kad tai buvusios šaulių galerijos medinių konstrukcijų žymės. Taigi siena turėjo iškilti iki 9—10 m aukščiau ežero lygio.

Viršutinė sienos dalis bus buvusi mūryta daugiausia iš plytų, nes kieme prie sienos yra kai kur 1,6 m storio plytų laužo sluoksnis. Sienos paviršius nuo kiemo mūrytas tik iš plytų. Vidinę sienos dalį sudaro akmenų eilės, tarp jų supiltas storas kalkių skiedinio sluoksnis, į kurį klotas plytų eilė, kai kur piltas plytų skaldos sluoksnis. Vidinėje sienos dalyje plytos dėtos skersai.

Pamatų paviršius nuo kiemo taip pat mūrytas iš plytų. Tik kai kur tarp plytų pasitaiko vienas kitas akmuo. Skiedinio siūlės tarp plytų ir akmenų lygiai išglaištytos. Virš kiemo paviršiaus iškilusioje sienos dalyje plytos rištos gotiškai, skiedinio siūlės plonos ir rūpestingai išrejuo-

tos. Plytos gana įvairaus dydžio. Jų storis nuo 7 iki 9,5 cm, o plotis — nuo 11 iki 14,5 cm. Išorinis sienos paviršius nuo ežero neiškilo.

Ši sienos dalis atkreipė ir ankstesnių pusiasalio pilies tyrinėtojų dėmesį. Z. Ivinskis ją laikė seniausiu pusiasalio pilies mūru ir skyrė kuni-gaikščio Kęstučio valdymo laikotarpiui⁴². Pastaruoju metu J. Orda, palyginęs šią sieną su priekinės pilies dalies sienomis, yra nuomonės, kad priekinės pilies dalies sienų mūras archaiškesnis, o gynybinę sieną Bernardinų ežero pakrantėje ties pilies kalno pietryčių galu reikia datuoti laikotarpiu po 1414 m., tai yra po Žilibero de Lanua kelionės⁴³. Iš tiesų tai, kad šios sienos statybai naudota daug daugiau plytų, rodo, jog ji statyta vėliau, negu priekinės pilies dalies sienos.

Jau minėtame «Rusų miestų sąrašė» apie Trakų pusiasalio pilį rašoma, kad jos «dvi sienos mūrinės, o aukštai medinė». Taigi sąrašas mums rodo pilies mūrų statybą, liudija, kad aukštutinės pilies mūrai statyti vėliausiai, po to, kai buvo išmūrytos gynybinės sienos apie žemutinę pilies dalį ežero pakrantėmis. Galima teigti, kad mūrinė aukštutinė pilis kalno viršuje statyta jau pačioje pilies statybos pabaigoje. Šią išvadą patvirtina ir archeologinių kasinėjimų duomenys.

Archeologiniai kasinėjimai parodė, kad, statant mūrinę aukštutinę pilį, kartu buvo tvarkomi kalno šlaitai ir stiprinama pašlaitė. Kalno viršuje atliktieji darbai sunaikino ankstesnius — XIV a. antrosios pusės ir XV a. pradžios — medinius statinius ir žemės sutvirtinimus.

⁴² Z. Ivinskis, Trakų Galvės ežero salos pilis, p. 148.

⁴³ J. Orda, Trakų pusiasalio pilis, p. 57.

Kalno viršus buvo išlygintas, susidariusi į šiaurės vakarus kiek nuolaidėjanti aikštelė — apjuosta mūryta gynybine siena, kuri ėjo apie visą kalno viršų. Sienos apsupto stačiakampio kiemo ilgis — apie 50 m; tikslaus jo ilgio nurodyti negalima, nes, nuslinkus kalno pietryčių galui, neliko ir galinės sienos pamatų. Tuo tarpu pietvakarių krašte sienos pamatų išliko 42,5 m, o šiaurės rytų krašte — 47 m. Kiemo plotis šiaurės vakarų gale — 14 m. Sienos (apie 2 m storio) pamatai ne visur vienodai giliai įleisti, mūryti beveik ištisai iš akmenų, tik kai kur pasitaiko plytų. Giliausiai pamatai įkasti ties pietryčių kampu (1,4—1,6 m).

Kiemo viršuje ir pašlaitėje nuvirtę mūrai rodo, kad sienų paviršius buvo mūrytas beveik tik iš plytų, o vidus — daugiausia iš akmenų. Plytos (8—8,5×13—14,5×29—30 cm), kurių dalis su ryškiomis išilginėmis braukomis, rištos gotikai būdinga tvarka. Kai kur vietoj paprastų plytų įmūryta figūrinių. Atrodytų, kad aukštutinės pilies gynybinėms sienoms mūryti buvo sunaudotos plytos, likusios nuo salos pilies ar kitų statybų.

Aukštutinės pilies gynybinės sienos skiriasi nuo kitų šios pilies sienų dar keliais bruožais. Pirmiausia į sienas prie pamatų įmūryti dideli tašyti keturkampiai išilginiai rąstai; galimas dalykas, kad buvo jų ir vertikalių, nes nuvirtusiame mūre šiaurės vakarų pašlaitėje rasta tarsi jų atspaudų. Be to, aukštutinės pilies gynybinės sienas kai kur rėmė kontrforsai. Kasinėjant rasta dviejų kontrforsų pamatai. Ties galinės šiaurės vakarų sienos viduriu iš lauko buvęs 2,3 m pločio ir 1,6 m ilgio keturkampis kontrforsas. Maždaug už 5 m nuo vakarinio kampo pietvakarių šo-

ne sieną rėmė 2,15 m storio ir 7 m ilgio kontraforsas, kurio pamatai pakopomis leidosi kalno šlaitu. Pagaliau vakariniame kiemo kampe surasta apie 50 visai sveikų 30—31 cm ilgio, 9 cm storio ir 13 cm pločio ties viduriu plytų. Jų vienas šonas tiesus, o kitas — iškarpytas. Šiomis figūrinėmis plytomis galėjo būti puošiamos dekoratyvinės nišos gynybinėje sienoje, panašiai kaip salos pilies rūmų kieme. Tokių figūrinių plytų salos pilyje nerasta. Matyt, jos gamintos tik pusiasalio aukštutinei piliai papuošti.

Tokiu būdu aukštutinės pilies gynybinėse sienose buvo įmūryti išilginiai rąstai, kontrforsai, taip pat dekoratyviniai elementai, panašiai kaip salos pilies rūmų kiemelyje.

Kiemo pietryčių galas yra pora metrų aukštesnis. Ant jo stovėjo mūrinis pastatas, kurio išorines sienas sudarė aikštelės pakraščiais mūrytos gynybinės sienos. Kadangi pietrytinė siena neišliko, tai pastato dydį galima nurodyti tik apytikriai — apie 15×18 m (iš išorės). Jo šiaurės vakarų sienos, iš kiemo, storis apie 1,7—1,8 m, o jos pamatai vos įleisti į žemę. Siena mūryta iš akmenų ir plytų, į ją buvęs įmūrytas išilginis keturkampis rąstas.

Išlikusios menkos vidinių sienų žymės neleidžia tiksliau apibūdinti pastato pirmojo aukšto plano, negalime nurodyti, kur buvo durys. Matyti tik, kad pastato vakariniame kampe buvusi 3,3×2 m dydžio patalpėlė. Pirmojo aukšto patalpų grindys medinės. Nugriuvus šiaurės rytų sienos daliai, išliko apie 2 m aukščio lango su smaila arka viršuje kraštas. Pastato langas buvęs 4—5 m aukštyje nuo žemės paviršiaus. Jo gliūfas mūrytas iš raudonų iki 16 cm pločio plytų.

Šalia pastato ir tarp pastato griuvėsių nerasta nei koklių, nei čerpių fragmentų. Galimas dalykas, kad jis buvo neužbaigtas. Iš dalies tokią mintį tarsi patvirtina schematiškas jo vaizdas, esąs seniausiuose (XVII a. pradžios) Trakų piešinyje, kur pastatas lyg be stogo.

Kalno viršuje šalia pastato iš šiaurės vakarų liko beveik 35 m ilgio ir 14 m pločio keturkampis sienos apjuostas kiemas. Kieme kultūrinio sluoksnio nėra. Tai irgi liudytų, kad pastatas rytiniame kalno gale nebuvo gyvenamas.

Šiauriniame kiemo kampe prie šiaurės rytų sienos buvęs pradėtas statyti dar vienas pastatas ar bokštas. Jam buvo iškasta 12—13 m ilgio ir 6—7 m pločio bei 1,8 m gylio duobė. Joje prie gynybinės sienos pamatų primūryta 9,2 m ilgio ir 60 cm storio sienelė, kurioje 1,7 m aukštyje yra karnizas perdengimui. Prie jos pietryčių galo išmūryta 1,2×0,7 m dydžio kitos sienos dalis. Darbai nutrūko, o duobė buvo užversta 20—40 cm skersmens akmenimis.

Kartu su mūro darbais kalno viršuje buvo lyginami ir stiprinami jo šlaitai. Kadangi kalva iš žvyro, tai statesni jos šlaitai greitai paplaunami, griūva. Juos stiprinant, dalis padengta plūkto molio sluoksniu. Kad šlaitai būtų aukštesni, kalnas sunkiau prieinamas, pašlaitėje aplink buvo kasamas platus (apie 3 m gylio) griovys, kurio šlaitai sustiprinti mūrinėmis sienomis.

Nuo priekinės pilies dalies kalną skyrė jau anksčiau iškastas 15 m pločio ir apie 3 m gylio griovys, kurio pietvakarių kraštu ėjo priekinės pilies dalies gynybinė siena. Nuo šio griovio ties kalno galais buvo kasamas kitas griovys, turėjęs žiedu apjuosti visą kalną. Kasamo griovio plotis buvo nevienodas; ties kalno

pietryčių galu — 6—8 m, ties šiaurės vakarų galu — 8 m, o ties rytiniu kampu — 12—13 m pločio. Ties kalno galais platesnio griovio negalima buvo iškasti, nes jis būtų siekęs gynybinę sieną ežero krante.

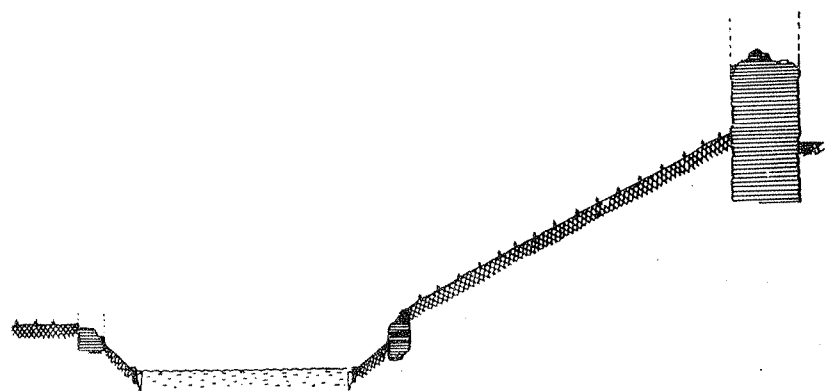
Griovys buvo kasamas ne visas iš karto. Iš pradžių buvo iškasami griovio kraštai ir sutvirtinami mūrinėmis sienomis, o paskui turėjo būti išvalyta vidinė griovio dalis.

Vidinis griovio kraštas — kalno pašlaitėje — buvo iškastas visas. Čia išmūryta pašlaitę stiprinanti siena, kuri žiedu supa visą kalną, jos ilgis apie 260 m, storis apie 1,1—1,4 m, o aukštis apie 1,6 m. Siena mūryta iš akmenų, jos viršus kiek išgaubtas, nuolaidėja į griovį. Sienos viršų iš dalies dengia kalno šlaitą stiprinęs plūkto molio sluoksnis.

Išoriniame griovio krašte siena mūryta iš abiejų galų. Ties kalno šiaurės vakarų galu ir šiauriniu kampu išmūryta 73 m sienos dalis. Ji prasideda nuo bokšto Galvės ežero pakrantėje rytinio kampo ir, lanku apjuosusi kalno galą, pasuka į pietryčius, kur nutrūksta. Ties kalno pietryčių galu griovio išoriniame krašte išmūryta 90 m sienos dalis. Ji prasideda 15 m nuo priekinės pilies dalies šiaurės rytų bokšto prie gynybinės sienos, apsupa mažesnį bokštą Bernardinų ežero pakrantėje, lanku juosia kalno galą ir rytinį kampą, o toliau taip pat nutrūksta. Tarp abiejų sienos galų griovio išoriniame krašte 52 m tarpas.

Griovio išorinio krašto siena su apardytu viršum mūryta taip pat beveik ištisai iš akmenų, 1—1,2 m storio, ir išlikusi 3—3,3 m aukščio — tik iki dabartinio kiemo lygio, o seniau ji kiek iškilo aukščiau kiemo ir saugojo, kad kas neiğriūtų į griovį.

Griovio vidinė dalis liko žymia dalimi neiškasta, dugnas neišlygintas.

21 pav. Pusiasalio pilies priekinės dalies gynybinių sienų iš šiaurės vakarų schema

Vėliau jis užslinko, jį užvertė nuo kalno viršaus nugriuvusios aukštutinės pilies sienų griuvenos, o kai kur užlygintas XIX a., įrengiant pilies teritorijoje parką.

Ties kalno šiaurės vakarų galu, tarp griovio ir gynybinės sienos, liko tik 4 m pločio kiemo ruožas, tarsi kelias kariams pagal gynybinę sieną. Juo buvo patenkama ir į Galvės ežero krante ties kalno šiaurės vakarų galu stovėjusį bokštėlį. Bernardinų ežero pakrantėje ties kalno galu, tarp gynybinės sienos ir griovio, liko apie 10 m pločio kiemo tarpas pagal gynybinę sieną.

Kalno šiaurės rytų pašlaitėje, tarp nebaigto mūryti griovio išoriniame krašte sienos galų, surasta stambios kalkių degimo krosnies su dviem kamerom liekanų. Krosnis apie 6,6 × 6 m dydžio su 1,3—1,5 m storio akmeninėmis sienomis. Tik pakuros angos mūrytos iš plytų. Abi krosnies pakuros pietvakarių pusėje, nuo kalno, per 2,25 m viena nuo kitos. 90 cm pločio pakuros anga eina į 3,6 × 2—2,1 m dydžio lygiagretes kameras. Jų sienos viduje smarkiai apdegusios, o aplink krosnį daug išdegtų kalkių. Taigi dalis statybi-

nių medžiagų buvo ruošama čia pat, pilies teritorijoje, kalno šiaurės rytų pašlaitėje.

Tuo būdu kasinėjimai parodė, kad antruoju laikotarpiu pilies statybos darbai nutrūko. Liko nebaigti pastatai kalno viršuje, nebaigtas kasti griovys apie kalną, o gal ir dar kas.

Kada ir kodėl darbai nutrūko, kasinėjimai atsakymo nedavė. Galime tik spėti, kad tai įvyko apie 1430 m., mirus pilies valdovui kunigaikščiui Vytautui ir prasidėjus kovoms tarp pretendentų į didžiojo Lietuvos kunigaikščio sostą.

Reikia atkreipti dėmesį ir į Trakų salos ir pusiasalio pilių teritorijoje randamos archeologinės medžiagos skirtumus. Jei salos pilyje daug įvairios XV—XVII a. pirmosios pusės archeologinės medžiagos ir dalis jos, ypač kokliai ir moliniai bei stikliniai indai, puošni, jeigu net priešpilio kiemas užstatomas mediniais pastatais, kad sutalpintų daugiau gyventojų, tai viso to nėra pusiasalio pilyje. Didžiu- liai pusiasalio pilies kiemai neužstatyti. Juose nesusidarė bent kiek žymesnio kultūrinio sluoksnio. Čia labai maža koklių ir tie patys daug kuklesni. Nėra polichrominių koklių,

puoštų portretais ar herbais. Pusiasalio pilies priekinėje dalyje kokliai daugiausia puodynės formos, su keurkampe anga, glazūruoti ir neglazūruoti. Pasitaiko žalia glazūra padengtų, dažniausiai nesudėtingo piešinio. Šie kuklūs ir negausūs kokliai rodo, kad koklinių krosnių pilyje buvo nedaug, jos gana nedidelės, mažai tekūrenamos, todėl retai perstatomos. Įdomu tik, kad koklinės krosnys šioje pilyje buvo statomos nuo XIV a. pabaigos. Tai liudija perstatyti priekinės pilies dalies šiaurės vakarų bokšto asloje esančio plūkto molio sluoksnio radiniai. Šiame sluoksnyje, kuris dengia senesnio nugriauto bokšto pamatus, kartu su XIV a. pabaigos Lietuvos moneta ir dviem Prahos grašiais rasti neglazūrotų puodynės formos koklių fragmentai. Tai jau antras tokių koklių radinys XIV a. pabaigos Lietuvos pilyse. Anksčiau tokių koklių šukių rasta Gardino pilyje po aukštutinės cerkvės pamatais⁴⁴.

Panaši padėtis yra ir su moliniais indais. Čia randama beveik išimtinai vietinės gamybos paprastų žalia glazūra padengtų ar neglazūrotų puodų šukių. Visai nėra balto molio puošnių importinių indų šukių, kurių taip daug XVI a. — XVII a. pradžios sluoksniuose Vilniaus Žemutinėje ir Trakų salos pilyje. Labai maža čia ir molinių keptuvių, ašocių šukių.

Daugumas kitų radinių — įvairaus dydžio kaltinės vinys, paskiri durų apkaustai, pavieniai peiliai, plačiašmeniai kirviai, arbaletos strėlių antgaliai, įvairaus dydžio akmeni-

niai sviediniai — nesiskiria nuo kitose Lietuvos pilyse ir miestuose randamų XIV—XVII a. radinių. Iš rečiau radinių galima tik paminėti priekinėje pilies dalyje ant nugriauto bokšto pamatų liekanų surastą apie 70 cm ilgio geležinį laužtuvą ir netoli šio bokšto — nedidelį užlenkiamą dalgį. Tokie dalgiai imami į keliones, jų kotai trumpi, kartais metaliniai. Jų gana plačiai randama Rytų Europos XIII—XIV a. paminkluose⁴⁵. Įdomią radinių grupę sudaro ir XIII—XV a. būdingos kaulinės šachmatų figūrėlės, kurių daugumai analogijų randame Kijevo Rusios miestuose⁴⁶.

Pagaliau reikia paminėti, be atskirų monetų, ir 1966 m. pavasari netoli šiaurės vakarų bokšto šalia gynybinės sienos rastą plokščią molinę gertuvę su XVI a. monetomis. Lobyje buvo apie 420 monetų, kurias sudarė Aleksandro (34 vnt.), Žygimanto Senojo (68 vnt.) ir Žygimanto Augusto (311 vnt.) pusgrašiai bei keletas Stepono Batoro (1576—1586) kaldintų trečiokų (4 vnt.)⁴⁷. Sprendžiant pagal vėlyviausią monetą, kaldintą 1583 m., lobis paslėptas XVI a. pabaigoje.

Visi šie radiniai ir surastieji keraminiai dirbiniai rodo, kad, neužbaigus perstatyti pusiasalio pilies, XV—XVII a. pirmojoje pusėje beveik išimtinai naudojama tik priekinė, išbaigtoji dalis. Ji, matyt, pirmiausia buvo karinė tvirtovė, skirta ūkiniams kariuomenės reikalams — ginklams, pašarui, maistui, gurguolėms laikyti.

⁴⁴ Н. Н. Воронин, Древнее Гродно, — «Материалы и исследования по археологии СССР», № 14, М., 1954, рис. 19 внизу.

⁴⁵ Б. А. Колчин, Железообрабатывающее ремесло Новгорода Великого, —

«Материалы и исследования по археологии СССР», № 65, М., 1959, стр. 75, рис. 61.

⁴⁶ J. Linderis, Trakų šachmatai, — „Mokslas ir gyvenimas“, 1968, Nr. 3.

⁴⁷ Lobis saugomas Trakų muziejuje.

Pusiasalio pilies istorijos bendrieji bruožai. Iš duomenų matome, kad XIV a. antroje pusėje (greičiausiai septintuoju aštuntuoju dešimtmečiu) Trakų pusiasalio pilis buvo statoma vienu metu visame tame plote, kuriame jos griuvėsiai išliko iki mūsų dienų. Tada buvo pastatytos priekinės pilies dalies mūrinės sienos ir bokštai, o likusi pilies dalis turėjo žemių-molio pylimus ir medines sienas. Šalia naujos didelės tvirtovės kūrėsi gyventojai ir greit augo medinis miestas. Ši pilis buvo puolama, tur būt, jau 1377 m., neabejotinai apiplėšta 1382 m. ir smarkiai sunaikinta 1383 m. vasarą bei rudeni, o 1390 m. sudeginta pačių pilies gynėjų.

XV a. pradžioje, greičiausiai tarp 1414 m. ir 1430 m., likusioje pilies dalyje žemių ir medžio įtvirtinimai buvo pakeisti mūrinėmis sienomis ir bokštais. Tada visa pilis apjuosta mūrinėmis gynybinėmis sienomis ir pastatyta bent 10 įvairaus dydžio keturkampių bokštų, kurių 7 buvo priekinėje jos dalyje. Nuo sausumos pilį skyręs griovys sutvirtintas mūrinėmis sienomis, pastatytos aukštesnės pilies mūrinės gynybinės sienos, statomi mūriniai pastatai kalno viršuje ir priekinės pilies kieme, aukštesnės pilies kalnas apsupamas 6—14 m pločio ir 3 m gylio grioviu, kurio kraštai sustiprinami akmeninėmis sienomis. Tačiau aukštesnės pilies pastatų statyba ir kalno stiprinimo darbai nutrūko dar neužbaigti ir vėliau jau nebebuvo tęsiami. Todėl ateityje daugiausia buvo naudojamosi tik priekine pi-

lies dalimi, visiškai užbaigta. Tai liudija kad ir plono kultūrinio sluoksnio susidarymas priekinėje pilies dalyje.

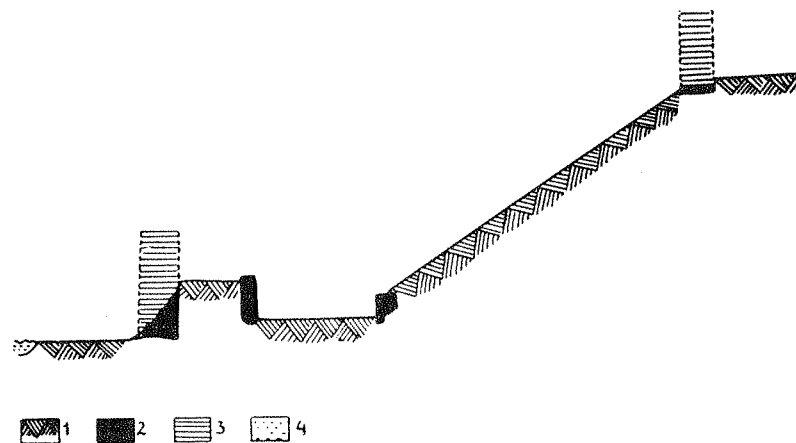
Tolesnį pusiasalio pilies likimą nušviečia negausios rašytinių šaltinių žinios, mininčios kai kuriuos įvykius.

Beveik visi autoriai sutinka, kad 1440 m. kovo 20 d., Verbų sekmadienį, pusiasalio pilyje buvo nužudytas didysis Lietuvos kunigaikštis Žygimantas Kęstutaitis, čia tuo metu gyvenęs. Manoma, kad jo miegamasis ir šalia minima koplyčia buvo pilies vartų bokšte⁴⁸. Taigi XV a. pirmojoje pusėje pilyje buvusi netgi koplyčia, greičiausiai šv. Mykolo, nes šis šventasis viduramžiais buvo laikomas karių globėju. J. Orda spėja, kad koplyčios fundatoriumi buvo Žygimantas Kęstutaitis, turėjęs sūnų Mykolą⁴⁹.

XVI a. pabaigoje ir XVII a. pirmojoje pusėje pilis jau buvo paversta Trakų vaivadijos teismu, o bokštų dalis — kalėjimu⁵⁰. Prie jų pristatomi nedideli priestatėliai.

1655 m. kariaujant su Maskva, pilis, smarkiai apgriauta, stovėjo neberemontuojama ir pamažu iro, virsdama griuvėsiais. Pilies teritorijoje rinkdavosi pavieto ir vaivadijos bajorų seimėliai.

Kai 1688 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Marcijonas Oginskis testamentu paliko 30 000 auksinų dominikonams, kad jie Trakuose pasistatytų šv. Mykolo bažnyčią ir vienuolyną, pastarieji pradėjo reikšti pretenzijas į pusiasalio pilies teritoriją, stengdamiesi gauti ten vietos bažnyčiai ir vienuolynui⁵¹. Tik po 1720 m., bajorijai sutikus, domi-

22 pav. Pusiasalio pilies kalno sustiprinimų piūvio schema:
1 — velėna, 2 — išlikusios mūrinių sienų dalys, 3 — nuviltusios sienų dalys, 4 — Galvės ežeras

nikonai gavo priekinės pilies teritorijos dalį ir pradėjo bažnyčios statybą⁵². Bažnyčia statoma buvusių pagrindinių pilies vartų bokšto vietoje, matyt, dėl to, kad toje vietoje XV a. pirmojoje pusėje bokšte buvo šv. Mykolo koplyčia.

Dominikonai ėmė statyti apie 50 m ilgio ir 25 m pločio trinavę bažnyčią su dviem bokštais priekiniame pietvakariniame fasade, kuris atsidūrė jau už pilies, už jos griovio. Statyba tęsėsi iki pat XVIII a. pabaigos, tačiau, pasikeitus politinėms aplinkybėms, pritrūkus lėšų statybai, ji nebuvo užbaigta. XIX a. pradžioje jos pietinė nava perstatyta į vienuolyną, kuris užbaigtas apie 1823—1826 m.⁵³ Šiaurinės navos dalis buvo perstatyta į nedidelę vienuolyno bažnytelę; vidurinė nava pavirto kiemu tarp vienuolyno ir bažnytelės. Tuo tarpu bažnyčios pietvakarių galas su bokštais liko nepanaudotas ir pamažu

ėmė griūti, irti. Ši apleista XVIII a. bažnyčios dalis XX a. trečiajame dešimtmetyje kai kurių tyrinėtojų buvo palaikyta senaisiais pilies vartais. Iš jos ir M. Moreliovskis sprendė, kad visa priekinė pilies dalis esanti pastatyta ne anksčiau kaip antrojeje XVI a. pusėje.

Jei vienuolyno ir bažnytelės pastatai išliko iki mūsų dienų, tai nešaugini pilies bokštai ir sienos per visą XIX a. pamažu iro ir griuvo. Jų plytos ir akmenys buvo imami gyventojų. Aukštesnės ir žemutinės pilies pastatų griuvėsiai XIX a. antroje pusėje buvo aplyginti, pasodintos lapuočių medžių alėjos, ir ši pilies teritorijos dalis paversta miesto parku, o priekinė pilies dalis užstatyta mediniais pastatais, kurie pašalinti jau po Didžiojo Tėvynės karo, pradėjus aiškinti paminklo plotą ir rūpintis išlikusių pilies mūrų konservacija.

⁴⁸ J. Orda, Trakų pusiasalio pilis, p. 54—55.

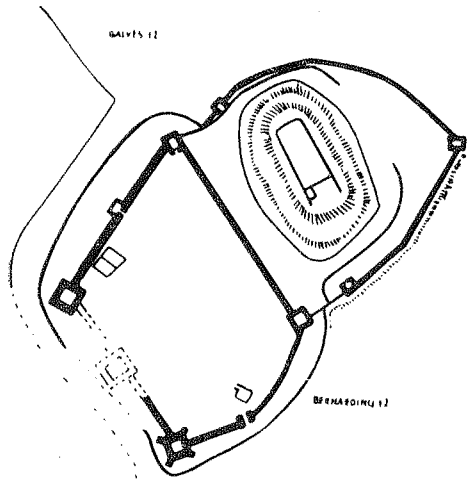
⁴⁹ Ten pat, p. 55.

⁵⁰ Ten pat, p. 57.

⁵¹ Ten pat, p. 55.

⁵² W. Syrokomla, Wycieczki po Litwie, t. I, p. 53—54.

⁵³ S. Lorentz, Konserwacja ruin zamków w Wileńszczyźnie, p. 178.

23 pav. Pusiasalio pilies planas po antrojo statybos laikotarpio

Ši pilies statybos ir sunykimo istorija dar nėra pilna; joje nemaža spragu.

Tolesni tyrinėjimai turės nustatyti, kur buvo vartai ir tiltas iš priekinės pilies dalies į žemutinę pilį, taip pat, kur buvo kelias į aukštutinę pilį ir jos vartai. Reikėtų paieškoti dar vieno žemutinės pilies bokšto Galvės ežero krante, kur turėjo būti vartai į Galvės ežerą, į salos pilį. Į šiuos ir daugelį kitų neaiškumų atsakymą turėtų duoti pilies teritorijos archeologiniai kasinėjimai, pilies mūrų architektūriniai tyrinėjimai, archyvinės medžiagos studijos. Visa tai leistų patikslinti dabartines apytikres pilies statybos datas, pagrįsti arba atmesti kai kuriuos teiginius.

Tačiau jau dabar sukaupti duomenys parodė Trakų pusiasalio pilies plano sudėtingumą, tai, kad ji kartu su salos pilimi užima svarbią vietą Lietuvos pilių istorijoje. Ji — viena iš vėlyviausių gotikinių gynybinių Lietuvos pilių.

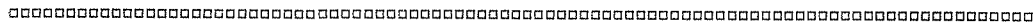
3. SALOS PILIS

Tyrinėjimai ir restauracija. Salos piliis — tai išlikusi XIV—XV a. statinių dalis, ypač savita savo padėtimi ir architektūra. Nėra abejonės, kad ji panaši į kitas Europos piliis, bet yra joje ir savitumų, susijusių su vietinės mūrinės architektūros tradicijomis.

Pilies griuvėsiais žavėjosi praeities mylėtojai, tačiau platesni jos konservacijos bei restauracijos darbai pradėti tik 1939 m. Pokario metais pradėtas griuvėslių tyrimas ir jų atstatymas. Mokslinės restauraci-

nės gamybinės dirbtuvės architektams V. Balčiūnui, B. Paškevičiui ir šių eilučių autoriui teko ilgą laiką pilį tirti, sudaryti restauracijos projektą, o vėliau taip pat ją atstatyti.

Tiriant pilies griuvėslius, konstatuota, kad piliis statyta ne vienu metu, o dviem pagrindiniais periodais. Kunigaikščių rūmų šiaurės vakarų korpuso patalpos priklauso pirmajam statybos periodui. Tai liudija langų glifai. Zondažais* ir šurfais** nustatyta, kad donžonas statytas antrajame statybos periode.

* Zondažas — įsilaužimas į mūrą, norint jį iširti.

** Šurfas — duobė arba grežinys žemėje, norint nustatyti geologinius sluoksnius, pamatų gylį ir jų sudėtį.

Išlikusieji iki mūsų dienų griuvėsiai yra iš antrojo statybos periodo, kai piliis buvo pritaikyta gynybai nuo parako patrankų. Tai liudija priešpilio gynybiniai bokštai.

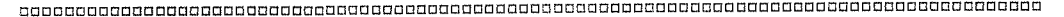
Iš konstruktyvinių statybinių detalių išryškėja ir trečioji pilies rekonstrukcija XV a. pabaigoje, tikriausiai didžiojo kunigaikščio Kazimiero Jogailaičio (1440—1492) laikais. Rekonstruojant pilies rūmai buvo nudažyti polichromiškai.

Manoma, kad, dekoruojant pilį polichromiškai, rūmų išorė ir interjerai buvo tinkuojami, bet jų konstruktyviniai elementai nekeičiami. Pavyzdžiui, išliko gotikiniai skliautai su grubiai nutinkuotom nerviūrom*; į gotikinių skliautų profilių visai neatsižvelgta. Šios rekonstrukcijos metu buvo išardyti gotikiniai ornamentai pilies kiemelyje; jie atkurti 1960 m., atkurtos ir medinės galerijos donžono sienoje.

Nuo XVI a. piliis atsidūrė nuošalyje nuo pagrindinių kelių ir nustojo savo strateginės reikšmės. Per 1655—1667 m. karą ji buvo smarkiai apgriauta⁵⁴. Šimtmečiais vietiniai gyventojai ardė pilies sienas,

lupo plytas bei akmenis savo statyboms⁵⁵.

Pažangioji visuomenė jau XIX a. pirmojoje pusėje susirūpino pilies griuvėslių likimu. 1888 m. inž. Prozorovas paruošė sąmatą ir brėžinius konservacijai⁵⁶. Tai buvo pirmas žingsnis pilies griuvėsiams gelbėti, bet projektas nebuvo įvykdytas. Tik 1904 m. lenkų kultūrinės draugijos įpareigotas Z. Hendelis pradėjo Trakų pilies tyrimo darbus⁵⁷. 1905 m., inž. B. Milevskiui vadovaujant, piliis buvo šiek tiek konservuojama⁵⁸. Po to pilimi vėl niekas nesirūpino. 1929 m. pilies griuvėsiai vos laikėsi, saloje priaugo krūmų ir net medžių. Pietvakarių gynybiniame bokšte tik vietomis išliko apdailinis plytų sluoksnius. Tebestovėjo tik apatinė priešpilio įėjimo bokšto dalis, užversta griuvenom. Geresnėje padėtyje buvo pietryčių gynybinis bokštas. Pietryčių gynybinės sienos išliko tik vidurinis mūro sluoksnius. Žemės ir griuvenos dengė kazematus, fosą. Katastrofiška buvo kunigaikščių rūmų padėtis. Donžonas išliko tik iš kiemelio, bet ir šiai griuvėslių daliai grėsė pavojus. Apatinė rūmų

* Nerviūra — išsikišanti profiluota kryžminio (dažniausiai gotikinio) skliauto briauna.

⁵⁴ W. Smokowski, Wspomnienie Trok z 1822 (z tablicą), p. 157—181; A. Киркор, О развалинах готического замка, основанного Гедимином на озере в Троках, — «Северная Пчела», 1852, № 244; M. Baliński, Lipiński, Starożytna Polska, t. IV, 1886, p. 241-263 (miasto Troki); A. Окулевич, Город Троки, — «Вестник Западной России», 1869, № 9, стр. 97—129; А. О. Турцевич, Троцкий замок, — Виленский календарь на 1902 г., Вильно, 1901, стр. 281, 307.

⁵⁵ 1788 m. balandžio 3 d. Rezeknės apskrities išdininkas J. Odyncas reikalavo patraukti teismo atsakomybėn Trakų gyventoją A. Bialogurską, kuris grobė pi-

lies plytas. CVIA, Aktai, b. 2987, l. 72—73.

⁵⁶ Пояснительная записка и смета на поддержание Троцкого замка и предохранение его от дальнейшего разрушения. Составлена 27-го сентября 1888 г. гражданским губернатором Прозоровым.

⁵⁷ Z. Hendel, Troki, Sprawozdanie Towarzystwa opieki nad Polskimi zabytkami sztuki i kultury za rok 1904, Kraków, 1905.

⁵⁸ W. Szukiewicz, Sprawozdanie i wydawnictwo wydziału Towarzystwa opieki nad Polskimi zabytkami sztuki i kultury za rok 1905, Kraków, 1906; W. Szukiewicz, Zamek Trocki, — Kalendarz Ilustrowany „Kurjera Litewskiego" na rok 1909, Wilno, 1908, p. 200—214.

dalį užversta griuvenomis iki antrojo aukšto langų angų (pirmuoju aukštu vadina pusrūsi, nes jis iškilęs virš žemės paviršiaus), t. y. iki reprezentacinės salės grindų.

1926 m. inž. V. Girdvainis, Vilniaus konservatoriaus E. Riomerio pavedimu, sudarė geodezinį pilies griuvėsių planą, tyrė griuvėsius. 1929 m. pradėta jų konservacija.

Nors iš pilies tebuvo likę griuvėsiai, juose išliko daug architektūrinių fragmentų ir detalių. Konservacijos-restauracijos darbams vadovavo Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų konservatorius (iki 1938 m. dr. S. Lorenčas, vėliau — V. Kieškovskis). Projektinę medžiagą ruošė inžinierius architektas J. Borovskis. Jis atliko taip pat ir darbus.

Pradžioje buvo stengiamasi užmūryti apatines sienų dalis, kad jos būtų patvaresnės. Todėl pilies rūmų kampuose, ant senų pamatų, taip pat prie donžono griuvėsių pamūryti kontraforsai. Iki 1935 m. konservatoriai vengė restauruoti, jie tik konservavo, bet netrukus įsitikino, kad vietos klimato sąlygomis neįmanoma išsaugoti irstančių architektūrinių fragmentų, jų pilnai neatstati.

1939 m. pradėta restauruoti rūmų reprezentacinės salės skliautai. 1940 m. Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstaiga ėmėsi plačių restauracijos darbų, kuriuos nutraukė antrasis pasaulinis karas.

Nors prieškarinės restauracijos statybinės medžiagos buvo geros, kai kurie restauruoti pilies fragmentai vėl sugriuvo. Mūsų nuomone, tai įvyko todėl, kad prieškarinės restauracijos eigoje stengtasi išsaugoti griuvėsių romantiką, kartais nesiskaitant su išlikusiomis konstrukcijomis ir dekoratyviniais elementais. Pavyzdžiui, restauruodami

pietryčių bokštą ir prie jo prisišliėjusias pietų gynybines sienas, restauratoriai neištyrė gynybinio parapeto liekanų. Pietryčių gynybiniame bokšte išliko išėjimo anga prie gynybinės sienos. Šios angos apatinė dalis yra gynybinio parapeto grindų lygyje. Gynybinė siena buvo atstatyta pirmąkart storio, bet jos viršutinis konservacinis sluoksnis pamūrytas aukščiau buvusio parapeto grindų lygio. Kita tokio pat pobūdžio klaida padaryta, konservuojant pietvakarių gynybinį bokštą. Čia išliko angos ir gynybinius parapetus (ambrazūras), glifų liekanos, bet po konservacijos jos buvo užmūrytos. Labai galimas dalykas, kad restauruojant netekome ir gynybinių parapetų liekanų.

Norint išspręsti klausimą, kaip turi atrodyti restauruotas akmens mūro sienų paviršius, reikėjo ištirti jų senovės mūrijimą. Manoma, kad akmens mūro sienų paviršius buvo užglaištomas kalkių skiediniu. Atstatant sienas, buvo pakartojami senovės mūrijimo metodai, vadina moji kiautinė konstrukcija.

Nuo 1951 iki 1959 m. restauracijos darbų vykdytoju buvo architektas B. Paškevičius. Pilį tyrė, taip pat projektinę medžiagą ruošė (iki 1961 m.) šių eilučių autorius. Pirmaisiais metais buvo stengiamasi kaip galima greičiau ištaisyti katastrofišką pilies padėtį ir išryškinti jos planinę struktūrą.

1951—1952 m. atstatyta fosos akmens mūro siena, kuri prieškarinės restauracijos metu buvo nekokybiškai pamūryta, restauruotos pietvakarių bokšto trompos. 1952—1953 m. restauruota pati ilgiausia priešpilio vakarų siena. Visos sienos aukštis, iki gynybinių parapetų grindų, buvo išlikęs tik viduriniojoje dalyje (išorės sluoksniai — suirę).

Sieną atstatant, naudotasi prieškarinių restauratorių atstatymo metodu.

1953 m. pradėta restauruoti kunigaikščių rūmus, o 1954 m. — atkurtas priešpilio šiaurės vakarų gynybinis bokštas, kurį dengė storas griuvenų sluoksnis. Atstatyti apatiniai bokšto aukštai, 1954—1955 m. atstatytos kunigaikščių rūmų šiaurės vakarų korpuso sienos ir žvaigždiniai skliautai.

1954 m. atkasta rūmų šiaurės vakarų siena (rūmų šoninis fasadas) ir restauruotos šios sienos trečiojo aukšto langų angos. Šioje vietoje griuvėsių sluoksnis siekė antrojo aukšto langus. Restauruota rūmų šiaurės vakarų fasadinė siena. Kad toliau ji neirtų, buvo uždengta čerpių stogeliu su nuolydžiu rūmų griuvėsių link. Tačiau estetiškai siena atrodė blogiau, palyginus su iki tol pilyje naudotu lauko akmenų konservaciniu sluoksniu, panašesniu į griuvėsių aplinką. Vertingoms architektūrinėms detalėms, pavyzdžiui, skliautų liekanoms, apsaugoti panaudotas monolitinis gelžbetonis.

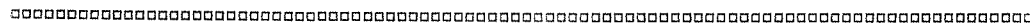
Konservuojant ir restauruojant kartu buvo tiriami išlikę pilies elementai. 1956 m. sudarytas pilies kunigaikščių rūmų atstatymo preliminarinis projektas. Prieta išvada, kad įvairios ankstesnės priemonės vertingiems architektūros fragmentams bei detalėms apsaugoti nepateisino, ir todėl reikia visiškai atstatyti kunigaikščių rūmus, norint išsaugoti gotikinės architektūros liekanas. Todėl jau 1955 metų pabaigoje atitinkamos įstaigos buvo įpareigos imtis reikiamų priemonių Trakų miestui sutvarkyti ir jo istoriniams

paminklams atstatyti. Architektūros ir statybos komitetas buvo įpareigotas atstatyti kunigaikščių rūmus ir juose įrengti muziejų, o priešpilį — užkonservuoti, taip pat ištyrinėti. 1961 metais pagrindiniai kunigaikščių rūmų atstatymo darbai buvo užbaigti.

Reikia paminėti didelius prieškarinių tyrinėtojų, lenkų, nuopelnus, išmatuojant likusias pilies dalis, archeologiškai fiksuojant radinius ir atliekant kitus darbus. Bet jie padarė ir kai kurių klaidų. Stori griuvenų sluoksniai buvo šalinami be nuodugnių tyrimų. Žemės darbais, šalinant griuvenas, buvo atliekami vėlyvą rudenį arba net žiemą be reikiamos priežiūros. Be to, jiems samdyti nekvalifikuoti bedarbiai, norint duoti uždirbti⁵⁹.

Pirmaisiais restauracijos metais, t. y. 1951 m., archeologiniai kasinėjimai buvo susiję su pilies fragmentų atstatymo darbais. Planinei struktūrai išryškinti reikėjo atkasti sienų dalis, bokštą. Atkastos sienos tuoj pat buvo stiprinamos, kai kur jas atstatant. Pavyzdžiui, rūmus juosiančios gynybinės sienos buvo mūrijamos vandenyje ant išilgai ir skersai suklotų rąstų. Jos turėjo būti atraminėmis, bet dėl savo techninio stovio (pastatytos pasviro ežero link) šių funkcijų atlikti negalėjo. Jau tada, gelbstint sienas (1,60 m storio), jos pastorintos dar 60 cm, bet iki kokio aukščio tai buvo atlikta — išaiškinti nepavyko. Tuo pačiu būdu pasvirusias sienas restauravome ir mes.

Įdomus archeologinis piūvis susidarė prie rūmų šiaurės vakarų

⁵⁹ Kultūros paminklų apsaugos įstaiga aiškina, — „Vilniaus Balsas“, 1941.IV.27, Nr. 99, ir 1941.V.11.

fasado. 1956 metų archeologiniai kasinėjimai apie rūmus⁶⁰ davė daug medžiagos, leidžiančios sudaryti detalų jų atstatymo projektą. Be buitinių radinių, čia surasta daug architektūrinių detalių, įvairių profilių plytų, koklių, čerpių. Nustatyta, kad rūmai dengti plokščiomis čerpėmis, o gynybiniai bokštai — lenktomis, «vienuolė ir vienuolis» tipo. Taip pat rasta geometrinių, rombo formos, vitražų stiklų, aprėmintų švinu. Buvo tyrinėtas rūmų kiemelis ir jo akmens grindinys.

Vienas iš trūkumų, atliekant archeologinius tyrimus pilyje, tai archeologų keitimasis, trukdęs išigilinti į duomenis ir sistemingai juos apibendrinti.

Ieškant istorinių šaltinių, paaiškėjo, kad XVI a. buvo padarytas Trakų salos pilies maketas⁶¹.

Žygmantas Augustas sumanė Trakuose įrengti vasaros rezidenciją. J. Borovskis, tarp kitko, tvirtino, kad salos pilis, karaliui pageidaujant, turėjo būti rekonstruota į renesansinę rezidenciją. Šiam tikslui ir buvo užsakytas maketas⁶².

Iškilo klausimas, kur ir kaip surasti XIV a. antrosios pusės statybos liekanų ir kokią pilies dalį statė Vytautas. Šiuos du periodus nustatyti iš plytų, skiedinio, statybos technologijos neįmanoma, nes tarp šių statybos periodų praėjo tik 50 metų. Duomenys, gauti kasant šurfus prie donžono, taip pat rūmų

zonoje, mūro zondažai leido padaryti šias apytikres išvadas: rūmų išorinės sienos pagal visą rūmų perimetrą iki antrojo aukšto viršaus pastatytos pirmuoju statybos periodu. Pirmoji pilis tikriausiai buvo be bokštų, taip pat ir be gynybinių sienų. Išlikusiomis pirmojo statybos periodo architektūrinėmis detalėmis yra rūmų šiaurės vakarų fasado langų angos, kurių platėjantieji patalpų link glifai vieninteliai visoje pilyje. Prie rūmų pietryčių ir pietvakarių kampų sienų liekanos, matyt, priklausė pirmojo statybos periodo priešpiliui. Prieš atstatant donžoną, buvo kasinėta ir nustatyta, kad donžonas statytas vėliau, negu prie jo prisiliejusi rūmų kiemelio siena. Donžono pamatai šioje dalyje yra plonesni, negu jo siena, jų plotis — kaip rūmų kiemelio sienos. Viršutinėje dalyje donžono sienos nesusieina su rūmų sienomis. Vadinas, pirmojo statybos periodo liekanos yra rūmų šiaurės vakarų korpusas iki trečiojo aukšto. Tai liudija šio korpuso išorės ir patalpų architektūra. Ji yra visai kitos struktūros; langų angos siauros (0,70 m), tuo tarpu viršutinių patalpų kitokie langų glifai ir langų plotis (1,40 m). Trečiajame aukšte langų palangės yra beveik ant grindų, o antrajame — 1,80 m aukščiau.

Buvo atidžiai patikrinama ikonografinė medžiaga. Pati seniausia graviūra, vaizduojanti Trakų pilis,

daryta T. Makovskio 1600 m⁶³. Ji padėjo nustatyti, kaip buvo užbaigtas donžonas bei kiti gynybiniai bokštai, bet joje yra daug netikslumų, pavyzdžiui, rūmus juosiančios gynybinės sienos parodytos kaip rūmų sienos. Graviūroje matyti ketvirtas gynybinis bokštas, kurio pėdsakų natūroje neaptikta.

Kitoje ikonografinėje medžiagoje vaizduojami tik pilies griuvėsiai. Svarbiame XIX a. antrosios pusės Gersono piešinyje⁶⁴ matyti tarpinis rūmų karnizas su išlikusia viena plyta donžono šoninėje sienoje.

Vertingiausia medžiaga kunigaikščių rūmams atstatyti, žinoma, buvo griuvėsių mūro tyrimai.

Virš pusrūsio yra reprezentacinė salė (10×20 m). Ji platesnė, negu rūmų sparnas priešais, todėl, nors interjeruose jaučiama griežta simetrija, eksterjere jos nesilaikoma.

Pagrindiniame fasade į pirmą planą išėina donžonas. Išorinės rūmų sienos iš dalies išliko iki tarpinio karnizo; jo fragmentų yra ant abiejų šoninių donžono sienų. Tokio pat profilio karnizą matome ir ant donžono sienos iš kiemelio. Virš tarpinio karnizo tebėra gynybinių parapetų dalys. Parapeto sienose turėjo būti šaudymo angos, bet jos neiškilo. Donžono šiaurės vakarų sienoje yra išėjimo į gynybinę pastogę dalis.

Svarbu buvo nustatyti abiejų rūmų sparnų stogų formą. J. Borovs-

kio makete abu stogai dvišlaičiai. Bet parapetų liekanos donžono sienose rodo, kad stogai turėjo būti keturšlaičiai. Jeigu jie būtų buvę dvišlaičiai, tai būtų ir frontonai, kurių šis tas išliktų donžono šoninėje sienoje, nes gotiškai rištas plytų mūras čia nerestauruotas. Iš parapetų liekanų galima spėti, kad jie buvo atviri. Tokiu atveju stogo konstrukcija turėjo remtis ne į parapetus, bet į rūmų išorines sienas. Tačiau, turėdami galvoje lietuvių architektūros tradicijas, klimato sąlygas ir pilies vaizdą T. Makovskio graviūroje, nusprendėme, kad stogas buvo sukonstruotas ant gynybinių parapetų; jų liekanos liudytų, kad senovėje abu rūmų sparnus dengė keturšlaičiai stogai.

Atkuriant kunigaikščių rūmus, iškilo šaudymo angų (ambrazūrų) klausimas. Išliko gynybinis parapetas (brustveras) 1,85 m aukščio ir 82 cm storio. Ir kitų pilių (Myro, Lucko, Šlechano, Kameneč Podolsko) parapetai apie metrą storio.

Pilies rūmų planinė struktūra tokia, kad gynybinis parapetas tarsi išplaukia iš donžono masyvo. Iš gynybinės pastogės įeinama į donžono koridorių, kurio viena siena yra lyg gynybinio parapeto tęsinys. Šioje sienoje išliko 22 cm pločio langas, primenantis Vilniaus Bernardinų bažnyčios šaudymo angas. Atstatomame parapete šaudymo angas nertarta daryti tokias, kaip išlikusi

⁶⁰ O. Navickaitė, Archeologiniai tyrimai Trakų salos pilyje, — Valstybinės LTSR Architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis, Vilnius, 1960, p. 69—80.

⁶¹ W. Kieszkowski, Dzieje budowy zamku w Niepolomicach za panowania Zygmunta Augusta (1550—1571), — Odbitka ze sprawozdań i posiedzeń Towar-

zystwa Naukowego Warszawskiego, t. XXVIII, 1935, Wydział II, Warszawa, 1935, p. 4. Šiame pranešime pateikta išlaidų sąmata, iš kurios matyti, kad buvo padarytas pilies modelis.

⁶² J. Borovskis, ... O jį tebestovi dar vis... — „XX Amžius“, 1940, Nr. 32 (1933), p. 6.

⁶³ Iki 1940 m. vienintelis žinomas šios graviūros originalas buvo Poznanėje — Muzeum Mielżyńskich, f. B. Rzepki, Biblioteka historyczna, Zbiór rycin polskich lub Polski dotyczących (m. inn. widoki Olyki, Nieświeża, Klecka i Trok rylca T. Makowskiego). — Graviūra Lietuvoje paskelbta knygoje: Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis, lent. XIII.

⁶⁴ Paskelbtas knygoje: W. Syrokoma, Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna, p. 14—124; z rysunku W. Gersona zamek na jeziorze w Trokach, litografija M. Fayansa w Warszawie. Egzempliorius saugomas LTSR Mokslų akademijos Kartografijos skyriuje.

donžono sienoje. Tiesa, donžone išliko viena 52 cm pločio anga, tačiau siauroje ir žemoje parapeto sienoje daryti tokias angas ir ant jos remti sunkią stogo konstrukciją yra netikslinga, atsižvelgiant į statinius. Rūmų kiemelio ir išorės parapetuose tarp sieniai tarp šaudymo angų yra nevienodi. Šaudymo angos panašiai išdėstytos gerai iki mūsų dienų išlikusioje Noidenburgo pilyje, tik čia šios dalies frontonai ir parapetai dvigubai storesni. Tai dar kartą liudija, kad Trakų pilyje frontonų nebuvo. Konstruktyviai pastatyti frontonus ant 82 cm storio parapetų negalima.

Restauruojant pilį, nežinota, kam reikalingos rūmų kiemelyje, virš durų angų, esančios plytų mūro įgilinimo traukos; horizontaliai einančios traukos ištrauktos 12 cm keturių eilių aukštyje, vertikaliai einančios 32 cm plotyje ištrauktos taip pat 12 cm.

Kiemelį kasinėjant, surasta imantrios formos plyta, kurios paskirtis nebuvo žinoma. Nuodugnai ištyrus, prieita išvada, kad tai ketvirtadalį buvusio gotikinio ornamento. Iš keturių tokio profilio plytų susidaro ornamento fragmentas, kurio aukštis — 40 cm, o plotis — 30 cm, ir jis gerai įeina į minėtas mūro traukas. Tokiu būdu išaiškinta, kad rūmų kiemelyje būta gotikinio ornamento, būdingo kitų šalių gotikinio stiliaus pastatams. Pavyzdžiui, panašiai ornamentuota yra Tartu bažnyčia, tik Trakų pilies ornamentas ažūrinis, o Tartu — reliefinis; panašiai ornamentuoti taip

pat Brandenburgo architektūros paminklai⁶⁵. Šis ornamentas trečios rekonstrukcijos metu buvo nugriautas, pilies rūmų fasadai nutinkuoti, o salė ir kiemelis — polichromiškai dekoruoti. Restauruojant pilį, ornamentas atkurtas.

Visuose rūmuose gyvenamųjų patalpų skliautai žvaigždiniai gotikiniai, jie buvo atstatyti pagal išlikusias detales. Skliautams restauruoti pagaminta profiliuotos, nerviūrinės plytos, sudėtingi mediniai klojiniai.

Ištyrus medinių galerijų liekanas, pavyko atkurti jų konstruktyvinius elementus ir padaryti analogišką architektūrinį sprendimą. Langų vitražų piešinys atkurtas pagal archeologinių kasinėjimų radinius. Ažuolinės durys suprojektuotos taip pat pagal gotikinės architektūros analogiją.

Pats aukščiausias statinys Trakų pilies ansamblyje buvo kunigaikščių rūmų donžonas, pagrindinis pilies bokštas. Jo aukštis nuo vartų slenkščio 33 m. Reikia pasakyti, kad kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilių (Naugarduko, Lucko), donžonai panašūs į Trakų pilies donžoną. Visose pilyse pirmajame aukšte yra įėjimas. Trakų pilies donžonas nuo kiemelio išliko beveik iki frontono, o priekinė dalis — sugriuvo. Manoma, kad griūdamos fosos atraminės sienos sujudino donžono pamatus, ir šio bokšto priekinė dalis nuvirto, užversdama visą fosą. Pirmojo aukšto plano kontūrai išliko: donžono turis plane, taip pat jo vartų glifų profiliai buvo žinomi. Bet negalima buvo atstatyti donžo-

⁶⁵ F. Gottlieb, *Formenlehre der norddeutschen Backsteingotik*, Leipzig, 1900, Taf. 34—40; D. Joseph, *Geschichte der Baukunst von Altertum bis zur Neuzeit*,

Z. Aufl., Bd. II, Leipzig, p. 575; A. Boetticher, *Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen*, Heft II, Natangen, Königsberg, 1898, p. 21.

no, neištyrus pakeliamajo tilto ir vartų sistemos.

Labiausiai paplitusios dvi pakeliamajo tilto sistemos: pirmoji, kai tiltas pakeliamas su gerve, antroji — su svirtimi. Po detalių tyrimų paaiškėjo, kad Trakų salos pilyje buvo pirmoji pakeliamajo tilto sistema. Gervė stovėjo donžono trečiajame aukšte, sienoje išliko geležinės konsolės* (10×6 cm dydžio), prie kurių buvo pritvirtinti ratukai, nustumiantieji grandinę prie gervės. Priekinėje donžono sienoje, įstrižai, buvo įmūryti akmenys su anga, kurioje slankiojo grandinė. (Šie akmenys, kaip eksponatai, padėti kiemelyje.) Į sieną įmūryti naujai nutašyti akmenys. Prie įėjimo vartų slenkščio, iš abiejų pusių, išliko akmeninės konsolės, ant kurių gulėjo pakeliamajo tilto ašys. Apatinėje dalyje tebėra vartų profiliai, liudija, kad nišos, į kurias įeidavo pakeltas tiltas, Trakų pilies donžone nebuvo. Svarbios pakeliamųjų vartų akmeninių staktų liekanos. V. Raamo nuomone, tokie vartai buvo paplitę XIV a. pabaigoje ir XV amžiuje. Jų tėvynė — Olandija. Atstatant donžono skliautus, sienas, langų angas, spiralinius laiptus iki šeštojo aukšto, neaiškumų nebuvo — architektūrinės formos galima buvo atkurti iš išlikusių detalių. Donžono penktajame aukšte, iš kiemelio, sienoje išliko durų anga, prie kurios rastos balkono medinių konsolių liekanos. Iš šio balkono į šeštąjį,

gynybinį, aukštą donžono išorėje buvo mediniai laiptai, kurie trečiajame pilies rekonstrukcijos periode nugriauti, o susisiekti su šeštoju aukštu sienoje iškiršta anga. Restauruojant ir išoriniai mediniai laiptai, ir anga sienoje atstatyti. Donžonas atstatytas su frontonais ir dvišlaičiu stogu taip, kaip jis pavaizduotas T. Makovskio graviūroje. Donžono frontono piešinys suprojektuotas, atsižvelgiant į Lietuvos gotikinės architektūros tradicijas.

Naujausi duomenys apie salos pilį. Dabar salos pilis stovi vienoje iš Galvės ežero salų, vadinamoje Pilies saloje. Iki pastarojo laiko visi, rašę apie Trakus, buvo vieningos nuomonės, kad Trakų salos pilis statyta natūralioje saloje, kurios konfiguracija turėjusi lemiamos reikšmės planinei pilies struktūrai, atskiroms jos dalims išdėstyti ir net kompoziciniame sprendime.

Akstina giliau panagrinti buvusio natūralaus salos paviršiaus klausimą davė 1961—1962 m. archeologiniai kasinėjimai, kurių metu po storu supilto grunto sluoksniu daug kur buvo surasta durpių⁶⁶.

1961—1962⁶⁷ ir 1967⁶⁸ m. archeologinių kasinėjimų ir 1962 m.⁶⁹ architektūrinių tyrimų metu nustatyta, kad durpių sluoksniš apima dabartinę žemiausią priešpilio dalį ir jo klodas labai nevienodas. Storiausias jis prie rytinių kazematų pietvakarių kampo: įsigrėžus apie 3 m,

* Konsolė — išsikišusi iš plokštumos atrama, ant kurios kas statoma arba kuri ją laiko.

⁶⁶ I. Jučienė, 1962 m. archeologinių tyrimų Trakų salos pilyje ataskaita, SMRGD, l. 1—46.

⁶⁷ O. Navickaitė-Kuncienė, Ataskaita už archeologinius kasinėjimus Tra-

kų salos pilyje 1961 m., LTSR MA Istorijos institutas, Archeologijos sektoriaus archyvas, l. 1—9.

⁶⁸ K. Mekas, Trakų salos pilies archeologiniai tyrimai, 1967, SMRGD.

⁶⁹ S. Lasavickas, S. Mikulionis, Trakų salos pilis, 1962 m. architektūriniai tyrimai, t. I, II, Vilnius, SMRGD, l. 6—11.

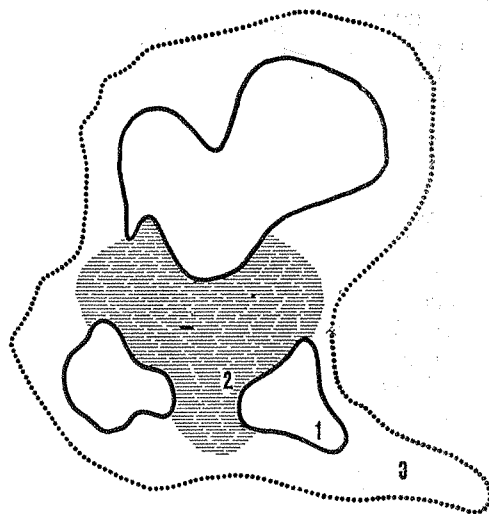
jo apačia nepasiekta, o prie priešpilio bokštų jis suplonėja ir išnyksta.

Visas durpių klotas vėliau užpiltas storu žvyro sluoksniu ir užverstas pilies griuvenomis, kas iš esmės ir suformavo dabartinės pilies salos kontūrus. Atmetę visa, ką žmogus, statydamas pilį ir vėliau, per daugelį šimtmečių yra padaręs, gautume vaizdą, visiškai nepanašų į dabartinį: vietoje vienos salos matytume tris ⁷⁰.

Didžiausioji sala apėmė dabartinių kunigaikščių rūmų, priešpilio šiaurės vakarų bokšto bei 1961 m. archeologinių kasinėjimų metu surastos kalkių degimo krosnies plotą. Salos aukščiausioji vieta buvo po dabartiniu donžonu. Jos vakarinis, šiaurinis ir rytinis krantas statokas, o lėkštas pietinis palengva perėjo į vandens augmenijos prižėlusį pelkėtą užtakį. Antroji salelė buvo maždaug dabartinio pietvakarių bokšto ir prie jo prieinančių kazerinatų ploto. Jos krantai irgi gana statūs. Ant trečiosios salelės pastatytas pietrytinis bokštas. Jos šiaurės ir vakarų krantai buvo labai statūs, o rytinis salos iškyšulys gana toli įsiveržęs į Galvės ežerą.

Kad kažkada prieš pilies statybą buvo trys salos, dar patvirtina ir tai, jog Trakų ežerų vandens lygis anksčiau buvo daug aukštesnis.

Pirmą kartą tezę, kad Trakų ežerai nuseko, iškėlė inž. V. Girdvainis. Jis, šio šimtmečio trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečio sandūroje atlikęs Trakų salos pilies matavimus ir kai kuriuos Galvės ežero vietų niveliacijos darbus, priėjo išvadą, kad Trakų ežerai nuseko 1,8 m.

24 pav. Salų, buvusių prieš pilies statybą, schema:
1 — buvusios salos, 2 — spėjamas durpyno plotas, 3 — dabartinė Pilies sala

Kokiais duomenimis rėmėsi V. Girdvainis, priėjęs tokią išvadą (tuo metu Galvės ežero lygis buvo laikomas 149,00 m absoliutaus aukščio), sunku pasakyti, nes beveik visa prieškarinė pilies tyrimo medžiaga yra dingusi.

Tokios pat nuomonės buvo ir ankstesnis Trakų salos pilies restauracijos projekto autorius B. Krūminis, 1957 m. radęs prie rūmus supančios šiaurvakarių gynybinės sienos bangų mūšos suplautų akmenukų ir apšlifuotų plytgaliukų, kurie yra 1,8 m aukščiau dabartinio ežero lygio.

Geologas E. Vodzinskas, tyrinėdamas Trakų ežeryno kilmės ir raidos klausimus, irgi priėjo išvadą, kad Trakų ežerų sistemos vandens

⁷⁰ S. Lasavickas, S. Mikulionis. ten pat, t. 1, l. 6—10, 14, t. II, brėž. 12.

lygis prieš pat pilies statybą buvo apie 1,5—2,0 m aukštesnis už dabartinį. Tik, jo nuomone, pilis statyta ne ant trijų, o ant dviejų salelių ⁷¹.

Archeologas K. Mekas, kuris 1967 m. atliko Trakų salos pilies archeologinius tyrimus, duomenų, patvirtinančių, kad, pradėjus pilį statyti arba ją tik ką pastačius, ežero vanduo būtų aukštesnis, negu dabar, negavo. Jo nuomone, Trakų ežerų sistemos vanduo nuseko keliais šimtmečiais anksčiau prieš pilies statybą ⁷².

1962 m. architektūrinių tyrimų metu buvo nustatyta, kad Trakų salos pilis kūrėsi ne tik ant sudėtingo tereno, bet kad jos planinę struktūrą, architektūrines formas galėjo veikti bent trys stilistinės epochos.

Pirmojo periodo statyba buvo pradėta didžiausioje saloje. Statybos liekanos (galimas dalykas, kad šio statybos laikotarpio pilies tiek teliko) leido atkurti pilies plano schemą, kai kurias detales ir iš dalies darbų vykdymo eiliškumą bei technologiją.

Pirmojo statybos periodo pilis turėjo susidėti iš dviejų dalių: kunigaikščių rūmų ir priešpilio. Rūmų patalpos numatytos kartotinio (vieno, pusanthro ar dviejų kvadratų) dydžio.

Kairiajame sparne patalpos greičiausiai visos turėjo būti kvadratinės, nes galinės planuotos tikrai kvadratinės (5,15×5,15 m). Viduri-

nė patalpa, reikia manyti, irgi turėjo būti kvadratinė. Jos tikslų dydžių negalima nustatyti, nes to laikotarpio liekanas dengia kitų statybos periodų antsluoksniai.

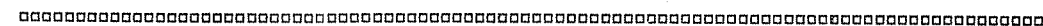
Dešiniojo sparno patalpos numatytos dviejų kvadratų, t. y. 4,7×9,4 m dydžio.

Šiuo laikotarpiu dabartinio kiemelio gale numatyta pastatyti trečią kiemo pastatą ar kažką, kas jungtų kairiąją ir dešiniąją sparnus.

Pilis statyta pagal iš anksto sudarytą planą. Visoms numatytoms vėliau statyti sienoms palikti štrabai* — pagal juos ir galima nustatyti pilies planą, — skliautams — guoliai. Tai ypač ryškiai matyti rūmų dešiniojo sparno kiemo sienoje. Čia virš dabartinio įėjimo į apšildymo krosnies patalpą ir kiemelio šiaurinėje sienoje palikti guoliai cilindriniam skliautui, o dešiniojo sparno kiemo sienoje paliktas štrabas šio sparno kiemo sienai įjungti.

Neturėdamas duomenų apie pilies evoliuciją, J. Borovskis aiškino, kad kiemo sparnų liekanos esančios kažkokio išilgai dešiniojo sparno sienos pristatyto su puse cilindrinio skliauto priestato, dengiančio įėjimą į rūšį, vieta. Štrabas dešiniojo sparno sienoje, jo manymu, galėjęs būti niša indaujai ⁷³.

Pirmuoju pilies statybos periodu išorinės sienos buvo pastatytos iki dabartinio pirmojo aukšto palangių. Tokio pat aukščio buvo ir dešiniojo sparno kiemo siena.

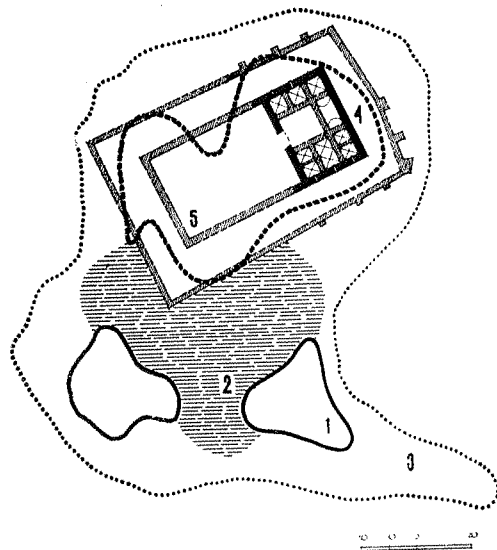

⁷¹ E. Vodzinskas, Trakų ežeryno kilmės ir raidos bruožai, — Geografijos metraštis, t. V, Vilnius, 1963, p. 210—216.

⁷² K. Mekas, Trakų salos pilies archeologiniai tyrimai, 1967, Vilnius, SMRGD, l. 9—11, 30.

* Štrabas — sienoje iškalta arba išmūryta skylė ar kanalas.

⁷³ J. Borovskis, Trakų salos pilis kaip tvirtovė ir Didžiojo Kunigaikščio rezidencija atliktų konservacijos darbų šviesoje, — Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis, t. I, p. 227—228, pav. Nr. 17.

25 pav. Salos pilies pirmojo statybos laikotarpio planas:

1 — buvusios salos, 2 — spėjamas durpyno plotas, 3 — dabartinė Pilies sala, 4 — pirmojo statybos laikotarpio sienos, 5 — planuotos ar spėjamos pirmojo statybos laikotarpio sienos

Visos pilies sienos iš dalies mūrytos tranšėjose, o rūsiai iškasti vėliau. Tai liudija daugelio rūsių vietų nelygus mūras — mūrijant tos vietos glaudėsi prie grunto.

Galimas dalykas, kad jau šiuo statybos periodu padaryti kai kurie pirmosios salos pakeitimai. 1962 m. atlikti archeologiniai tyrimai parodė, kad pradėjus mūrinę statybą, prieš rūmus tuojau iškastamas didžiulis griovyvis su nuožulniais šlaitais; gal būt, šiuo metu ir pradėta formuoti fosa⁷⁴.

Pastaciūs sienas iki pirmojo aukšto palangių (gal jų tiek teišli-

ko?) pilį ištinka katastrofa. Aptrupėję plytos ir akmenys, suodžių pėdsakai siūlėse rodo, kad pilyje kilo gaisras, matyt, ne tik nutraukęs jos statybą, bet, gal būt, davęs akstiną keisti planą.

1960 m. archeologinių kasinėjimų metu prie rūmų pietinio fasado buvo rasta nežinomos paskirties sienų likučių. P. Kulikauskas⁷⁵ spėjo, kad tai kažkokios senesnės pilies priešpilio liekanos. Remdamasi šios vietos archeologiniais tyrimais, I. Jučienė priėjo išvadą, kad Trakų salos pilies statyba yra nevienalaikė ir kad atkasti mūrai — senesnės pilies liekanos⁷⁶. Šie teiginiai visiškai pasitvirtino architektūrinių tyrimų metu, nustaciūs, jog pirmuoju statybos periodu pradėta ir priešpilio statyba ir kad jai priklauso archeologinių tyrimų metu rastos aukščiau išvardytos mūro liekanos.

Priepilio sienoms buvo iškastos tranšėjos ir pradėta mūro darbai, tačiau jie, kaip ir rūmuose, nebaigti.

Antruoju pilies statybos periodu iš esmės pakeičiamas pilies planas. Atsisakoma anksčiau planuoto priešpilio ir trečiojo pastato kieme.

Dešiniajame sparne susiaurinama vidurinė patalpa, praplatinami pirmieji du, nuo donžono, švieslangiai. Kadangi švieslangiai rekonstruoti tose pačiose vietose, tai, susiaurinus vidurinę patalpą, jie išėjo ne per vidurį sienos. Trečiasis švieslangis buvo paliktas kaip buvęs. Jo glifuose dabar ypač gerai matyti antruoju statybos periodu įvykdyta

sienų rekonstrukcija. (Dabar trečiasis švieslangis neišeina į lauko fasadą; kada jis buvo užmūrytas — nenustatyta.)

Rekonstrukcijos metu dešiniojo sparno išorinėje ir kiemo sienoje iš vidaus plytomis užmūryta pirmuoju statybos periodu palikti guoliai skliautams. Atlikus šiuos perplanavimo darbus, mūrijamos skersinės rūsių sienos ir skliaudžiami cilindriniai skliautai.

Gerokai perplanuotas ir kairysis sparnas: jis praplatinamas apie 1 m, susiaurinama vidinė patalpa. Pirmuoju statybos periodu prie išorinės sienos iš vidaus palikti guoliai skliautams užmūrijami plytomis. Po to kaip ir dešiniajame sparne statomos skersinės rūsių sienos ir skliaudžiami cilindriniai skliautai.

Jei rūsių statybos evoliucija yra gana aiški, tai tolesnė antrojo statybos periodo likusių rūmų aukštų statyba dar nepakankamai išaiškinta, nors apytikriai pagal turimus duomenis ją taip pat galima nusakyti.

Kartu su rūsių rekonstrukcija šiuo periodu buvo statomi ir pirmieji donžono aukštai. Po to pradami darbai kairiojo sparno dabartiniame antrajame aukšte, o kiek vėliau ir dešiniojo sparno dabartinio antrojo aukšto statyba. Nustatant dešiniojo sparno statybos etapus, daug neaiškumų kelia laiptų narvelio rekonstrukcijos; nežinomas yra nei jų tikslas, nei laikas.

Kol kas neaiški viršutinių donžono aukštų ir dešiniojo sparno trečiojo aukšto statybos eiga. Kad dešiniojo sparno trečiasis aukštas statytas vėliau, aiškiai liudija donžone palikti štrabai. Gal būt, šio, dešiniojo, sparno aukšto ir likusių donžono aukštų statyba ir skyrėsi laiko atžvilgiu, bet vargu ar gali-

ma teigti, kad čia turima reikalo su dar vienu statybos periodu. Tai, be abejo, vieningos rūmų statybos idėjos užbaigimas.

Antruoju pilies statybos periodu buvo pastatytos ir rūmus supančios gynybinės sienos. Fosos siena statyta nežinia kada ir nežinia kam iškastame didžiuliam griovyje, dar įsikasant beveik statmenai į jo šlaitą. Tada buvo suformuota ir terasa tarp rūmų ir atraminių gynybinių sienų, supilant gana storą žvyro sluoksnį.

Reikia pastebėti, kad atraminės-gynybinės sienos pradėjo griūti jau netrukus po pilies statybos. Fosos siena ne tik išgriuvo, bet buvo ir atstatyta. Pasviro šiaurės rytų ir šiaurės vakarų gynybinės-atraminės sienos. Šiaurės rytų sienos pasvirimo santykis (1:5) gana didelis, ir siena jau tada buvo tvirtinta. Maždaug 15 m nuo atraminės-gynybinės sienos šiaurės rytų kampo pastatytas kontraforsas ir gana didelė sienos dalis pastorinta. Tvirtinta pastorinant ir šiaurės vakarų siena.

Antruoju periodu pastatyti dabartiniai salos kunigaikščių rūmai, juos juosiančios gynybinės sienos su įvairios paskirties bokšteliais, prie rūmų suformuota terasa ir pradėta formuoti fosa.

Kunigaikščių rūmai susideda iš dviejų sparnų: kairiojo ir dešiniojo bei donžono.

Kadangi per pirmąjį donžono aukštą buvo važiuojama į rūmų kiemėlį, todėl jame įrengta gana sudėtinga uždarymo sistema. Įvažiavimą dengė pakeliamas tiltas.

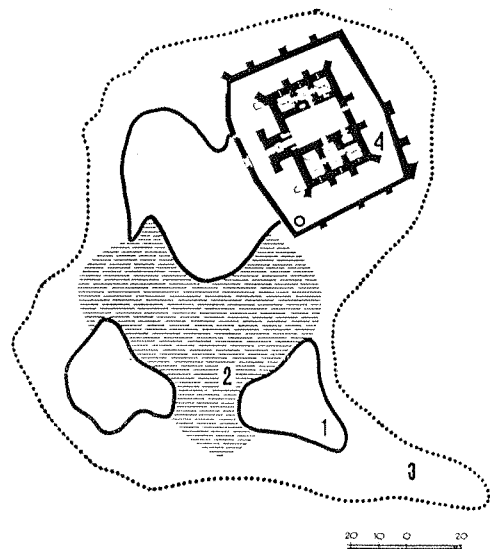
Be pakeliamojo tilto, čia dar buvo pakeliamos geležinės grotos, kurios slankiojo tarp plytų mūro užkarpos ir akmeninių staktų; užkarpos ir staktų apatinės dalys išlikusios. Akmeninės staktos įrengtos

⁷⁴ I. Jučienė, 1962 m. archeologinių tyrimų Trakų salos pilyje ataskaita, Vilnius, 1962, SMRGD, brėž. Nr. 10.

⁷⁵ P. Kulikauskas, LTSR MA Istorijos instituto archeologinių kasinėjimų, vykdytų 1960 m. Trakuose, ataskaita, LTSR

MA Istorijos instituto archeologijos sektoriaus archyvas, l. 2.

⁷⁶ I. Jučienė, 1960 m. archeologinių kasinėjimų Trakų salos pilies rūmų terasos teritorijoje ataskaita, Vilnius, 1960, SMRGD, l. 7.

26 pav. Salos pilies antrojo statybos laikotarpio planas:

- 1 — buvusios salos, 2 — spėjamas durpyno plotas,
- 3 — dabartinė Pilies sala, 4 — antruoju statybos laikotarpiu pastatyti kunigaikščių rūmai

mediniams vartams atremti ir vartų vyriams įtvirtinti. Uždarius vartus, jie buvo užstumiami rąstu, kuriam abiejose glifo pusėse mūre padarytos skylės.

Iš pilies kiemelio po donžonu buvo dar vieni mediniai vartai, tik jų vyriai įdėti tarp dviejų smiltainio blokų. Tarpuvartės grindinys iš akmenų. Dabartinis jo lygis maždaug atitinka senąjį.

Po grindiniu rasta nedidelė arkine sąrama angelė, labai panaši į rūmus supančioje šiaurinėje atraminėje gynybinėje sienoje esančią kanalizacijos angelę. Rastoji po grindiniu greičiausiai buvo tarpuvartės kanalizacijos anga.

Tarpuvartė donžono viduryje dengta kryžminiais skliautais; jų pėdsakų tebėra visuose keturiuose kampuose. Kadangi kairioji donžono siena storesnė (joje laiptų nar-

velis), todėl kairioji įvažiavimo glifo pusė be užkarpos. Daryti užkarpa, siaurinant vartus arba ploninant laiptų narvelio sienas, senieji statytojai, matyt, nesiryžo.

Šonines donžono sienas iš lauko rėmė masyvūs kontraforsai. (Kontraforsais J. Borovskis klaidingai laikė ir prie donžono buvusio barbakano sienų liekanas.)

Į donžono antrąjį aukštą iš pilies kiemelio ėjo donžono kairėje laipteliai. Plytinės laiptų pakopos dengtos lentomis, kurių žymių išliko šoninėse laiptų narvelio sienose.

Antrojo donžono aukšto paskirtis tiksliai nėra žinoma. Spėjama, kad jame budėdavusi sargyba. Patalpoje išliko langas į kiemelį; jis, kaip ir beveik visos donžono angos, išeinančios į kiemelį, aprėmintas figūrinėmis (su voleliu) plytomis. Kitoje nuo įėjimo į šį aukštą sienoje yra niša. Patalpoje, perdengtoje cilindrinio skliautu, tur būt, buvo židinyš.

Į kitus donžono aukštus galima užlipti dešinėje donžono sienoje einančiais suktais laiptukais, mūrytais ant trompų ir užklotais lentomis.

Įėjimo į trečiąjį donžono aukštą anga iš lauko aprėmintą dviem volinėm plytom. Angoje išliko lizdai staktoms, kurios šiose duryse buvo gana masyvios. Šio aukšto šoninių donžono sienų liekanose tebėra dviejų angų vienos pusės glifai. Dėl sienų storumo angos išmūrytos nišose (kad būtų šviesiau).

Kairėje patalpos pusėje dalį išorinės sienos užima einas į viršų suktas laiptų narvelis. Todėl, norint perdengti patalpą cilindrinio skliautu, kairėje pusėje esanti donžono siena ant arkos dirbtinai pastorinta. Dėl to šioje vietoje lango anga lyg dviguboje nišoje.

Trečiajame donžono aukšte kiemo sienoje, kaip minėta, tebėra geležinių konsolių pakeliamojo tilto skrysciams likučių.

Į ketvirtąjį aukštą užlipame tais pačiais suktais laiptukais. Iš jų pro duris įeiname į koridorių, kuris jungė rūmų kairiojo sparno pastogę ir donžono ketvirtąjį aukštą su laiptų narveliu.

Manoma, kad penktasis aukštas buvo pilies koplyčia. Čia, kiemo sienoje, išliko buvusių žvaigždinių skliautų pėdsakų ir durys į balkoną. Ši durų anga vienintelė, išlikusi visa ir turinti smailią arką.

Abiejų rūmų sparnų rūšiai iš esmės nesiskiria. Trys rūsio kambariai dengti cilindriniais skliautais, pereinami, durys įrengtos pertvarinėse sienose. Tarp rūsijų skirtumas tik tas, kad kairiojo sparno rūsio kiemo sienoje yra slapti laiptukai, susisiekia su antrojo aukšto galine patalpa. Iš to J. Borovskis darė išvadą, kad šioje vietoje antroje aukšte turėjusios būti didžiojo kunigaikščio patalpos. Pavojaus metu šiais slaptais laiptukais galima buvo nepastebimai išeiti iš pilies. Asla rūsioose plūkto molio. Galinėje dešiniojo sparno rūsio dalyje įrengta šio sparno centrinio šildymo krosnis.

Kairiojo sparno antrojo aukšto visos trys patalpos panašios, tik galinės — stačiakampės, o vidurinė — kvadratinė (5,82 × 5,82 m). Visų jų skliautai žvaigždiniai; apie juos galima spręsti iš tebesančių atraminių galvučių, nerviūrų arba skliautų guolių liekanų.

Kaip minėta, šio aukšto langų angos labai skiriasi nuo kitos rūmų

dalies angų. Be to, jų sąramos jau buvo rekonstruotos.

Trečiasis kairiojo sparno aukštas sunykęs, tačiau likę pėdsakai leidžia spręsti apie buvusias jo formas. Ir čia skliautai žvaigždiniai. Juos restauruojant, paimtas sudėtingesnis nerviūrų piešinys, nes galvota, kad patalpos galėjusios būti kažkokios kitos paskirties. Tokią mintį įkvėpė labai sudėtingos langų angos. Ir iš vidaus, ir iš lauko langus rėmino trys volinių plytų eilės. Iš vidaus lango glife yra išlikę blokų, į kuriuos, matyt, įdėdavo vyrius. Galimas dalykas, kad šiuose didžiuliuose languose iš vidaus bus buvusios langinės.

Donžonas nuo kairiojo sparno atitrauktas, todėl tarp jo ir kairiojo sparno sienoje iš galerijos yra pamūryta niša. Pro ją, kaip spėjama, stebėta pilies aplinka, o vėliau — priešpilis.

Virš trečiojo aukšto — šaudymo pastogė. Išėjimo iš donžono angą ir šaudymo pastogę jungė savotiškas koridorius. Jo žymių išliko donžono sienoje. Išorinė koridoriaus siena 82 cm storio (parapeto storis), o vidaus — 62 cm. Koridorius perdengtas cilindrinio skliautu.

Kairysis rūmų sparnas, ypač jo šiaurės vakarų kampas, buvo sunykęs. Spėjama, kad šioje vietoje buvo danskeriai* labai susilpnino tą sienos dalį. (Kad čia būta danskerių, liudija netoli nuo šio kampo gynybinėje sienoje esanti kanalizacijos arkutė.)

Dešiniojo sparno visą antrąjį aukštą užėmė reprezentacinė salė. Ji perdengta žvaigždiniais skliautais, grindys — keraminių plytelių.

* Danskeris — gynybinių pilių architektūrinis elementas, iškištas iš mūro plokštumos

ir dengtu tiltu jungiantis atokiau stovintį bokštą.

Languose buvo vitražai. Jų stikluku liekanų rasta archeologinių kasi-nėjimų metu, o metalinių rėmų atspaudų liko lango glifuose. Langu glifai aprėminti volinėmis plytomis; palangės iškirstos vėliau.

Salė turėjo būti labai puošni; tai liudija freskų liekanos.

Trečiajame šio sparno aukšte — trys patalpos, perdengtos žvaigždiniiais skliautais. Skliautų atramos čia beveik prie pat grindų: norėta išlaikyti vienodą sparnų aukštį, nors dešinysis sparnas žymiai platesnis už kairįjį.

Kairiojo ir dešiniojo sparno patoges jungė galerija,ėjusi pagal donžono sieną nuo kiemo. Galerija buvo dengta; 1962 m. tyrimų metu surasta gegnių lizdų donžono sienoje. Ir gegnių, ir konsolių lizdai, piliai netekus reikšmės, užmūryti.

Abu sparnai išliko iki karnizo, kurio liekanų rasta donžono šoninėse sienose. Matavimai parodė, kad karnizo liekanos tiek ant donžono šoninių sienų, tiek ant donžono kiemelio sienos buvo vienodame aukštyje. Tai dar kartą patvirtina, kad abiejų sparnų būta vienodo aukščio.

Rūmuose buvo ir centrinis hipokaustinio* tipo šildymas. Kairiojo sparno šildymo krosnies pakura iš-eina tiesiai į kiemą, o dešiniojo — įrengta rūsyje.

Reikia manyti, kad šiltas orasėjo tiesiai į patalpą, išskyrus salę, kur buvo šildomos grindys. Vėliau pilyje įrengti labai puošnūs rene-sansiniai židiniai. Kad jie buvo, liu-dija daugybė koklių, randamų visoje pilies teritorijoje.

oo

* Hipokaustinis šildymas — šildymas po grindimis ar asla; šiluma eina iš plytų mūrytais kanalais.

Pirmųjų rūmų aukštų (iki ant-rojo aukšto palangių) apdaila — ply-tos. Apdailos storis iki 60 cm. Pasi-taiko ir juodais galais plytų; joks raštas iš jų nedėliotas.

Virš plytų mūro iki trečiojo aukšto — akmens mūras, o aukš-čiau jo — vėl plytos iki pat viršaus. Plytų naudojimą pirmuosiuose aukštuose J. Borovskis aiškino kaip konstrukciją, susijusią su gynyba. Bet reikalas, tur būt, ne tas. Tokią apdaila rodo tam tikro statybos periodo konstruktyvinį sprendimą, įvairių statybos periodų susidūrimą.

Akmenų mūras kyliuotas dau-giausia plytų kyliais. Siūlės užtrin-tos skiediniu lyg savotišku tinku, dengusiu ne tik kylius, bet iš dalies ir akmenis. Tokios faktūros pavyz-džių dar ir dabar matyti dešiniojo sparno sienose. Visos architektūri-nės detalės (glifai, kampai ir kt.) iš plytų. Išimtį sudaro sunkių durų vyriams įtvirtinti smiltainio blokai ir akmeninės donžono vartų staktos. Renesanso epochoje, pasikeitus me-niniam skoniui, pilies kiemelio sienos ir patalpos nutinkuotos.

Rūmų kiemelyje (11,5×21,0 m dydžio) gana didelis nuolydis šiau-rės link; kiemelis grįstas akmeni-mis. Dabartinis grindinio lygis yra beveik nepasikeitęs. Lietaus vanduo subėgdavo kiemo viduryje einančiu grioveliu į kiemo gale esančią pil-tuvo formos duobelę, iš kur per an-gą (40×40 cm) užpakalinėje rūmų kiemo sienoje ir toliau per kitą angą šiaurės rytų rūmus supančioje gynybinėje sienoje ištekėdavo į ežerą. Iš kiemelio buvo įeinama į abi donžono laiptines, sparnų rū-

sius, šildymo sistemas ir į medinę antrojo aukšto galeriją.

Reikia manyti, kad antruoju sta-tybos periodu buvo išmūrytos ir rūmus supančios gynybinės sienos. Kad ežero vanduo nepaplautų fosos sienų, jos dugnas išplūktas 50 cm šlyno sluoksniu. Matyt, tuo pačiu tikslu šlyno sluoksniai (18—40 cm storio) kloti beveik po visais gyny-binių sienų pamatais. Ypač sustip-rinti buvo šiaurės vakarų gynybinės sienos pamatai. Be šlyno, po ja pa-dėtas medinių rąstų karkasas*.

Rūmus supančios sienos nevie-nodo storio (1,5—2,4 m), statytos iš akmens ir plytų, naudojant jas tiek viduje, kaip užpildą, tiek išorėje, kyliuojant tarpus tarp akmenų. Ak-menys įvairaus dydžio — pamatuose didesni, o viršuje ir sienų gilumoje — mažesni. Viršutinėse gynybinių sienų dalyse panaudota medinė skersai sieną einanti armatūra. Kad ji buvo, matyti iš to, jog 1952 me-tais pilies darbų vykdymo žurnale arch. B. Paškevičiaus padarytame abrise pietryčių gynybinėje sieno-je prie fosos pažymėtos trys skylės (20×20 cm).

Šiaurės vakarų ir pietryčių sienas rėmė nedideli kontraforsai, surišti su gynybinėmis sienomis. Šiau-rės rytų sienoje išliko dvi kanaliza-cijos angos, perdengtos arkine sąra-ma, o šiaurės rytų kampe ir šiaurės rytų sienoje — skurdžios dviejų ke-turkampių bokštelių liekanos (tik cokolinės dalys). Todėl tiksliai bokš-telių paskirtis nėra žinoma. Tačiau, sudarant Trakų salos pilies genera-linį restauracijos projektą⁷⁷ ir nag-

oo

* Karkasas — pastato mediniai arba meta-liniai griaučiai formai arba proporcijoms išlaikyti.

⁷⁷ S. Mikulionis, Trakų salos pilis, Ge-neralinis restauracijos projektas, Projek-

rinėjant atskirų pilies dalių paskir-tį, prieita išvada, kad pirmasis bokštelių — gynybinis, o antrajame — įrengti centralizuoti danske-riai. Dar vienas bokštelis stovėjo gynybinių sienų pietvakarių kampe. Jo pagrindas kontraforso formos. Bokštelis turėjo būti apvalus, trom-pų pagalba pereinantis iš keturkam-pės dalies į apvalią. Bokšto, kokį yra pavaizdavęs T. Makovskis gra-viūroje, pėdsakų šiaurės vakarų kampe nerasta.

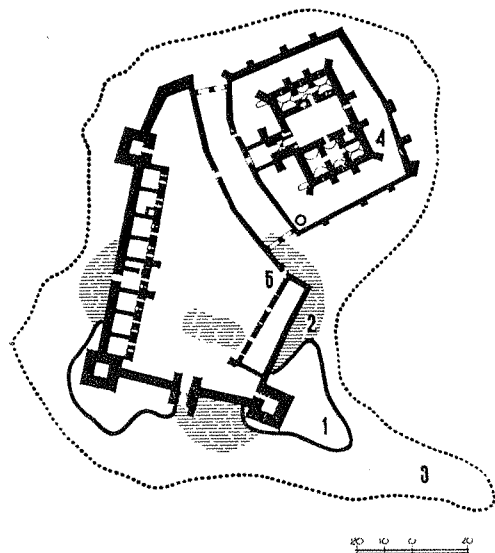
1962 m. archeologinių ir archi-tektūrinių tyrimų metu nustatyta, kad rūmus juosiančios gynybinės sienos griuvo, neišlaikiusios storų žvyro sluoksnių, supiltų formuojant terasą tarp rūmų ir gynybinių sie-nų, slėgimo.

Gynybinėms sienoms gelbėti im-tasi įvairių priemonių: šiaurės rytų sienos rytinėje dalyje pastatyti kontraforsai, o šiaurinėje dalyje (maždaug nuo sienos vidurio) pada-ryta 90 cm pločio banketė* (jos buvo išlikę 110 cm aukščio). Šiau-rės vakarų siena, kaip minėta, pasto-rinta maždaug 70 cm. Deformavosi ir fosos sienos. Pamatuose iš vidaus matyti dideli horizontalūs plyšiai. Kai kur sienos atstatytos (greičiausiai nugriuvus senosioms) ant senų pama-tų. Visų gynybinių sienų viršuje tu-rėjo eiti parapetas su šaudymo an-gomis.

Prie rūmus supančios gynybinės sienos pietryčių kampo terasoje yra šulinys. Prie pat vandens šulinio ren-tinys medinis, keturkampis, o aukš-čiau — apvalus, mūrytas iš akmenų.

tinio pasiūlymo stadija, 1967—68, Vilnius, SMRGD, I. 1—23.

* Banketė — sienos apatinės dalies prapla-tėjimas, kad ji mažiau smegtų į žemę.

27 pav. Salos pilies trečiojo statybos laikotarpio planas:

1 — neužstatytos buvusių salų dalys, 2 — neužpilti durpyno plotai, 3 — dabartinė Pilies sala, 4 — antruoju statybos laikotarpiu pastatyti kunigaikščių rūmai, 5 — trečiuoju statybos laikotarpiu pastatytas priešpilis

Prieš donžoną iki pat gynybinės sienos buvo barbakanas, pastatytas donžono vartų apsaugai. Barbakanas išmūrytas vėliau už donžoną ir gynybines sienas, nes jo sienos priglaustos prie pilies sienų.

Trečiuoju pilies statybos periodu išmūrytas priešpilis. Atskiros priešpilio, kaip ir rūmų dalys, statytos ne vienu laiku. Tačiau priešpilio statyboje tiek aiški viena idėja ir pertraukos tarp statybos darbų tokios trumpos, kad čia, be abejo, susiduriama iš esmės su vienu statybos periodu.

Didelė priešpilio dalis buvo statoma itin nepalankiomis sąlygomis — ežero vandenyje ir durpyne, tačiau senieji statytojai visiškai išsprendė jiems iškilusius sudėtingus statybos klausimus. Bokštai pastatyti salų pakraščiuose ant tvirto grunto, sienos

tarp jų išvestos tiesiai ir kad jos, stovėdamos ant durpių, nesideformuotų, klota, kaip minėta, viena ar kelios eilės rąstų. Priešpilio sienos, ypač stovinčios ant durpių, kad vanduo jų nepaplautų, mūrytos lyg klojiniuose. Be to, saugant sieną nuo bangų mūšos, vietomis dėta antra klojinių eilė, tarpą užpilant žemėmis. Ši konstrukcija visiškai pasiteisino — gynybinės sienos tebestovi ir šiandien. Tik antrojo aukšto skliautams slegiant, kiek pasviro vakarinių kazematų kiemo siena; ji paremta dviem kontraforais, pastačius vakarinius kazematus.

Įdomu, kaip senieji statytojai padėjo pamatus vandenyje? Ieškant atsakymo į šį klausimą, 1962 m. architektūrinių tyrimų metu nagrinėta Trakų ežerų sistema ir prieita išvada, kad, statant pilį, Trakų ežerų vandens lygis buvo pažemintas. Vėliau vandens lygis palaiapsniui galėjo būti pakeltas; tai liudytų nuolat aukštinamas priešpilio kiemas.

Šią išvadą remia ir karaimų legenda apie didelį potvynį ir juos nuo šios nelaimės gelbėjusį Vytautą. Matyt, karaimų atmintyje yra išlikę atsiminimų apie buvusį didelį, nors ir trumpalaikį, ežerų vandens lygio svyravimą.

Nuomonė, kad Trakų ežerų vandenį nuleido grafas Tiškevičius, norėdamas jo gauti Lentvario tvenkiniams, yra nepagrįsta. Apskritai Tiškevičius, žinoma, galėjo pasinaudoti XV a. kanalu.

Priešpilį statant, atlikti tiesiog milžiniški aikštelės paruošimo darbai. Neturėdami vienos gynybinio požiūriu geros salos, pilies statytojai ją, galima sakyti, sukūrė ir ne tik puikiai įveikė sunkias gamtines sąlygas, bet, labai meistriškai išdėstę atskiras priešpilio dalis, išsprendė tiek gynybinius, tiek visus kitus klausimus. Todėl iš tikrųjų senųjų vietinių

meistrų nuopelnai yra daug didesni, negu apie tai rašė J. Borovskis. Nepasitvirtina taip pat M. Moreliovskio nuomonė, kad salos pilis pastatyta iš karto, kad pilyje galima įžiūrėti genujiečių arba italų ranką⁷⁸.

Trakų salos pilyje, be nacionalinės gotikos bruožų, be abejo, galima atrasti ir europinių, bet neabejotina, kad pilį statė tik vietiniai meistrai, turėję galias ir senas tradicijas, kurios ir padėjo meistriškai išspręsti visus klausimus. Su iškilusiais uždaviniais svetimšalis italas, venecijietis ar kitas vargu ar būtų taip susidorojęs.

Salos pilies priešpilyje pirmiausia buvo pastatyti bokštai su gynybinėmis sienomis, po to — vakariniai, o vėliausiai — rytiniai kazematai. Šiuo statybos periodu suformuoti ir visi fosos elementai.

Į pilį buvo įvažiuojama pro priešpilio vartų bokštą, esantį maždaug pietinės sienos viduryje. Šio bokšto išliko pirmasis aukštas su uždarymo sistema, kuri labai panaši į esančią po rūmų donžonu.

Įvažiavimas nuo ežero buvo uždarytas pakeliamu tiltu, jo buvimą liudija išlikusi niša, kurioje tilpdavo ir tiltas, ir jo akmenys. Iki pastarojo laiko pakeliamo tilto akmenų vietos autentiškumas kėlė įtarimą, nes akmenys išdėstyti vienas aukščiau, kitas 15 cm žemiau.

1967 m. archeologinių kasinėjimų metu⁷⁹ nustatyta, kad bokšto dešinėsios pusės priekinė dalis stovi ant durpių sluoksnio (1,8 m). Durpėms susispaudus, bokštas ne tik nusėdo, bet dešinioji pusė, sienoms suskilus, pasviro į priekį. Todėl dešinysis pa-

keliamo tilto akmuo ne tik paslinko į priekį, bet taip pat nusėdo. Pasvirusi siena buvo atremta kontraforu, kurio liekanos dar ir dabar matomos bokšto fasade.

Pakeliamo tilto ilgis buvo apie 3,30 m, nes maždaug tiek nuo bokšto nutolusi pirma tilto polių eilė. Jo ilgį parodo ir du ažuoliniai keturkampiai poliai, kurie greičiausiai susieti su tilto atraminėmis konstrukcijomis.

Kokiu būdu buvo pakeliamas tiltas — skryščiais ar svertais — dar sunku pasakyti, nes galimi abu variantai.

Toliau už akmeninių staktų, kurių apatinių dalių išliko, buvo vartai. Vartų vyriams įtvirtinti staktose iškalti guoliai. Reikia manyti, kad iš pilies kiemo buvo dar vieneri vartai, panašiai kaip ir donžone. Nors šioje vietoje smiltainio blokų vyriams įtvirtinti dabar nematyti, bet jie gali būti iškritę. Jei tarpuvartėje buvo grindinys, tai jis buvo tokiam pat aukštyje, kaip pakeliamo tilto guoliai (žemiau sienų mūras labai nelygus). Grindinio už akmeninių staktų 1967 m. archeologinių kasinėjimų metu nerasta. Dalis tarpuvartės buvo perdengta skliautais, kurių pėdsakų dar matė J. Borovskis. Nors vartų išliko tik pirmasis aukštas, iš jo liekanų bei analogijų galima spręsti ir apie viršutinių bokšto aukštų išplanavimą, architektūrines formas.

Priešpilyje, be vartų bokšto, kuris galėjo būti net penkių aukštų, buvo dar trys galingi keturkampiai apačioje ir apvalūs viršuje bokštai, skirti patrankoms.

⁷⁸ M. Morelowski, Zamek najeziorny w Trokach a źródła formy zachodnie i czarnomorskie, — „Myśl karaimska“, t. I, Wrocław, 1946, p. 94, 108.

⁷⁹ K. Mekas, Trakų salos pilies archeologiniai tyrimai, 1967, SMRGD, I. 10.

Atokiausiai nuo gynybinių sienų stovįs pietryčių bokštas išsilaikė geriausiai, tačiau jis daugiausia restauruotas.

Pietinė gynybinė siena remiasi į šio bokšto vidurį, o rytinės sienos ir bokšto kiemo sienos trasa sutampa. Dėl to bokšto perimetras kieme tiek sumažėjo, kad neliko net vietos įėjimui į bokšto pirmąjį aukštą. Įėjimas čia išmūrytas lyg nišoje vakarų ir šiaurės sienų susikirtime.

Pirmojo aukšto paskirtis ūkinė, ką liudija gana plačios durys aukščiau minėtame įėjime. Įėjimo angos glife yra nišos žibintams. Durys buvo dvejų, apie tai galima spręsti iš išlikusių mediniam buomui slankioti lizdų ir vyrių liekanų. Pirmasis aukštas apėmė keturkampę bokšto dalį. Ji apvalėjo viduje per trompas, o iš išorės — per nusklembtus kampus. Pietinėje sienoje pastebima nežymi bokšto rekonstrukcija, įvykdyta dar bokšto statybos metu. Pirmojo aukšto švieslangis buvo pamūrytas per žemai. Jį prisiėjo užmūryti ir naują išmūryti kiek aukščiau.

Į antrąjį bokšto aukštą įeinama iš kiemo per medinį balkoną, kurio sijų galų lizdai išliko pietinėje gynybinėje sienoje. Antrojo aukšto paskirtis, matyt, irgi buvo ūkinė, ką liudytų labai siauri švieslangiai.

Į visus kitus aukštus galima patekti suktais laiptais, esančiais kairiajame įėjimo į antrąjį aukštą glife; laiptai apšviesti siaurais stačiakampiais švieslangiais. Bokšto laiptų narvelis restauruotas prieš antrąjį pasaulinį karą; jo restauracija nelabai tiksli.

Sprendžiant priešpilio bokštų aukštį, reikėjo žinoti, kiek aukštų buvo skirta patrankoms išdėstyti. Visi architektai, dirbę Trakų salos pilyje, priėjo vieningą nuomonę, kad patrankoms skirtų aukštų buvo tik

du — trečiasis ir ketvirtasis; šiuose aukštuose ir išdėstytos X formos patrankų šaudymo angos. Virš ketvirtąjo aukšto jau ėjo šaudymo pastogė. Bokštą dengė kūginis čerpių stogas. Iš trečiojo bokšto aukšto išliko išėjimas į pietinės sienos parapetą, kurio žymes pridengė prieškarinės restauracijos mūras.

Dar neišspręsta, kaip jungėsi bokštas ir rytinė gynybinė siena; reikia manyti, kad juos jungė bendra galerija, kurios likučių tikimasi rasti bokšto kiemo sienoje.

Tarpaukštiniai bokšto perdengimai mediniai. Jų buvimą liudija paliktos briaunelės sijoms padėti. Viršutiniame aukšte galėjo būti skliautai priešgaisrinei apsaugai. Ar buvo kitų kokių nors elementų, sunku pasakyti, nes bokštas, kaip minėta, prieš karą restauruotas, ir visi senieji pėdsakai yra po nauju mūru. Lankytojų patogumui ant šio bokšto buvo uždėta gelžbetoninė plokštė.

Pietvakarių bokšte iki mūsų dienų tebėra pustrečio aukšto, o XIX a. antrosios pusės nuotrauka rodo, kad tada bokštas dar buvo išlikęs iki parapeto. Nuo aukščiau aprašyto pietryčių bokšto jis skiriasi tik savo padėtimi gynybinių sienų atžvilgiu ir detalėmis.

Į bokštą buvo patenkama per antrojo aukšto balkoną. Kad balkonas buvo, matyti iš likusios skylės medinėms konsolėms. Pastačius vakarinius kazematus, įėjimas į bokštą atsidūrė antrajame kazematų aukšte. Durų į pirmąjį aukštą bokšte nėra. Dėl to Borovskis šį aukštą priskyre kalėjimui. Į pirmąjį aukštą buvo nusileidžiama iš antrojo greičiausiai per angą grindyse. Pirmajame aukšte išliko vienas siauras švieslangis ir neaiškios paskirties skylės sienoje. Antrojo aukšto paskirtis galėjo

būti ūkinė, nes visose jo sienose švieslangiai siauri.

Į kitus aukštus patenkame suktais laiptais, kurių pėdsakų yra bokšto ir pietinės gynybinės sienos susikirtime. Kad jų būta, matyti iš didelio išgruovimo šioje vietoje ir pietinių narvelio sienų plytų mūro gilumoje. Šviesa į laiptus krito pro viršutinių aukštų švieslangius.

Šiaurės vakarų bokštas, iki jį atkasant 1954 m., buvo visai užverstas griuvėsiais, nes, ežero vandeniui paplovus jo pamatus, priekinė, taip pat dalis šoninių sienų suskilo ir nugriuvo. Palyginus su kitais bokštais, jis buvo labiausiai nukentėjęs. Kiek geriau išsilaikė bokšto kiemo dalys, stovinčios ant gero grunto. Dar XIX a., kaip rodo ikonografija, bokšto kiemo sienos likučiai gana aukštai kyšojo iš griuvėsių krūvos.

Šiaurės vakarų bokšto sprendimas toks pat, kaip ir aukščiau išvardytų. Tik jis stovi vakarinės gynybinės sienos kampe, kiek atokiau nuo fosos, salos pakraštyje ant žemėjančio ežero link paviršiaus, todėl į jį ėjo laiptukai, esantys durų angos glife. Glife tarp smiltainio blokų išliko vyriai durų varčioms ir nišos.

Priėpilio pietinė ir vakarinė gynybinės sienos buvo vienodo aukščio, ką liudija maždaug vienodame aukštyje išėjimai iš pietryčių bokšto ant pietinės ir pietvakarių bokšto ant vakarinės gynybinės sienos. Išėjimas ant minėtų sienų parodo ir parapeto pado lygį.

Gynybinės sienos tarpas tarp šiaurės vakarų bokšto ir priešpilio šiaurės vakarų kampo yra labai storas, ir parapeto šaudymo angos čia

galėjo išeiti į abi puses. Į lauką nukreiptos šaudymo angos buvo skirtos ginti prieigoms prie vakarinio fosos galo, o į kiemelį — apšaudyti tiltą per fosą.

Taip pat manoma, kad priešpilio šiaurės vakarų kampe ant gynybinės sienos buvo bokštėlis, bent vienu aukštu aukštesnis, nei gynybinių sienų parapetas. Jo paskirtis — flankuoti prieigas prie fosos ir šaudyti išilgai rūmų gynybinės sienos. Rytinės gynybinės ir fosos sienos yra 1,0 m plonesnės, todėl jos galėjo būti žemesnės.

Rytinė siena, matyt, buvo akla iki pat parapeto, o fosos sienoje — daug įvairios paskirties ir formos angų. Sienos apačioje prie pat rytinių kazematų yra gana plati, nišoje paslėpta, durų anga. Durys buvo užstumiamos rąstu, kuriam slankioti abiejose nišos glifo pusėse paliktos keturkampės skylės. Prie angos iš lauko dešinėje yra lyg kontraforso pėdsakai. Manoma, kad pro šią angą buvo išeinama tik už pilies. Iš viso šiame kampe dar daug neaiškumų.

T. Makovskio 1600 m. graviūroje priešpilio šiaurės rytų kampe yra ir ketvirtasis bokštas. Nors aiškių duomenų apie jį nebuvo, tačiau kai kurie ankstesni pilies tyrinėtojai jį savo darbuose vaizduoja. 1926 m. sudarydamas Trakų salos pilies planą, V. Girdvainis priešpilio šiaurės rytų kampe aiškiai parodo ketvirtojo bokšto liekanas. Be to, ir J. Borovskis savo makete šiame kampe taip pat pavaizdavo išeinantį už gynybinių sienų bokštėlį, nors ir žymiai mažesnį, negu likusieji trys. Tačiau darbų ataskaitoje⁸⁰ jis kategoriškai tei-

⁸⁰ J. Borovskis, Trakų salos pilies kaip tvirtovė ir Didžiojo kunigaikščio rezidencija atliktų konservacinių darbų švieso-

je, — Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis, t. I, p. 202.

gia, kad ketvirtojo bokšto nebuvo. Kad ketvirtojo bokšto šiame kampe nebuvo, rodo ir archeologiniai kasinėjimai, kurių metu jokių bokšto pėdsakų nerasta.

Išstudijavus sienos tarpą tarp arkų fosose ir šiaurės vakarų kampo, vis tik reikia prieiti išvada, kad šioje pilies dalyje bokštas buvo planuotas, tik ne pačiame kampe, o kiek toliau. Jo ir statyba buvo pradėta. Iš to planuoto ir pradėto statyti bokšto ir bus išlikę durų angos ir vienos sienos (dabar lyg kontraforsas) pėdsakų. Dėl labai blogo grunto statyti bokštą, matyt, buvo atsisakyta.

Vakariniai kazematai dviejų aukštų, su šaudymo pastoge ir šaudymo angomis, išeinančiomis į visas puses. Pirmasis aukštas skirtas ūkinėms reikmėms, nes jokių gyvenimo pėdsakų archeologinių kasinėjimų metu čia nerasta. Visos pirmojo aukšto patalpos, išskyrus kai kurias detales, tipiškos: į kiekvieną jų po vienerias duris, kiekvienoje po vieną langą, skersinėse sienose durų nebuvo.

Išimtį sudaro dvi pirmosios patalpos nuo šiaurės vakarų bokšto. Vietoj lango ir vienoj, ir kitoj yra X formos šaudymo angos patrankoms; jų paskirtį parodo patrankoms įtvirtinti konstrukcijos pėdsakai, kurių yra angos glife.

Antroje patalpoje, be to, išlikusi hipokaustinio tipo šildymo krosnis, iš esmės niekuo nesiskirianti nuo kunigaikščių rūmų to paties tipo apšildymo krosnių, įrengtų abiejų sparnų rūsiuose.

Kitokia yra dar viena patalpų grupė, esanti maždaug viduryje vakarinių kazematų. Vienos jų vakarinėje sienoje matyti užmūryta arka, išeinanti į lauką. Ilgai nežinota, kokia jos paskirtis. Ji paaiškėjo, tik nustatius buvusį natūralų paviršių, ant kurio statytas priešpilis: ši anga,

esanti žemiausioje pilies vietoje, lyg vartai, pro kuriuos galima buvo įplaukti į priešpilio kiemą; ja, matyt, naudotasi medžiagoms transportuoti ir kitiems reikalams. Pastačius vakarinius kazematus ir kiemo pakraščiais supylus žvyro sluoksnius, ji neteko pirminės paskirties ir buvo užmūryta, paliekant vandeniui nubėgti nedidelę angelę. Kita kanalizacijos angelė buvo 2,0 m į šiaurę nuo minėtosios arkos.

Už šios patalpos į šiaurvakarių bokšto pusę yra vienas labai siauras kambarys. Šviesa į jį krinta pro kiemo sienoje esantį švieslangį, matmenimis beveik nesiskiriantį nuo švieslangių laiptų narvelio donžone ir priešpilio bokštuose. Pastaruoju metu prieinama išvada, kad siaura patalpa galėjo būti laiptų narveliu, pastatytu susisiekti su viršutinių kazematų aukštais.

Kazematuose durų angų apačia visur išklota lentomis; jų galų atspaudai dar ir dabar matyti kai kurių durų angų glifuose. Durys be staktų, kabinamos ant vyrių, įmūrytų durų glife. Vyrių pėdsakų randama visur, kur glife išlikęs senasis mūras. Durų glifuose taip pat yra nišų žibintams pastatyti.

Kazematų grindų ir langų aukštis nevienodas; jis priklausė nuo natūralaus paviršiaus lygio. Vakarinėje kiemo sienoje palikta užkarpa (suploninant antrojo aukšto sieną) pirmojo aukšto perdenginio sijoms padėti. Tačiau užkarpos aukščiui vakarinėje sienoje nesutapus su lizdų sijoms aukščiu kazematų kiemo sienoje, užkarpos paauskštintos, primūrijant plytinę apdailą. Antrajame aukšte suploninta ir kiemo siena.

Svirinama tuoj po statybos, vakarinių kazematų kiemo siena pavilklo nesurištas su išorine siena skersines sienas, ir tarp skersinių ir išorinės

sienos atsirado plyšių. Kiemo siena buvo paremta dviem labai masyviais kontraforsais, o atsiradęs plyšys — užmūrytas plytomis.

Kaip buvo uždaromi langai — nenustatyta; rastų viename lango angos glife metalinių virbų pėdsakų paskirtis nežinoma. Kitos skylės galėjo būti tiek nuo vitražų metalinių rėmų, tiek nuo paprastų metalinių langų grotų.

Antrajame vakarinių kazematų aukšte išliko vakarinė siena su trijų langelių pėdsakais. Iš jų ir pirmojo aukšto planinės struktūros galima daryti kai kurių išvadų apie antrojo aukšto planą, patalpų paskirtį ir jų architektūrinį konstruktyvinį sprendimą.

Iš esmės antrojo kazematų aukšto planavimas nesiskyrė nuo pirmojo aukšto. Kad durys į kiekvieną patalpą ejo iš lauko, pertvarose jų nebuvo, matyti iš to, jog antrasis aukštas turėjo galeriją. Įdomus jos konstruktyvinis sprendimas. Kadangi vakariniai kazematai siauri (7,0 m), tai pirmojo aukšto perdengimo sijos iškištos kiaurai per kiemo sieną ir jų galai panaudojami kaip konsolės galerijai. Antrojo aukšto kazematų skliautai nerviūriniai.

Stogas virš vakarinių kazematų — keturšlaitis, nes kitokia stogo forma arba frontonai galuose negalimi dėl čia esančių bokštų. Ilgieji stogo šlaitai turėjo būti vienodų nuolydžių; kitokios stogų formos labai abejotinos.

Sudarant Trakų pilies generalinį restauracijos projektą ir nagrinėjant atskirų vakarinių kazematų dalių išdėstymą, ieškota, kur galėjo būti danskeriai. Siaurosios patalpos siena buvo išgriuvusi net iki pirmojo aukšto. Prieita išvada, kad tiek išgriūti siena galėjusi tik dėl angų,ėjusių kiaurai, ir kad čia kaip tik ir buvo

vakarinių kazematų danskeriai. Be to, 1967 m. archeologinių kasinėjimų metu šioje vietoje rasta gerokai apnykęs smiltainio blokas, kuris galėjo būti panaudotas kaip blokas durų vyriams arba kaip konsolė. 1953 m., valant vakarinės sienos liekanas nuo griuvėsių, čia buvo rasta labai daug plytų. Tai irgi rodytų, kad šioje kazematų dalyje galėjo būti kažkokios iš plytų mūrytos (greičiausiai danskerio) detalės.

Rytiniai kazematai pastatyti kiek vėliau; tai liudija po jų pamatais esantis kultūrinis sluoksnis. Plonos sienos ir tai, kad jų pamatai kloti ant kultūrinio sluoksnio, rodytų, jog rytiniai kazematai buvo vienaaukščiai. Dabar jų tebėra tik menki likučiai, kurių paskirtis kol kas tiksliai nenustatyta. Sprendžiant iš gana plačių dvejų durų, čia galėjo būti ūkinės patalpos. Be durų, rytiniuose kazematuose išliko dar dvi angos kiemo sienoje. Prie pietvakarių kampo esanti X formos anga, gal būt, irgi buvo naudojama vartams į priešpilį ginti. Vidurinė anga, aprėmintą iš lauko ir vidaus po vieną volinę plytą, buvo švieslangis. Rytiniuose kazematuose galėjo būti dar vienas langas prie durų, fosos sienoje.

Tiek rytiniai, tiek ir vakariniai kazematai pastatyti daugiausia ant durpių. Kad siena nesvirtų, kazematų pietvakarių kampe buvo pastatytas masyvus kontraforsas. Pertvarų rytiniuose kazematuose nerasta jokių.

Pilį su krantu jungė tiltas. Seniausia žinia apie tiltą yra iš T. Markovskio 1600 m. graviūros. 1967 m. archeologinių kasinėjimų metu nustatyta, jog iš tilto teliko polių, kaltų ne vienu metu. Kad tiltas ejo iš pilies į Karaimų salą, visiškai įtikima, tačiau jo tolesnės trasos klausimas kol kas dar ginčytinas. Sunku patikėti,

kad vien gynybiniais sumetimais iš Karaimų salos jis eitų tiesiai į krantą, XIV—XV a. labai retai apgyventą.

Greičiausiai tiltas iš Karaimų salos per Bažnytėlės salą suko į pusiasalio pilį. Tai rodo daugelis polių prie minėtos salos kranto.

Priešpilio kiemas dar nėra galutinai ištirtas. Tačiau duomenys, gauti archeologinių kasinėjimų metu, leidžia nors iš dalies pasekti priešpilio kiemelio evoliuciją.

Pastačius gynybines sienas ir vakarinius kazematus, durpynas kieme sausintas, supilant storus žvyro klotus. Tačiau kiemo viduryje ilgą laiką išliko vandens rezervuaras (matyt, gaisrams gesinti ir ūkinėms reikmėms), kuris, pilį pavertus kunigaikščių rezidencija, buvo užverstas stambiais akmenimis.

Fosos sienos išlenktos. Tokios jos pastatytos, matyt, atsižvelgiant į vietos sąlygas ir strateginius sumetimus: kad nebūtų galima šaudyti išilgai fosos. Jos galuose — dviejų angų arkos, iš dalies atstojančios kontraforsus, iš dalies — pagrindas medinėms virš jų įrengtoms šaudymo galerijoms. Per fosą ėjo tiltas, kurio trijų ažuolinių polių pėdsakų rasta 1959 m., stiprinant fosos sienas. Pirmoji polių eilė įkalta per 4 m nuo rūmus supančios gynybinės sienos, o antroji — už 2 m nuo pirmosios.

Gynybinėje kunigaikščių rūmus supančioje sienoje prieš pat tiltą yra keturios (22×22 cm) įvairiais atstumais išdėstytos skylės. Kam jos — kol kas nenustatyta. Tos pačios sienos kairėje yra durų anga į atvirus laiptus fosos sienoje. Vandens lygiui

anksčiau esant aukštesniam, į fosą galima buvo įplaukti laiveliu ir minėtais laiptais patekti į terasą, supančią rūmus.

Konstruktvyvinio priešpilio sprendimo principai iš esmės nesiskiria nuo kunigaikščių rūmų sprendimo principų. Visos apatinės sienų ir bokštų dalys mūrytos iš akmenų. Apvaliųjų bokštų dalių apdaila — plytinė; iš plytų, be abejo, mūryti parapetai ir visos detalės. Užpildas sienų storyje — daugiausia įvairaus dydžio akmenys ir plytgaliai. Kyliavimas tarp akmenų eilių irgi įvairus: jei gynybinėse sienose kyliai akmenų, tai vakariniuose kazematuose vylauja plytų.

Trečiuoju statybos periodu salos pilis, kaip gynybinis įrenginys, buvo užbaigta; rezidencija ji paversta kiek vėliau.

1962 m. archeologinių kasinėjimų metu rasti ant griuvėsių priešpilio kieme pastatyti mediniai XVII—XVIII a. pastatai rodo, kad tuo metu kadaise didinga pilis nuskurdusi, buvusi apleista, tačiau dar neužmiršta.

Konservacijos darbai pradėti 1929 m. ir su pertraukomis truko iki 1939 m. Kas ir kur daryta J. Borovskio 1929—1939 m., matyti iš jo atskaitos, paskelbtos Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštyje (I tome).

Lietuvai atgavus Vilniaus kraštą, buvo sudarytas planas 10-čiai metų, numatęs visos salos pilies konservaciją-restauraciją.

Labai dideli pilies restauracijos-konservacijos darbai nuveikti po Didžiojo Tėvynės karo.

4. SALOS PILIES SIENŲ TAPYBA

Salos pilies didžiosios salės sienose, ypač langų nišų šonuose, dar ir dabar žymu ornamentų ir spalvotų figūrų likučių, nublukintų vandens ir sužalotų turistų. Kas pilies sienų dekoracijose buvo vaizduojama, nupiešė ir aprašė dailininkas Vincas Smakauskas 1822 m. Trakų pilies sienų dekoracijų piešinių V. Smakauskas nelaike savo kūryba. Jie jam tik priedas prie aprašymo teksto.

Imtis šio darbo jį paskatino prancūzų armijos pulkininko Labomo (La Beaume) knyga «La guerre en Russie» («Karas Rusijoje»). Knygoje aprašomas 1812 metų karas. Pirmajame jos tome autorius duoda žinių apie Napoleono armijos persikėlimą per Nemuną ir dėsto išpūdžius, patirtus Lietuvoje. Pastebėta ir Trakų pilis, yra net jos piešinys. Knyga V. Smakauską nemažai nustebino. Svetimšalis karininkas, matęs daug architektūros ir dailės kūrinių, susidomėjo lietuvių pilies griuvėsiais.

Salos pilyje V. Smakauskas išmatavo patalpas žingsniais ir aprašė, kaip kuris bokštas atrodo. Viduje buvę pilna griuvėnių, kai kur net iki trijų sieksnių. Pasižiūrėti sienų tapybos ir kopėčių nereikėjo. Freskų likučių radęs tik didžiojoje salėje ir kai kuriose kito aukšto langų nišose. Kituose mažesniuose to paties ir kito aukšto kambariuose tinkas buvęs nutrupėjęs, kyšoje tik plytos. Žarstydamas griuvenas ir apžiūrinėdamas tinką, jis įsitikinęs, kad freskų būta ne tik didžiojoje salėje, bet nustatyti, kas vaizduojama, jis neįstengęs.

Geriausiai išlikę piešiniai buvo langų nišose. Daugiausia tapybos žymių jis rado dešiniajame rūmų spar-

ne, reprezentacinėje (10×20 m) salėje. Kairiajame sparne tapybos žymių rasta trečiojo aukšto vakarinės patalpos pietiniame lange ir bokšto priešpaskutiniame aukšte. Tapytojo dėmesį pirmiausia patraukė geriausiai apšviestos didelės langų angų plokštumos. Piešiniuose V. Smakauskas matė istorines scenas. Savo piešinius V. Smakauskas sunumeravo. Iš viso jų buvo dvylika, neskaitant bendrų pilies vaizdų, darytų su projekcine lempa.

Pirmajame piešinyje — figūra juodu, ilgu drabužiu, sėdi ant suolo profiliu, dešinioji ranka sulenkta ir pakelta beveik iki veido, laiko indelį, panašios į auksinę spalvą. Laipteliai ir suolo dalis nutrupėję. Figūros veidas neįspūdingas, plaukai trumpi ir gana tvarkingai sušukuoti. Į dešinę atokiau nuo sėdinčios figūros matyti medinis daiktas, panašus į skrynelę ar suolo lėį.

Antrasis piešinys aiškesnis, nors tinkas gerokai suaižėjęs. Figūra sėdi profiliu krėsle su atramomis ant trijų laiptų paaukštinimo. Kepurė ant galvos gana aukšta, viršuje keturkampė, tamsios spalvos. Veidas atrodo gana jaunas, be ūsų ir be barzdos. Plaukai krinta iki apykaklės. Drabužis iš lengvos tamsios medžiagos iki pat kojų riešų, rankovės plačios. Dešinioji ranka truputį pakelta į viršų, pirštai praskėsti. Sėdinčios figūros dešinėje stovi moteris, kiek pasilenkusi, pakeltomis išskėtomis rankomis, atrodo, lyg ką aiškintų sėdinčiajam. Moters plaukai ant pakaušio susukti į kuodą, abi rankos nuogos, apsirengusi baltai, nuo juosmens iki riešų drabužis beveik be raukšlių, gelsvo atspalvio. Visa figūros laikysena primena antikinę moterį.

Trečiasis piešinys. Pusapvalios lango nišos viršuje figūra veidu atgręžta į salę, ant jos galvos — keturkampė kepurė, drabužis juodas, platus, panašus į kamžą, siekia net pėdas. Balta apykaklė, iš po kurios iki žemės krinta balta, sprindžio platumo juosta. Kita juosta juosia liemenį ir su pirmąja sudaro kryžių. Dešinėje pakeltoje rankoje — kryžius ar bulava (karvedžio buožė), sunku įžiūrėti. Kairioji — nuleista, joje išvyniotas pergamentas. Aplink daiktų nėra ir vos-ne-vos galima suprasti, kad figūra sėdi.

Ketvirtasis piešinys. Ant aptrupėjusios plokštumos ir vienoje, ir kitoje lango nišos pusėje atvaizduota ta pati scena. Kairėje plokštumos pusėje sėdi žmogus su balta apykakle ir kryžium ant suolelio, pastatyto ant kelių laiptelių paaukštinimo. Dešinioji ranka pakelta prie krūtinės, kairiaja kažką ima iš moters, nupieštos dešinėje paveikslo pusėje. Moters galva ir liemuo palenkti į sėdintį, kairėje rankoje ji laiko kaklo vėrinį ar grandinėlę. Figūra kupina nuolankumo ir paklusnumo. Už tos palinkusios, kažką duodančios figūros, stovi dar trys: dviejų moterų ir vieno vyro. Vyras apsirengęs ilgu juodu drabužiu su plačiomis rankovėmis. Ištiesta ranka sakytu, kad jis kažko prašo. Jo kepurė, panašiai kaip ir sėdinčiojo, keturkampė, ant klubų — juoda juosta.

Penktasis piešinys. Kairėje plokštės pusėje vos-ne-vos įžiūrima ant kažkokio paaukštinimo sėdinti figūra. Galva nepridengta. Į kairę nuo jos, gerai išžiūrėjus, matyti dar trijų figūrų galvos. Tiek priekinė, tiek ir už jos stovinčios figūros primena vienuolius bernardinus. Jų galvos nepridengtos arba jei ir pridengtos, tai vos įžiūrimomis beretėmis, o apsiaustai be gaubtų. Galvos keistos, veidai

tamsoki, ausys didelės, atstojusios, panašios į totorių. Reikia manyti, kad tai ne lietuvių giminės žmonės. Tolumoje matyti lyg koks pastatas, prie sienos dvi kolonos su neproporcingai dideliais kapiteliais, papuoštais trimis grioveliais. Kolonos, atrodo, rytietiško stiliaus, o visas pastatas primena turkų architektūrą. Virš kapitelių — net kelių nevienodo pločio sluoksnių architravas. Vidurinis — platesnis, išpieštas zigzagais. Tarp kolonų — keturkampė niša. Į visas puses nuo šio paveikslo tinkas nukritęs, matyti plytos.

Šeštasis piešinys. Tarp rėmų, kurių šoninės briaunos tiesios, o viršutinė ir apatinė — lenktos, kažkieno portretas. Vaizduojamojo apsiaustas juodas, nuo pasmakrės žemyn — balta juosta. Atrodo, dar kažkokio drabužio būta ant pečių. Spalvos tiek išblukusios, kad jos vos-ne-vos įžiūrimos.

Septintasis piešinys. Ant suolelio sėdi moteris. Kojos pavaizduotos iš šono, o veidas ir liemuo atgręžta beveik tiesiai į žiūrovą, ant galvos — vos pastebimas apdangalas. Drabužis ilgas, juodas. Dešinioji ranka atremta į suolelį, o kairioji — į kairiosios kojos šlaunį. Vaizduojamoji pikta, susierzinusi. Į dešinę nuo jos pulkeliu stovi keturios moterys, ant jų galvų skepetos arba paprastos be surišimų kepurėlės. Atrodo, kad jos nužemintai kažko prašo. Už jų, kiek atokiau, stovi vyras, atrodo, kad jis tuoj išeis. Ant jo galvos aukšta keturkampė kepurė, veidas išdidus, su ilga ant krūtinės krentančia barzda, apsiaustas platus ir ilgas, su pelerina ant pečių. Abi rankos ant krūtinės. Šio paveikslo spalvos dar gana ryškios.

Aštuntasis piešinys. Ši scena iš visų ryškiausia ir, tur būt, įdomiausia. Kairėje sėdi orus senis su banguota, gana ilga barzda, drabužiai juodi,

raukšlėti. Ant galvos keturkampė kepurė, tačiau žemesnė, negu kitų vyrų. Veidas protingas, bruožai griežti ir rimti; apskritai veidas išsiskiria iš kitų. Kairiosios rankos nematyti, o dešinioji truputį atkišta į priekį, atrodo, lyg senis ką šauktų ar įsakytų. Priešais jį kairėje moters figūra. Jos galvos apdangalas vos pridengia pusę plaukų, susuktų ant pakaušio į kuodą; apdangalas krinta ant kairiojo peties. Dešinioji ranka ištiesta į sėdinčią figūrą, o kairioji — sulenkta ant krūtinės. Už jos trys žmonės (V. Smakauskas rašo, kad du, tačiau spausdiname jo piešinyje aiškiai matyti trys: dvi moterys ir vienas vyras), pirmasis iš dešinės vyras, jis su apsiaustu, panašiu į romėnų togą. Ant jo galvos aukšta kepurė, panaši į kūgį, su atraitytais į viršų kraštais. Veidas jaunas, be barzdos ir ūsų. Iš visos laikysenos vyras nepanašus į paprastą, nekilmingą žmogų. Abi jo rankos pakeltos prie krūtinės. Už šio vyro stovi moteris, kurios matyti tik galva ir dalis liemens; ją užstoja pirmame plane esančios figūros. Atrodo, kad ji verkia, nes dešiniąją ranką laiko baltą skepetą, veidas pakreiptas į šoną. Ketvirtosios figūros, stovinčios viduryje tarp aprašytųjų moterų, V. Smakauskas nemini. Ties krūtine ji laiko kažkokią skepetą, veidas atgręžtas beveik profiliu. V. Smakauskas, matyt, neskyrė šių dviejų moterų arba kažkas supainiota, spausdinant jo rankraštį.

Devintasis piešinys. Niša abiejose pusėse ištrupėjusi, matyti plytos, tik pačiame arkos lanko viršuje galima įžiūrėti iš lapų pintas žvaigždes — rozetes. Jos artimos rytų stiliui. Tačiau tuo pačiu numeriu pažymėtame piešinyje rozečių nėra. Pačiame keturkampio viršuje matyti pasilenkęs žmogus su nepridengta galva. Iš visos povyzos ir dešinės rankos laiky-

senos atrodo, kad jis rašo arba skaito. Šią figūrą V. Smakauskas aprašo paveiksle, pažymėtame Nr. 10.

Aprašyme jis mini trylika fiksuotų vienetų, o prie rašinio pridėtame piešinyje jų tik dvylika, vadinasi, vienas praleistas, būtent, pažymėtas 9 eilės numeriu, tas, kuriame kalbama apie rozetes.

Dešimtas (devintasis) piešinys. Niša gerokai nukentėjusi ir dviejose vietose tinkas vos laikosi, tačiau visą kūrinių vaizdą galima susekti, nors jis ir sužalotas: nukritusi visa apatinė dalis. Viršuje dešinėje matyti moters figūra beveik iki juosmens. Kiek iš likusios dalies galima spręsti, ji sėdi, kairioji jos ranka nuleista ir matyti tik iki pusės, o dešinioji — atremta į staliuką. V. Smakauskas supainiojo dešiniąją ranką su kairiąja ir todėl jam neatrodė, kad figūra rašo arba skaito, nes kaire paprastai nerašoma. Spalvos išblukusios. Kūną įstrižai dengia tamsiai pilkos spalvos drabužis. Ant smulkių tinko gabalų matyti spalvų fragmentų, tačiau ką tos spalvos vaizdavo, sunku atspėti.

Vienuoliktasis (dešimtas) piešinys. Kairėje pusėje matyti koplytėlė su kryžiumi ant stogo šelmens. Ji labai paprastos formos, bet kiek neįprasto stiliaus. Ties atdaromis durimis klūpo du maldininkai, sunėrę rankas ant krūtinų. Viršuje — dangus, o kairėje koplyčios pusėje — nedidelis medis, panašus į įbestą šaką.

Dvyliktasis (vienuoliktasis) piešinys. Nors niša labai nukentėjusi, vis dėlto jos dešinėje pusėje galima įžiūrėti sėdinčią, į priekį palinkusią moterį su atkišta ranka, tarytum ji ką duotų, ir kitoje pusėje — net keturių žmonių galvas: dviejų vyrų ir dviejų moterų. Sėdinčios moters galvos apdangalas nuo pakaušio ir kaklo krinta ant kairiojo peties, nusileidžia

ant krūtinės ir yra labai grakščiai permestas ant dešiniojo peties. Drabužis, dengiantis liemenį ir rankas, aptemptas, beveik nesusiraukšlėjęs, tarsi prie kūno prilipęs. Prieš sėdinčiąją stovi keturios figūros: pirmosios dvi vyrų, palinkusių, nuleistomis galvomis ir ištiestomis rankomis, atrodo, imančiomis tai, ką duoda pirmoji figūra. Už jų stovi dvi moterys. Jų galvos apdangalai primena turkiškus tiurbanus, o drabužiai — kiek atsilapoję ir neįprasti. Drabužiai matyti beveik iki juosmens, žemiau tinkas nukritęs. Už sėdinčios figūros nupieštas plačios auksinės juostos puslankis, jo giluma tarsi pabrėžia, kad krėslas skirtas šventiškomis apeigoms. Paveikslas fonas ištrupėjęs.

Tryliktasis (dvyliktasis) piešinys. Toje pačioje pusėje nupieštas sėdintis vyras neuždengta galva, atremta į kairiosios rankos plaštaką. Visa laikysena rodo, jį giliai mąstantį. Šalia stovi kitas vyras irgi vienplaukis, apsilvilkęs plačiu juodos spalvos apsiaustu su trumpomis, beveik iki alkūnių, rankovėmis. Šis veidu atsigręžęs į sėdintįjį, o nuleistos ir kiek į priekį atkištos rankos sakytu, kad jis kokio rūpesčio ar nelaimės ištiktas. Scena vyksta kažkokioje patalpoje, ant sienos viršuje matyti architektavos, jo juostos, o sienos viršus ir apačia — tuščia.

Aprašęs freskų likučius, V. Smakauskas daro išvadą, jog tai esančios scenos iš aūdingo Vytauto arba Žygimanto Kęstutaičio gyvenimo. Jo piešiniai ligi mūsų dienų neišliko. Tenka remtis aprašymu ir prie jo pridėta lentelė su miniatiūriniais, la-

bai schematiškais piešinėliais, kuriuose sunku išžiūrėti net stambesnius dalykus⁸¹.

Reikia manyti, kad V. Smakausko piešiniai buvo nespaltuoti, nes jis, plaukdamas į salą, pasiėmęs popieriaus ir pieštukų; apie dažus neužsimena. Jeigu aprašai, kaip spėja J. Hopenas, būtų padaryti vėliau, po keliolikos metų, prieš juos skelbiant spaudoje, vargu ar Smakauskas atsimintų piešinio dalių spalvas. Reikia manyti, kad piešiniai ir aprašai daryti kartu.

Kaip priedą prie savo žodinio aprašymo V. Smakauskas pridėjo vieną litografiją, kurioje piešiniai pavaizduoti miniatiūriškai. Jo litografija ir aprašymas buvo išspausdinti tik po 20 metų (1841 m.)⁸². Nors ir skubėdamas, piešinius jis kopijavo rūpestingai, daugiausia dėmesio skirdamas jų siužetui, o ne stiliui ir tapybai, faktūrai, tinko ir dažų sudėčiai.

1855 m. Trakuose lankėsi rašytojas Vladislovas Sirokomlė, matęs ar gal net ir turėjęs V. Smakausko straipsnį. Jis paeiliui apžiūrino paveikslų, freskų likučius ir ketino aiškinti siužetus. Trečiajame paveiksle, kur pavaizduotas krėslas sėdintis vyras, vienoje rankoje laikantis daiktą, panašų į kalaviją, o kitoje — žemėlapi ar planą, jis atpažino Žygimantą Kęstutaitį. Paveiksle pavaizduoto vyro galva, visų pirma veidas, labai panašus į to kunigaikščio, kurio portretas yra M. Balinskio išaiškintame ir Vilniaus miesto istorijoje paskelbtame majestotiniame Žygimanto Kęstutaičio antspaude. Kitame paveiksle jis išžiūrėjo šv. Mariją ir vy-

ra vienuolio pranciškono sutana. Pranciškus buvęs Lietuvos apaštalas, todėl Sirokomlei atėjusi mintis, jog salė galėjusi būti pilies koplyčia. Kitos figūrinės kompozicijos vaizduojančios didžiųjų kunigaikščių veiklą: paskyrimus, teismą, pasiuntinių priėmimą. Salės paskirtis galėjusi keistis. Vytauto ir jo brolio Žygimanto Kęstutaičio laikais ji buvusi reprezentacinė, o Kazimiero Jogailaičio, ilgai gyvenusio šioje pilyje — paversta koplyčia. Remiantis V. Smakausko užuomina, spėjama, kad kai kurios freskos neįgudusia ranka atnaujintos prieš 150 metų⁸³.

1893 m. Vilniuje vyko archeologų suvažiavimas. Ta proga komisija apžiūrėjo Trakų pilį ir jos sienų tapybos likučius, kuriuos aiškino Vilniuje gyvenantis dailininkas V. Griaznovas. Jo manymu, tapybos stilius esąs artimas bizantiškajam-rusiškajam. Jis atpažino kai kuriuos šventuosius. Tuomet buvo pradėta tapybos likučius fotografuoti. Žinomas yra dvi fotografijos. Jos patvirtina V. Smakausko piešinių tikslumą.

Sienų tapybos likučius ketino fiksuoti ir dailininkas Boleslovas Ruseckas. Maži jo piešinėliai, atlikti spalvotais pieštukais, iki antrojo pasaulinio karo buvo saugomi Mokslo bičiulių draugijos muziejuje Vilniuje.

Visa tai, kas daryta po V. Smakausko, buvo atsitiktina ir nereikšminga. Išlikusias sienų tapybos dalis 1917 m. trumpai aprašė B. Šmidas. Pietinės sienos vidurinio lango nišoje jis išžiūrėjo žmogaus figūrą raudonu apsiaustu su išsiūtu baltu kryžiumi ant jo. Toji figūra dešiniąją ranka kažką laiminanti, o kairėje laikanti

kažkokį žalią, į paveikslėlį panašų, daiktą. Paveiksle galėjęs būti atvaizduotas dievas arba Kristus. Sienos dešinėje — sėdinti figūra, priešais kurią stovi vyriškis; toliau tos pačios nišos sienoje — dar du stovį vyrai, priklausantieji tai pačiai kompozicinei grupei. Šmidui atrodė, kad tai trys karaliai. Kairėje sienos pusėje jis išžiūrėjo šventojo figūrą, prieš kurią klūpi bebarzdis vyras, matyt, paveikslas fundatorius.

Saulėtą dieną figūros ir spalvos gana lengvai išžiūrėtos. Šmidas tik apgailestauja, kad šis tapybos paminklas esąs netyrinėtas. V. Smakausko šikcai esą tiek vertingi, kad jie primena daugelį paveikslų, kurių jau nebėra. Tapybiškai jie esą nepatenkinami, o jų turinio aiškinimai — mažai įtikinami. Minėtą raudoną apsiaustu su kryžium figūrą V. Smakauskas laiko didžiojo kunigaikščio Žygimanto Kęstutaičio, nes panašiai jis esąs pavaizduotas savo antspaude. Kituose paveiksluose Smakauskas išžiūrėjęs dievo motiną ir pranciškonų vienuolius. Sirokomlė spėjo, kad kambarys, kur paveikslų daug, Vytauto valdymo laikais buvęs sale, o Kazimiero — koplyčia. B. Šmido manymu, vargiai galima visa tai priimti be abejojimų. Žygimanto antspaude esanti figūra mažai panaši į atvaizduotąją sienoje. Koplyčia galėjusi būti prie kurios nors sienos iš kiemo. Atrodo, kad ji iš pradžių nebuvisi numatyta; paveikslų siužetai buvę religiniai, ir salės pavadinimas «bažnyčia» nėra visai atmetinas⁸⁴.

Šios pastabos lieté tik kai kurių paveikslų siužeto aiškinimus. Jos mažą ką tepasako apie spalvas. Todėl

⁸¹ Wincenty Smokowski, Wspomnienie Trok z 1822 r., p. 154—181, piešinių įkliją tomo gale.

⁸² Ten pat, p. 157—183.

⁸³ Władysław Syrokomla, Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna, p. 93—95.

⁸⁴ B. Schmid, Die Burgruine Traken, p. 81.

būtinai reikėjo pakartoti tai, ką buvo padaręs V. Smakauskas. 1933 m. Vilniaus vaivadijos paminklų konservacijos valdyba pavedė dailininkui restauratoriui J. Hopenui padaryti Trakų pilies sienų tapybos kopijas konservacijos archyvu.

Kopijas restauratorius darė ant balto braižybos popieriaus akvarele, daugiausia atskiesta tempera. Kai kuriuos, lengviau pasiekiamus, piešinius jis kopijavo per kalkę ir perkėlė į popierių, o sunkiau pasiekiamus — matavo. Žinoma, jis nebegalėjo rasti viso to, ką daugiau kaip prieš šimtą metų buvo suradęs V. Smakauskas. Piešiniai, kaip ir anksčiau, daugiausia išlikę langų nišose, kitur jie jau buvo vos-ne-vos išžiūrėti.

J. Hopenas nustatė, kad sienų piešiniai tapyti ant nuglūdinto kalkių, be smėlio, tinko, kurio sluoksnis apie pusę centimetro, o vietomis dar plonesnis. (Kai kur kalkės sumaišytos su smulkiu smėliu.) Paviršius nulygintas ne filcu, kaip įprasta daryti Rusijos kraštuose, o minkštu, plačiu ilgo plauko šepetiu arba skiaučių ryšuliu. Viršutinis tinko sluoksnis nuteptas tirštu ir švarių kalkių skiediniu. Ant šitaip paruošto paviršiaus paveikslai tapyti skirtinga, negu freskos tapybos, technika. Ją J. Hopenas vadina tempera, nes dažai neįsisunkę į tinką. Jie sudarė paviršiaus sluoksnėlį ir todėl buvo ne tokie atsparūs atmosferos įtakoms. Vieni dažai geriau įsisunkę, kiti blogiau, todėl ir spalvos nevienodai išlikusios. Giliau įsigėrusios juoda (matyt, iš suodžių), ruda, raudona ir geltona. Iš likučių gana sunku spręsti apie jų ryškumą ir įvairumą, todėl norom nenorom pagrindinis dėmesys nukrypsta į kompoziciją, kurios būta labai turtingos. Kone visuose paveiksluose žmonių figūrų daug. Iš

spalvų ir faktūros sunku ką pasakyti apie dailininkų individualumą ir epochos įtakas. Vis dėlto J. Hopenas mano, kad spalvų būta gyvų, nors ne visada švarių. Sienose jis aptiko ir piešinių kontūrų, darytų minkšta raudona kreida arba įrėztų aštrių daiktu. J. Hopenas nukopijavo ir salės sienoje išlikusio frizo fragmentus, dekoruotus zigzaginiu ornamentu. Frizo dekoracijų likučių tebėra ir dabar.

Nors nuo V. Smakausko fiksacijos buvo praėję daugiau kaip šimtas metų, vis dėlto J. Hopenas kai kuriuos piešinius aprašė ir aiškino kitaip. Pirmajame paveiksle antroji V. Smakausko nepaminėta figūra, jo manymu, laikanti didelį antspaudą. Ižiūrimą baltą teptuko brūkšnį jis laiko rusiškos ikonografijos požymiu, paveldėtu iš Bizantijos. Šiame paveiksle esanti išlikusi pirmąją faktūrą. Antrajame paveiksle vaizduojamų figūrų drabužius jis priskiria bizantinei formai. V. Smakauskas neižiūrėjęs už pirmojo plano figūrų esančių siluetaų, primenančių karius. Vieno iš jų kepurė primenanti Bizantijos dailininkų vaizduojamą šalną. Trečiajame paveiksle vyro figūra sudėjusi pakeltos rankos pirštus taip, kaip Bizantijos dailininkai vaizduoja Kristų arba šventuosius apeigų metu.

J. Hopenas daugiausia domėjosi stilistinėmis sienų tapybos savybėmis ir nustatė stiprią Bizantijos meno įtaką. V. Smakauskas porą kartų savo užrašuose buvo prataręs, kad kai kurios paveikslų dalys primena rytų arba turkų meną. Šitokią užuominą reikia suprasti labai paprastai: Bizantijos meno paminklus tuomet valdė Turkija, kas jai priklausė, ir buvo vadinama turkų. Musulmoniškas turkų menas, žinoma, nepanašus į bizantinį, ir V. Smakauskas negalėjo jų neskirti.

Minti, kad Trakų pilies sienų tapyba stilistiškai artima bizantinei, nors ir labai abejodamas, pirmasis išskėlė V. Smakauskas. Ją parėmė V. Griaznovas, o įrodinėti ėmėsi J. Hopenas. Taip susidarė stiliaus aiškinimo tradicija ir dabar ją griauti nebeįmanoma ir nėra reikalo. Ginčytis, neturint originalų arba bent jau pakankamai autentiškų kopijų, sunku. Vis dėlto, žiūrint į V. Smakausko paskelbtą litografiją, kyla viena kita mintis, prieštaraujanti išgalėjusiai tradicijai. Kaip kurios figūros sudėti rankos pirštai, ne taip lengva išžiūrėti, tačiau moterų apsirengimas ir šukuosenos net iš litografijos aiškiai matyti. J. Hopenas šiuo požiūriu nekoreguoja V. Smakausko, vadinasi, sutinka su juo. Moterys daugiausia vienplaukės arba su šydais, vos pridengiančiais plaukus, susuktus į kuodus (Nr. 2, 4, 7, 8), kaklai nuogi, o drabužių rankovės — trumpos; drabužių klostės primena antikines «šlapias klostes». Šiaip ar taip, moterys daugiau renesansinės arba vėlyvosios gotikos, negu bizantinės.

Sienų tapybos stilius arba maniera leidžia spėti, kada ji atsirado. Pilis statyta ir jos interjerai dekoruoti — ne vienu laiku. V. Smakauskas savo rašinyje buvo prataręs, kad paveiksluose yra atnaujinimo žymių. J. Hopenas šį spėjimą atmeta. Restauravimo žymių jis neaptiko. Vietomis tinko būta įtrūkusio ir aprūpėjusio. Atsiradę 2—4 cm plyšiai užtaisyti kitokiu tinku. Kalkių skiedinys rupesnis, tamsesnis, jame daugiau smėlio priemaišų. Ant jo spalvų žymių nėra. Plyšiai atsirado, sutrū-

kinėjus mūriui, po to, kai sienos jau buvo išdekoruotos. Jeigu būtų buvę restauruota, tai ir plyšių tinkas būtų nuspalvintas. Tinkas remontuotas, reikia manyti, prieš pilies sunaikinimą XVII a. viduryje. Apie sienų dekoracijų rekonstrukciją užsiminė ne tik V. Smakauskas, bet ir vėlesni autoriai. Kalbos kilo greičiausiai dėl to, kad, pilies nebranginant, kažkas prieš 20 ar 30 metų iki Hopeno ekspedicijos ėmėsi atnaujinti vieną figūrą aliejiniiais dažais. Tos figūros J. Hopenas nekopijavo. V. Smakauskas ją matė nesugadintą.

Betirdamas tinką, J. Hopenas aptiko, kad kai kurių langų būta užmūrytų viena eile plytų. Jis spėjo, jog tai galėjo būti padaryta XVI a., paverčiant pilį bajorų kalėjimu.

Nustatyti, kada Trakų pilies sienos buvo papuoštos ant tinko tapytais paveikslais, iš tinko ir paveikslų likučių neįmanoma, o rašytinių šaltinių, kuriuose būtų kalbama apie tuos dalykus, nėra arba bent ligi šiol jų nesurasta. Apie paveikslų atsiradimą J. Hopenas sprendė iš kai kurių pilies istorijos faktų. Didysis kunigaikštis Kazimieras pilyje priiminėjęs užsienio svečius, jo valdymo metu pilis buvusi praplėsta. Tuo pačiu metu galėjusios būti išpuoštos ir pilies sienos. Tai, žinoma, tik prielaida.

J. Hopeno kopijos yra išlikusios Vilniuje. Jo ekspedicijos aprašymas su devyniomis iliustracijomis, koreguojančiomis arba papildančiomis V. Smakausko piešinius, paskelbtas spaudoje⁸⁵. Žiūrint į J. Hopeno kopijas ir į V. Smakausko litografiją, nesunku pastebėti pasaulietišką paveikslų turinį. Ir V. Smakauskas, ir

⁸⁵ Jerzy Hoppen, Malowidła ścienne zamku Trockiego na wyspie, „Prace i materiały sprawozdawcze sekcji historii

sztuki”, t. II, zes. 1—4, Wilno, 1935, p. 228—239.

J. Hopenas vos vieną kitą figūrą laiko kurio nors šventojo paveikslu, visos kitos vaizduoja pasauliečius. Nemaža jų dalis — moterys. Nė vienos iš jų negalima palaikyti šventąja, nes neatitinka išgalėjusios šventųjų vaizdavimo tradicijos, nors vieną iš jų V. Griaznovas ir buvo palaikęs Marija.

Jeigu pilies sienos buvo dekoruotos Kazimierui valdant, tai visai galima renesansinio meno įtaka. Pilies sienų tapybos stilius buvo plačios diskusijos objektu⁸⁶. 1933 m. lapkričio 29 d. Mokslo bičiulių draugijos Meno istorijos sekcijoje J. Hopenas skaitė savo pranešimą. Dėl jo pasisakė žymiausi Vilniaus menotyrininkai — S. Lorencas, P. Sledzievskis, L. Slendzinskis, M. Moreliovskis, V. Studnickis, — bet vieningos nuomonės jie nepriėjo.

P. Sledzievskio nuomone, freskų atsiradimą tektų nukelti į naujesnius laikus, į XVI a. pradžią, kada Lietuvos mene reiškėsi renesansas. Pilies architektūroje, ypač apvaliose langų arkose, jis išžiūrėjo renesanso pėdsakų ir darė išvadą, kad tuo metu pilis galėjo būti remontuojama ir iš dalies perstatoma.

S. Lorencas samprotavo, kad freskos galėjo atsirasti anksčiau, Vytauto valdymo pradžioje, pilį statant, arba Kazimiero valdymo pabaigoje, ją perstatant ir pristatant kai kurias dalis. P. Sledzievskio nuomonę jis atmetė, nes XVI a. pradžioje pilyje jau buvo garbingas kalėjimas politiniams įkaitams. Apvalios arkos buvo naudojamos ir vėlyvojoje gotikoje. Labiausiai esą patikima, jog freskos atsiradusios Kazimierui valdant. Bizantinio stiliaus tapyba Trakų pilyje ne-

buvusi išimtis. Kazimierui valdant, to stiliaus kūrniais buvo puošiami ir kiti viešieji pastatai. Trakų pilies sienų tapyba — tempera ir freska.

L. Slendzinskis atmetė mintį dėl dvejosios technikos. Jo nuomone, Trakų pilies sienų tapyboje nėra «siūlių», būdingų freskoms; tai daugiau panašu į dvejoją temperą.

Dėl tapybos būdo vieningos nuomonės neprieita. V. Smakauskas tvirtina, kad tai freska, nes dažai išsunkę į tinką, o J. Hopenas — kad tapyba atlikta tempera, nes freskai reikia labai sausos, gerai izoliuotos nuo drėgmės sienos. Be to, freskai reikia daug didesnio pasirengimo, reikia, kad gesintos kalkės būtų išsigulėjusios žemėje keletą metų. Temperai nereikia specialaus tinko, su kiaušinio baltymu maišytų dažų neėdė kalkės ir drėgmė buvo mažai pavojinga. Dažai naudoti mineraliniai.

M. Moreliovskis neabejoja dėl tapybos bizantiškumo. Tokia pažiūra virto tradicine. Šiuo metu savo samprotavimus išdėstė Tadas Adomonis⁸⁷. Dėl tapybos jis mano, kad tai bus sausoji freska, plačiai naudota ankstyvaisiais viduramžiais vidurio Europoje. Tinką parengti jai reikėjo taip pat, kaip ir freskai, bet buvo tapoma ir ant šviežio tinko, ir tam tinkui jau išdžiūvus, tik prieš tapant, jį sudrėkinus švariu vandeniu. Be to, dažai buvo atskiedžiami kalkių pienu. T. Adomonis paremia mintį, kad freskos stilistiškai priskirtinos bizantinei-rusiškai tapybai, tačiau religinių siužetų čia neranda.

Nors freskų likučiai šiuo metu vos bežiūrimi, tačiau jie drauge su kopijomis yra seniausias sienų tapybos paminklas Lietuvoje.

⁸⁶ Ten pat, p. 316—322.

⁸⁷ T. Adomonis, Trakų salos pilies rū-

mų sieninė tapyba, — „Menotyra, t. 2, 1969, p. 135—159.

TURINYS

Pratarmė	5
Įvadas (J. Jurginis)	7
1. Susidomėjimas pilimis	7
2. Skirtumas tarp piliakalnio ir pilies	10
3. Pilys ir jų ypatybės	14
4. Pilių apsauga	21
VILNIAUS PILYS	25
1. Rašytinės žinios (M. Jučas)	25
2. Kiek Vilniuje buvo pilių? (A. Tautavičius)	34
3. Žemutinė pilis (R. Batūra)	36
Gynybinės sienos	39
Bokštai ir bokšteliai	42
Vartai	46
Tiltai	47
Gynybiniai grioviai ir užtvankos	48
4. Aukštutinė pilis (E. Budreika) ..	50
5. Žemutinės pilies teritorija ir jos pastatai (A. Tautavičius)	58
Bažnyčios	62
Rūmai	65
Renesansiniai kunigaikščių rūmai ..	66
Naujoji Šv. Onos bažnyčia	69
Arsenalas	71
Kiti pastatai	73
6. Pilies sunaikinimas ir griuvėsių likimas (A. Tautavičius)	74
7. Artilerijos bastionas (I. Jučienė)	76
TRAKŲ PILYS	89
1. Bendrosios žinios (J. Jurginis) ..	89
2. Pusiasalio pilis (A. Tautavičius)	102
Pirmasis pilies statybos laikotarpis	104

Antrasis pilies statybos laikotarpis	111
Pilies istorijos bendrieji bruožai ..	120
3. Salos pilis	122
Tyrinėjimai ir restauracija (B. Krūminis)	122
Naujausi duomenys apie salos pilį (S. Mikulionis)	129
4. Salos pilies sienų tapyba (J. Jurginis)	145
 KAUNO PILIS (K. Mekas)	153
Pilies aprašymai ir tyrinėjimai	153
Piliavietė	155
Pirmoji pilis	157
Grioviai ir pylimai	159
Antroji pilis	162
Pilies įrengimai	164
Apsauginis griovys	167
 MEDININKŲ PILIS (J. Jurginis) ..	169
Kada pilis statyta?	171
Pilies įrengimai	174
Pilies likimas	177
Gardinių pilių stilius	179
 NEMUNO ŽEMUPIO PILYS	185
 RAUDONĖS PILIS (S. Pinkus)	185
Pilies statyba ir rekonstrukcijos ..	186
Pilis 1877—1934 m.	197
Pilies pritaikymas mokyklai	198
 PANEMUNĖS PILIS (S. Pinkus)	201
Pilies statyba	201
Barokinė pilies rekonstrukcija	208
Klasicistinė pilies rekonstrukcija ..	212
Pilis po 1831 metų sukilimo	215
Pilies sunykimas	218
Pilis 1925—1938 metais	221
Pilies konservacija tarybiniais metais	222

 RAUDONDVARIO PILIS (J. Jurginis) 225	
Raudonų rūmų ir Raudondvario var- do atsiradimas	227
Rūmų perstatinėjimai	231
Interjero aprašymai	233
Rūmų restauravimas	237
 LIŠKIAVOS PILIS (K. Mekas)	241
 BIRŽŲ PILIS (S. Pinkus)	245
Kristupo I Radvilos Perkūno pilis	246
Jonušo Radvilos statybos Biržuose	255
Biržų pilis ir miestas Boguslavo	
Radvilos valdymo metais	258
Pilies sunaikinimas	271
Pilies saugojimas	274
 KLAIPĖDOS PILIS (A. Tautavičius) 277	
Žinių apie pilį apžvalga	277
Kas ir kada statė pilį?	282
Kaip pilis atrodė?	286
Pilies likimas	290
Pilies nugriovimas	297

Коллектив авторов
ЗАМКИ ЛИТВЫ
На литовском языке
Издательство «Минтис»
Лит. ССР, 1971 г.

Ats. redaktorius
istorijos mokslų daktaras
J. JURGINIS

Redaktorė G. Gustaitė
Dailininkas K. Katkus
Spalvotos nuotraukos Z. Kazėno
Meninis redaktorius R. Dichavičius
Techn. redaktorė B. Tolvaišienė
Korektorė D. Leščinskienė

Leidinio Nr. 11468. Tiražas 15.000 egz.
LV 07513. Duota rinkti 1970.IV.16.
Pasirašyta spaudai 1971.I.15.
Popierius 70×90^{1/16}=9,5 pop. l., 22,23 sp. l.
(+10 spalvotų įklijų ir 5 lankai giliauspaudinių įklijų).
34,26 apsk. l. l. Kaina 5,34 rb.

Spausdino Valst. „Vaizdo“ spaustuvė Vilniuje,
Strazdelio g. 1. Užsak. 1502.
Spalvotas ir giliauspaudines įklijas spausdino
K. Poželos sp. Kaune, Gedimino g. 10.